HUMANIST

MAANDBLAD OVER HUMANISME, MENS EN WERELD

De kunst van het wachten

Alzheimer in de familie

'Vreemd, dat toerisme'

Leven in een woonwagen

NUMMER 6/7/8 ZOMER 1998 PRIJS: F 7,95

Wat is vooruitgang? Een verslaving aan alsmaar meer van hetzelfde? In de file staan? Opgesloten zitten in een zelfgecreëerd systeem? Of opnieuw nadenken over de wegen die we willen gaan? Ode is er om die nieuwe, andere wegen te verkennen. Door in binnen- en buitenland nieuwe visies te signaleren. En die tweemaandelijks te bundelen en becommentariëren. Ode is daarmee een blad dat de geest verruimt en op nieuwe gedachten brengt. Gedachten over maatschappelijke en economische ontwikkelingen, maar ook over onze persoonlijke vooruitgang. Ode is een opinieblad. Maar geen blad met de wijsheid in pacht. Ode meent niet te weten hoe het moet, maar laat zien hoe het ook zou kunnen. Ode is er dus eigenlijk voor iedereen die niet stil wil blijven staan. Ode is verkrijgbaar in de betere boekhandel en kiosk. Een abonnement kost 60 gulden per jaar. Zolang de voorraad strekt, kunt u 'n *gratis proefnummer* aanvragen via de bon.

Bon voor een gratis proefnummer.

naam: _____

adres: _____

postcode: _____

woonplaats: _____

In envelop zonder postzegel sturen naar:
Antwoordnr. 2402, 3000 VB Rotterdam

ODE ZET JE DENKRAAM OPEN

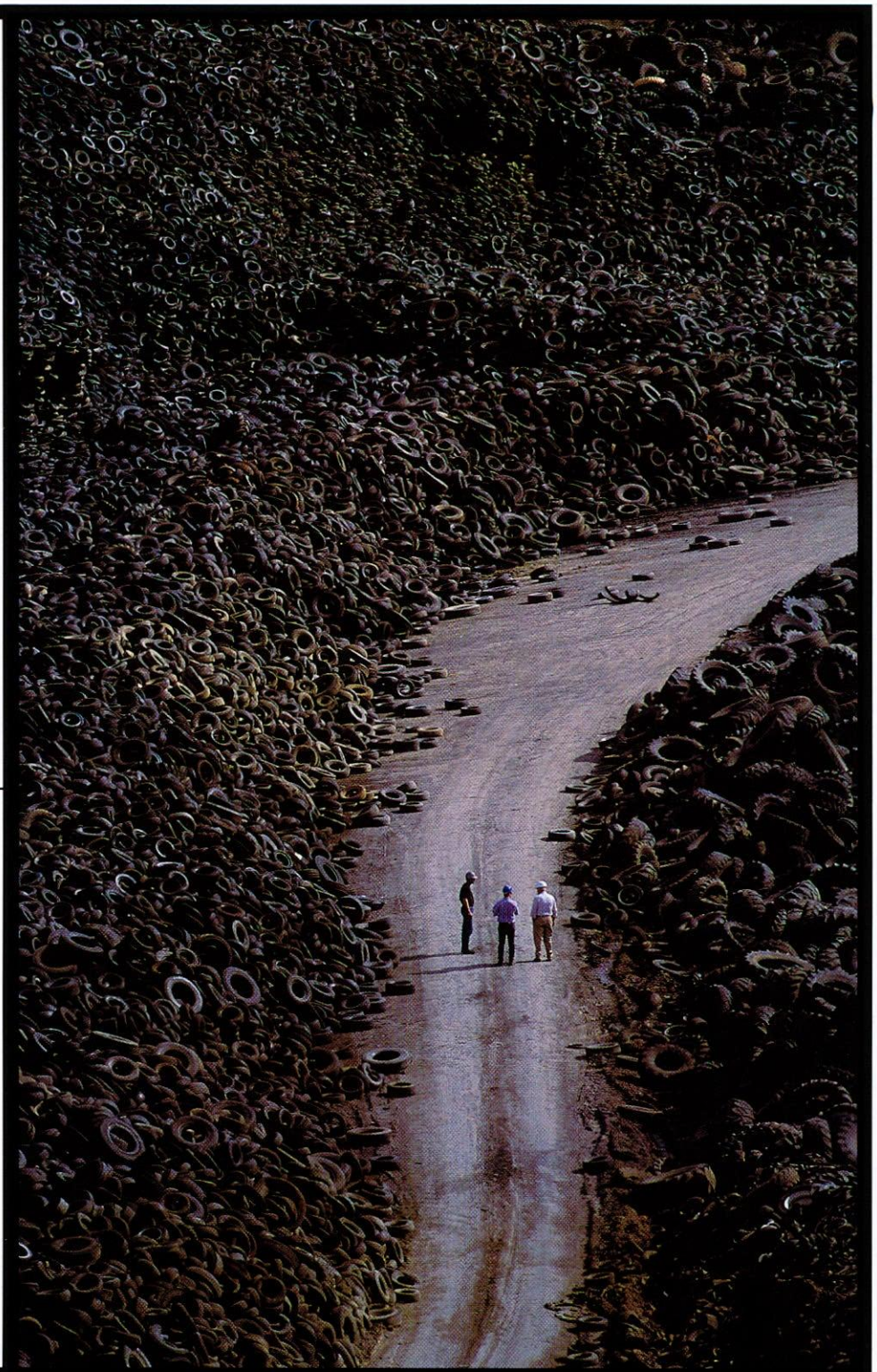

VOORUITGANG IS IETS ANDERS DAN VOORTRAZEN OP DE INGESLAGEN WEG

FOUT HOUT zit niet goed...

Op zoek naar een tuinbank? De winkels liggen weer vol met 'fout' hout uit het regenwoud. Dat zit niet lekker! Kies voor hout uit goed beheerde bossen, kies voor FSC! Het FSC-keurmerk wordt aanbevolen door Hart voor Hout (de campagne van WNF, Novib en Milieudefensie).

FSC wél!

FSC

VRAAG HET INFORMATIE-PAKKET MET DE HANDIGE KOOPWIJZER AAN.
BEL MILIEUDEFENSIE:
020 - 62 62 620
milieu defensie
OF STUUR DE BON NAAR MILIEUDEFENSIE, ANTWOORDNR. 8391, 1000 RA AMSTERDAM

NAAM _____ M/V
STRAAT _____
POSTC./PLAATS _____
556

Nalaten is iets heel anders dan nalatigheid

Bij een overlijden moet er snel heel veel geregeld worden. Dat gaat veel gemakkelijker als u zelf al maatregelen heeft genomen. Maar veel mensen vinden het moeilijk of onaangenaam om zulke maatregelen te treffen.

Het Steunfonds Humanisme heeft betrouwbare, ervaren mensen die u kunnen helpen. Als uw executeur-testamentair bespreken ze met u hoe uw laatste wil er uit moet komen te zien. En uiteindelijk dragen ze ook nog zorg voor punctuele uitvoering.

Het Steunfonds Humanisme is opgericht door het Humanistisch Verbond. Het Humanistisch Verbond strijdt voor een humane, tolerante samenleving. Vraag gerust meer informatie, telefonisch op nummer (020) 521 90 00 of met de onderstaande bon.

STEUNFONDS
Humanisme

JA ik wil meer informatie over een executeur-testamentair van het Steunfonds Humanisme.

naam v / m
adres
pc / plaats
telefoon

H

Stuur deze bon in een envelop zonder postzegel naar:
Steunfonds Humanisme, Antwoordnummer 10938, 1000 RA Amsterdam

Het bestuur van het Steunfonds Humanisme zoekt een

BESTUURSLID

STEUNFONDS
Humanisme

Het Steunfonds is een werkstichting van het Humanistisch Verbond (HV). Doelstelling is het werven en beheren van financiële middelen voor het HV. Het Steunfonds werft giften van particulieren, en legaten en nalatenschappen door het voeren van direct-mail acties en advertentiecampagnes. Ook treedt het Steunfonds op als executeur-testamentair. Daarnaast beheert het Steunfonds het vermogen van de stichting.

Wij zoeken iemand met:
- deskundigheid op gebied van marketing, fondsenwerving en/of financieel beleid;
- enthousiasme en betrokkenheid;
- een humanistische levensovertuiging.

Het bestuur komt minimaal 5 x per jaar bij elkaar. Reiskosten worden vergoed. Bestuursleden worden benoemd voor een periode van 2 jaar met telkens de mogelijkheid voor herbenoeming.

Gezien de samenstelling van het bestuur zijn wij op zoek naar een **vrouwelijke kandidaat.**

Heeft u interesse: Schrijf dan naar Steunfonds Humanisme, Postbus 75490, 1070 AL Amsterdam. Voor meer informatie kunt u bellen met de medewerkers Hanneke van Wijk of Marga van der Lans op telefoonnummer 020- 521 90 00.

in dit nummer

Zin en onzin van de 24-uurseconomie

Moderne kreet: 'Het gaat hartstikke goed, maar wel druk druk druk!' De kerken vinden al die drukte maar niks en zijn een actie begonnen tegen de 24-uurseconomie. Hoe zit het nu, lijdt Nederland massaal aan stress of is druk zijn vooral een statussymbool? 'Druk, welnee, de mensen vervelen zich dood.'

PAGINA 6

Alzheimer in de familie.

Gaby's vader overleed aan een erfelijke vorm van Alzheimer. Dementie kleurde haar jeugd. Nu aarzelt ze of ze zwanger wil raken. 'Ik wil niet doorgeven dat je je hele leven met die ziekte opgescheept zit.'

PAGINA 12

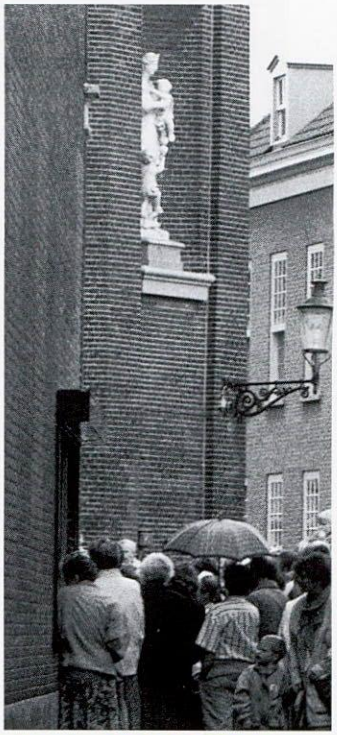

'Vreemd, dat toerisme'

De moderne toerist trekt naar steeds exotischere bestemmingen, op zoek naar de plek 'waar nog nooit een toerist is geweest'. Voor de massatoerist haalt hij zijn neus op. Ten onrechte, vindt Tijs van den Boomen. Een essay.

PAGINA 16

Eigenwijze modekoning

'Wat mooi is, is bedacht' stelt de Belg Walter van Beirendonck. En omdat hij modeontwerper is, kan hij zelf bepalen wat mooi is. Zijn modellen zijn bij voorkeur fors, bebaard en boven de dertig.

PAGINA 10

Blijf van ons kamp af!

Sinds de Woonwagenwet is afgeschaft, mogen ook burgers in een woonwagen gaan wonen. De 'reizigers' vrezen voor hun cultuur. 'Als burgers hier komen wonen, wordt dit binnen de kortste keren een soort vakantiekamp'

PAGINA 50

EN VERDER

Gesprek met een kunstwerk	47
Deugd voor de 21ste eeuw	55
Het keerpunt	56
Denken & Doen	58
Brieven	64
Nieuws	65
Colofon/Cryptogram	66

De kunst van het wachten

In dit dubbeldikke zomernummer meer dan **twintig** pagina's over wachten.
Hoe doe je dat: wachten en **vrolijk blijven**. Marjan Slob gaat op onderzoek uit (pagina **22**). Bernadette Struyck vertelt hoe haar leven 'in de wacht staat' omdat ze maar niet **zwanger** raakt (pagina **26**). Wachten en **macht** hebben alles met elkaar te maken, vindt Tanny Dobbelaar. Alleen in de **file** moeten we allemaal even lang wachten (pagina **29**). Stijn Rademaker maakte een **fotoserie** over wachten (pagina **33**) en Alice Broeksma wachtte hoe het decor van haar **jeugd** onder haar ogen verdween (pagina **44**). En verder: wachten op een **nier**, een **verblijfs-status**, de **slaap** die maar niet komt, je buitenlandse **liefje**, de **stilte** en de **schoolbel**.
Plus: **wachtwoorden**.

Mensen met baan en kinderen lijden het meest onder de tijdsdruk

Zin er

Over duiventillen, draaideurgezinnen en drukdoenerij

onzin van de 24-uurseconomie

'Het gaat goed, maar wel druk druk druk.' Dat antwoord krijg je vaak als je aan mensen vraagt hoe het met ze gaat. De kerken vinden al die drukte maar niks en zijn een actie begonnen tegen de 24-uurseconomie. Het Humanistisch Verbond sloot zich daar niet bij aan, omdat, zo schrijft ze, 'er geen noodzakelijk verband bestaat tussen een 24-uurseconomie en de kwaliteit van leven.' Dat leidde tot boze brieven in de *Humanist*. Hoe zit het nu, lijdt Nederland massaal aan stress of is druk zijn vooral een statussymbool? "Druk, welnee, de mensen vervelen zich dood. Anders liepen ze in het weekend toch niet al die braderieën af?"

DOOR GERT VAN DIJK

"Ik maak werkweken van zestig uur. Als een zaak erom vraagt, zit ik om half acht achter m'n bureau. En zeker twee keer per maand ben ik ook op zondag op kantoor te vinden." Roos de Ligny (28) moet hard werken om haar baan in de advocatuur veilig te stellen. Ze doet het met plezier, want het geeft haar een enorme *kick* om in de dynamische wereld van het internationale advocatenkantoor te werken. Maar soms wordt het haar teveel en dan barst ze onder de douche in huilen uit over wat die dag allemaal weer van haar verwacht wordt.

Het verhaal van Roos, uit het boek *Je werk of je leven* van Mirjam Schöttelndreier, lijkt tegenwoordig voor veel werkenden te gelden. Want bijna één op de drie werknemers zegt regelmatig onder hoge tijdsdruk te werken en bijna een kwart heeft af en toe het gevoel dat het werk hem of haar teveel wordt.

De werkdruk in Nederland is groot, die conclusie kan veilig getrokken worden. Maar dat betekent niet automatisch dat mensen ook lange werkweken maken: Nederland heeft gemiddeld de kortste werkweek van Europa en ook het *aantal* mensen dat werkt is vergeleken met andere landen relatief laag. Een paar uur hard werken en dan weer gauw naar huis, dat lijkt het motto van de Nederlandse werknemer te zijn.

Nederlanders werken hard, maar voor het merendeel nog steeds tussen negen en vijf: net als in 1992 werken ongeveer drie miljoen mensen, de helft van alle werkenden, (wel eens) buiten normale kantooruren. Daarvan werkt eenderde 's nachts, eenderde 's avonds en eenderde overdag in het weekend. Ondanks de verruimde winkeltijden is van een oprukkende 24-uurseconomie dus geen sprake. Wie wel eens heeft geprobeerd om op vrijdagmiddag na drieën een ambtenaar te spreken, wist dat overigens al lang.

Ook sommige deskundigen zetten hun vraagtekens bij alle consternatie rond de 24-uurseconomie. "Almaar scoren is echt niet op alle niveaus aan de orde van de dag. Bij dit soort verhalen gaat het vaak om projecties van de journalist", zegt hoogleraar arbeidsverhoudingen Marco Wilke. Ook de vader van Schöttelndreier gelooft niets van al die drukte: "Druk, welnee, de mensen vervelen zich dood. Anders liepen ze in het weekend toch niet al die braderieën af?"

Optutten

Toch heeft Nederland het volgens het CBS wel degelijk drukker gekregen. Vooral mensen tussen de 31 en 35 jaar zijn drukbezet: mannen zijn in die leeftijd gemiddeld 55 en vrouwen 51,5 uur per week thuis en op het werk in touw. Niet alleen met werken dus, maar ook

FOTO: B. ANNEBIQUE/SYGMA/ABC PRESS

In sommige kringen tel je pas mee als je het druk hebt

De Nederlandse werknemer: een paar uur hard werken en dan weer gauw naar huis

de kinderen worden tegenwoordig veel bewuster opgevoed dan vroeger en kosten daarom meer tijd. En vrouwen besteden drie uur per week meer aan hun persoonlijke verzorging dan 20 jaar geleden. Nieuwe tijden stellen nieuwe normen...

Maar ondanks al die drukte zijn Nederlanders, op IJslanders na, de gelukkigste mensen ter wereld. Althans volgens geluksprofessor Ruut Veenhoven, die onderzoek deed naar de geluksbeleving van mensen in 48, vooral rijkere landen. Dat grote geluk komt volgens Veenhoven omdat wij in Nederland materiële welvaart combineren met een tolerant cultureel en politiek klimaat. Daardoor kunnen Nederlanders in belangrijke mate hun eigen levenswandel uitstippelen. En daar word je gelukkig van, van keuzes maken.

Nooit af

De Nederlandse arbeidsmarktsituatie is dus zeker niet in simpele termen te veroordelen: Nederlanders werken hard, maar zijn over het algemeen zeer tevreden met hun bestaan. Maar dat er dingen veranderen is zeker. Zo wordt het beeld van de Nederlandse werknemer steeds minder eenduidig. *De* werknemer bestaat inmiddels niet meer. De fulltime werkende man die veertig jaar voor dezelfde baas hetzelfde werk doet, met een vrouw die thuis voor de kinderen zorgt, wordt steeds minder de norm. In plaats daarvan komt een groot aantal mensen met een zeer divers arbeidspatroon dat ook nog eens wisselt naar gelang de periode in het leven. Soms werk je wat meer, soms werk je wat minder. Soms ben je freelancer, dan weer een tijdje in loondienst. Soms ben je kostwinner, dan weer, als jij op de kinderen past, verdient je partner het dagelijks brood.

De werknemer verandert, maar ook het werk blijft niet hetzelfde. De overgang van een industriële naar een informatiemaatschappij maakt van meer en meer mensen Mentale Informatiewerkers (MIW'er): mensen die niet met hun handen, maar met hun hoofd werken. Deze MIW'ers, die veel bij banken en verzekeringsmaatschappijen te vinden zijn, kunnen hun werk overal doen waar ruimte is voor hun computer. Moderne kenniswerkers zijn niet gebonden aan een tijd of een plaats om te werken en in veel kantoren verdwijnen dan ook de vaste werkplekken. Je werk is waar je bent, niet waar je bureau staat. Deze nieuwe vorm van werken vraagt om een andere manier van omgaan met de tijd, want werk en privé lopen makkelijk door elkaar en mensen krijgen het gevoel dat hun werk nooit af is.

Aan de 'onderkant' van de arbeidsmarkt is er tegelijkertijd een toename van kleine, parttime banen, zoals die van winkelpersoneel. Daar wordt vaak laatdunkend over gedaan, maar het stelt een groot aantal mensen, vooral uit minderheidsgroepen, in de gelegenheid zich op de arbeidsmarkt te begeven zonder dat zij direct van negen tot vijf van huis zijn.

Maar, zo merkt Ed Lof in tijdschrift *De Helling* terecht op, aan de onderkant van de arbeidsmarkt hebben werknemers weinig te kiezen. Wie daar weigert om aan de beschikbaarheidseisen van de werkgever te voldoen, vliegt al snel de laan uit. "Onregelmatig werk moet dan ook alleen op basis van vrijwilligheid gebeuren en moet hoger beloond worden", vindt Lof. Goede CAO-afspraken zijn hiervoor het middel. Overigens zullen werknemers in de toekomst, met het steeds krapper worden van de arbeidsmarkt, waarschijnlijk meer en meer eisen aan hun baas kunnen stellen.

Ook het gezinsleven en de daarin vastliggende rolpatronen veranderen. Ed Lof vergelijkt het moderne gezin met een 'duiventil': iedereen heeft zijn eigen leven binnen en buiten het gezin en gaat wanneer het hem of haar uitkomt. Anderen spreken van het 'draaideurgezin' waarin de ene partner naar het werk gaat als de ander thuiskomt, zodat er altijd iemand bij de kinderen kan zijn. Een dergelijke regeling is misschien niet altijd even gezellig, maar het stelt beide partners wel in staat een baan met het verzorgen van kinderen te combineren.

Dobberen

Tussen al die veranderingen door zoeken mensen hun weg. Vaak met plezier, maar soms met tegenzin. Er zijn ook mensen die uit de consumptiemaatschappij stappen, hun ambities aan de wilgen hangen en een eenvoudig baantje nemen. Zoals Rob Okkersen (39) en Pierre Helfer (36), die na lang wikken en wegen hun drukke baan opgaven en naar Griekenland vertrokken om daar ober te worden. Sinds ze zijn vertrokken zijn ze veel rustiger, hoewel ze zeker niet minder hard werken. Pierre: "Ik draai meer uren, maar daar word ik hier niet moe van. Als het even rustig is, kun je je op je werk ontspannen. Dat kon in Nederland niet, daar is de rust helemaal uit je werk geperst. Hier dobber je meer, je leeft van dag tot dag. In Nederland gaat alles veel gestructureerder, alles gebeurt volgens de regeltjes en volgens vaste patronen. Hier heb je geen agenda, geen planning, je ziet wel."

Mensen met kinderen hebben doorgaans niet die mogelijkheid om de boel de boel te laten en naar Griekenland af te reizen. In de praktijk blijken zich bij de combinatie van (fulltime) werk en zorg dan ook de meeste problemen voor te doen. Naar schatting van de Commissie Dagindeling hebben zo'n twee miljoen Nederlanders tussen de dertig en de vijftig moeite met het combineren van taken. Vooral de 'taakcombineerders' met een laag inkomen hebben het zwaar, want zij beschikken niet over het geld om oppas-aan-huis te betalen. Advocaat Roos de Ligny, die later ook graag kinderen wil, lijkt het een hele opgaaf. "Ik zou absoluut niet weten hoe je dat moet combineren, een goede advocaat zijn en een goede moeder." Terecht pleit de Commissie Dagindeling er dan ook voor dat de kinderopvang een basisvoorziening zou moeten zijn die voor iedereen toegankelijk is. En ook een wettelijk recht op deeltijd zou veel mensen (mannen!) een steuntje in de rug kunnen geven.

Extreme eisen

Wat is nu de realiteit? Leven we inderdaad in een steeds jachtiger wordende maatschappij, of moeten "mensen niet zo zeuren over de consequenties van zelfgemaakte keuzes", zoals hoogleraar arbeidsverhoudingen Marco Wilke zegt? Ongetwijfeld zit in beide visies iets van waarheid. Het is onmiskenbaar dat je in veel kringen pas meetelt als je het druk hebt. Wie belangrijk is heeft het druk. Daarnaast stellen mensen extreme eisen aan zichzelf: niet alleen moet er een flitsende carrière gemaakt worden, maar ook de vrije tijd moet zo efficiënt mogelijk worden benut met 'leuke dingen', de - zeer bewust gekozen - kinderen moeten de beste opvoeding hebben, het huis moet volgens de laatste trend ingericht zijn en er moet ook nog eens een boeiende vriendenkring onderhouden worden.

'Wie belangrijk is, heeft het druk'

"Dat een geslaagd emancipatieproces en een hoog verwachtingspatroon over de persoonlijke ontwikkeling ook tijdgebrek met zich meebrengt, hadden we niet verwacht." schrijft Schöttelndreier. Voor een deel is de ervaren drukte dus een gevolg van de eigen keuzes: "Wie maar 32 uur wil werken moet geen secretaris-generaal op een ministerie worden", zegt Marco Wilke daarover. Of, zoals Malou van Hintum in *Avanta* zegt: "Haast is het probleem van mensen die altijd en overal op de eerste rij willen zitten."

Gedeeltelijk eigen keuze dus, die drukte. Maar tegelijkertijd valt niet te ontkennen dat de Nederlandse samenleving slecht is ingericht op de moderne werknemer die graag werk en zorg wil combineren. Zaken die in andere landen al lang gemeengoed zijn, zoals een recht op deeltijd, zorgverlof, calamiteitenverlof en een goede buitenschoolse opvang, komen in Nederland maar langzaam van de grond.

Er is veel bereikt. De emancipatie is geslaagd, de werkloosheid laag, de materiële welvaart en geluksbeleving hoog, de ontzuiling bijna compleet. Maar dat daarmee nog niet het paradijs op aarde is verschenen is ook duidelijk. ■

De citaten en personages komen, tenzij anders vermeld, uit Mirjam Schöttelndreier, 'Je werk of je Leven; gejaagd door de 24-uurseconomie'. De Balie 1997, f24,50, ISBN 90 6617 188x. Overige cijfers zijn afkomstig uit: 'Trends in de tijdsbesteding van de Nederlandse bevolking 1975-1995', SCP 1997 en Ruut Veenhoven: 'Leefbaarheid van Landen', Onderzoeksschool Arbeid, Welzijn, Sociaal Economisch Bestuur, Utrecht 1996.

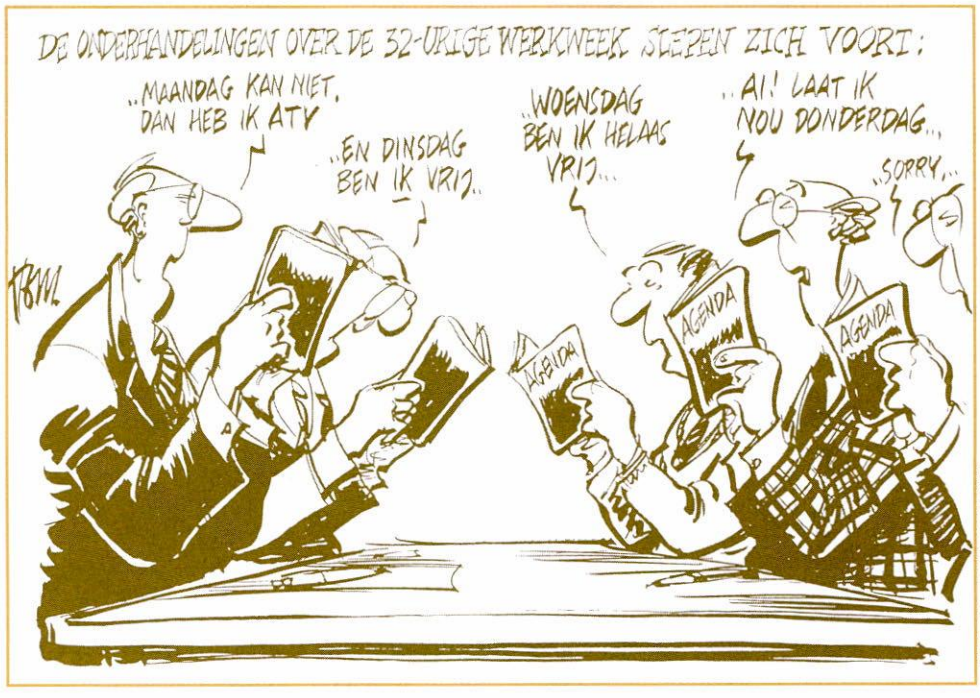

CARTOON: TOM JANSSEN

Modekoning Walter van Beirendonck:

'Als ontwerper k

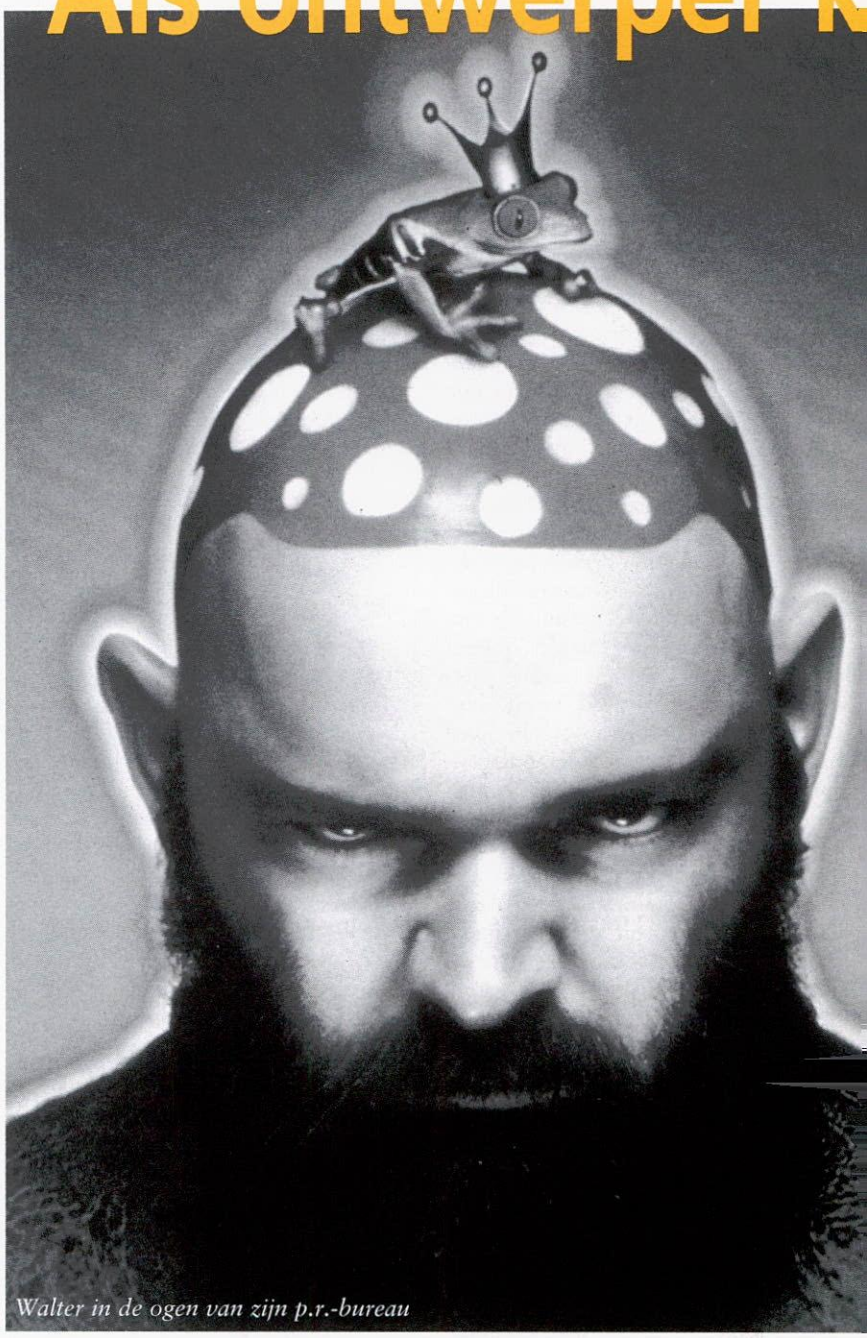

Walter in de ogen van zijn p.r.-bureau

'Wat mooi is, is bedacht' stelt de Belg Walter van Beirendonck. En aangezien hij als modeontwerper uiterlijkheden creëert, kan hij een beetje bepalen wat mooi is. De modellen die zijn merk W&LT (spreek uit: *Walt*) showen, zijn vaak fors, bebaard en boven de dertig. Zoals hijzelf. En ze dragen bij voorkeur frisgroene kleren. Want: "waarom al die angst om een glimlach op te wekken?"

DOOR BAMBER DELVER

De kleren van modeontwerper Walter van Beirendonck lijken regelrecht te zijn weggelopen uit een stripverhaal, zo kleurrijk, humoristisch en origineel zijn ze. Hij maakt shirts met bedrukte kreten en tekeningen. Gebreide, *oversized*, wollen truien met onverwachte gaten erin. Jurken die eruit zien als moderne, hoekige hoepelrokken. "Ik maak kleding voor volwassenen die kind durven te zijn", legt de Antwerpse ontwerper uit.

Van Beirendonck valt op. Niet alleen door zijn originele kleding, ook door zijn tegendraadse presentaties die iedere code in de modewereld tarten. Zo is Van Beirendonck wars van het gebruiken van supermodellen als Naomi Campbell of Kate Moss die bij zijn collega's de podia domineren. In zijn shows en catologi geen stereotype supervrouwen of -mannen, maar 'mensen zoals u en ik'.

Grote mensen

"Ik kan niet zeggen welk type man of vrouw ik mooi vind", zegt Van Beirendonck. "Schoonheid is ondefinieerbaar, ook al willen de modewereld en de media ons anders doen geloven. Wat mooi is, is bedacht. Mode gaat om het ontwerpen van uiterlijkheden. Dus als modeontwerper kan ik stereotypen doorbreken. In mijn modeshows lopen heel verschillende mensen rond. Van masculien tot feminien, van dik tot dun, een diversiteit van fysieke uiterlijkheden. Zelf houd ik van grote mensen, vooral omdat je hen nooit terug ziet op de *catwalks*. Daar zijn modellen altijd dun, op de *anorexia-look* af. Nee, ik heb niet zo'n mening of een dergelijke *look* maatschappelijk verantwoord is. Ik weet niet of meisjes en vrouwen zich door dit soort beelden gaan uithongeren. Ik weet alleen dat ík als modeontwerper iets anders wil."

Van Beirendonck vindt het 'volstrekt logisch' om als ontwerper *geen* supermodellen te gebruiken. "Zij geven geen realistisch beeld van mijn kleren. Bovendien is wat ik doe markttechnisch

ik stereotypen doorbreken'

slimmer. Ik maak mijn kleding voor de man en de vrouw van de straat, niet voor dat handjevol stereotiep mooie mensen. De man en vrouw van de straat moeten dus in mijn shows lopen. Zelf val ik kennelijk ook niet in de categorie mooie mannen, want de pers schrijft altijd over mijn uiterlijk. Tijdens een van mijn modeshows heb ik een groot aantal mannen laten meelopen die op het eerste gezicht op mij leken. Fors, groot, met baard: mijn eigen *klonen*. Als er nog meer mannen zijn zoals ik, waarom zien we hen dan nooit in de media of op de podia van modeshows?"

Schubben

Het onlangs uitgebrachte overzichtsboekje *Mutilate* toont Van Beirendonck in verschillende cartoonachtige gedaanten. Walter als een soort mens/reptiel-mutant, compleet met schubben op de rug. Walter als een druk gebarend ruimtewezen, met zwarte hanekam en een futuristische bril op de neus. Walter als een streng kijkende, kale heer wiens hoofd de paddenstoeltroon is voor een gekroonde kikker. In werkelijkheid lijkt Van Beirendonck in geen enkel opzicht op het imponerende, bijna angstaanjagende personage dat zijn eigen p.r.-afdeling van hem heeft gemaakt. Hij blijkt een vriendelijke, zachtaardige man die met zijn eenenveertig jaar de volwassen versie is van de eveneens in *Mutilate* opgenomen foto van driejarig Waltertje in cowboy-outfit.

Eigenlijk is hij nog steeds het jongetje dat probeert zijn helden na te doen, zegt hij. "Ik houd van striphelden, mijn idool was *Spiderman*. Ooit heb ik een eigen strip gemaakt met een hond in de hoofdrol en mezelf als een krijger in de bijrol. Je kunt in strips doen wat je wilt, je kunt vliegen en je kunt iemand doden zonder dat het erg is. Maar ik heb ook hedendaagse helden! Mijn nieuwe favorieten zijn de *Teletubbies* uit een Britse poppenserie voor peuters. Ze zijn lief en vriendelijk en zien er zo kleurrijk uit! Ja, het liefste zou ik al die Tubbies als model in mijn modeshow willen hebben."

De volwassen man glinstert van pret. "Eigenlijk ben ik verlegen en om dat te verhullen heb ik mijn mascotte PukPuk gecreëerd. Hij komt op bijna al mijn kleding voor. In de publiciteit voor mijn merk speelt hij de hoofdrol, niet ik. Dat is wel zo aangenaam. PukPuk is alles dat ik niet ben. Zelf ben ik niet zo'n grappenmaker. Hij is een lefgozer die alles doet wat God verboden heeft. Mijn website is ook helemaal aan hem gewijd, hij leidt je rond zoals ik dat nooit zou durven te doen. Hij pest de kijker en treitert ook mij met al zijn commentaren op mijn werk."

Degelijk, keurig, donker

Van Beirendonck mag zichzelf dan 'niet zo'n grappenmaker' vinden, zijn collecties staan bekend om hun humor. "Ik sta er versteld van hoe serieus mensen zichzelf nemen. Kijk naar hun kleding: degelijk, keurig, donker. Ik gebruik felle kleuren met opvallende motieven. Mijn eigen favoriete kleur is lichtgroen. Groen is fris en positief, ik associeer het met groen gras en een blauwe lucht. Groen staat voor perspectief, zoals een groen uitzicht op bossen. Maar mannen, zeker van mijn leeftijd, dragen geen kleuren als grasgroen. Dat vind ik jammer en dus doe ik er wat aan. Bij mij kun je als volwassen man kleding kopen die felgekleurd is. Waarin je er leuk uitziet. Het zou toch aardig zijn als mensen zich leuker gingen kleden? Waarom al die angst om op te vallen en een glimlach op te wekken?"

Walter van Beirendonck wordt de opvolger van Jean-Paul Gaultier en Vivienne Westwood genoemd. Toch zal de troonopvolging nog even duren, aangezien Van Beirendonck grote afstand wil bewaren tot het sterrendom dat deze couturiers zich hebben toegeëigend. "Gaultier woont in Parijs, Westwood in Londen. Ik ben blij dat ik in Antwerpen woon. Ik reis naar wereldsteden en kom hier weer terug. Hier kan ik de hysterie die de modewereld met zich meebrengt ontvluchten. Hier word ik gerespecteerd om wat ik ben en wat ik doe en niet om wat mensen denken wie of hoe ik ben. Ik hoef me niet anders te gedragen dan mezelf. Sterrendom bestaat in België niet."

Maar kijkt hij soms niet met argusogen naar de aandacht die iemand als Gaultier ten deel valt? Zou hij bijvoorbeeld niet, net als Gaultier, Madonna willen kleden om zo zijn ideeën verder over de wereld te verspreiden? "Het zou wel helpen, dat geef ik meteen toe. Als een wereldberoemd persoon de voortrekkersrol vervult, wennen mensen een stuk makkelijker aan ideeën. Dat een bh nu gezien mag worden, is op het conto van Madonna te schrijven. Zelf heb ik de laatste tournee van popgroep U2 ontworpen, maar ik ben er voorlopig niet aan toe om opnieuw met een popster in zee te gaan. Dus of ik Madonna zou willen kleden? Misschien haar dochtertje, dat zou interessanter zijn." ■

In september presenteert Walter van Beirendonck een project in museum Boymans-Van Beuningen. 'Mutilate' is verschenen bij uitgeverij Imschoot, Gent, ISBN 90-72191-81-1

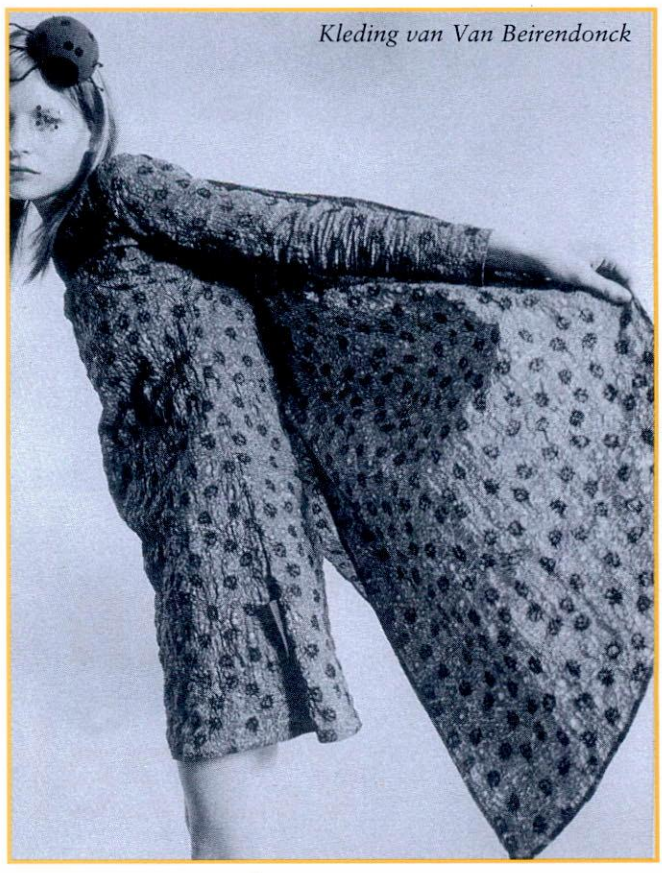

Kleding van Van Beirendonck

FOTO: ADRIENNNE M. NORMAN

'Het leven is voor mij niet vanzelfsprekend'

Toen ze zestien was, overleed haar vader aan de gevolgen van Alzheimer. Die ziekte bepaalt het leven van Gaby Fontein in hoge mate. Vooral omdat onduidelijk is of dementie op jonge leeftijd zich ook bij haar zal ontwikkelen. "Voor mijn gevoel gaat mijn toekomst niet verder dan mijn veertigste."

DOOR JOLANDA AAN DE STEGGE

Wat voor man haar vader was, weet ze eigenlijk niet zo goed. In haar herinnering domineren vooral zijn laatste levensjaren, de periode waarin het steeds slechter met hem ging. Psychogerontologe Gaby Fontein (24) was elf toen de eerste symptomen van Alzheimer zich bij haar vader openbaarden. Het bleek te gaan om een zeer progressieve vorm waaraan hij vijf jaar later, op zijn 47ste, overleed.

"Mijn zusje en ik komen uit een gelukkig en veilig gezin. Mijn ouders hadden een goed huwelijk, maar ineens kregen ze vaak ruzie. Het begon ermee dat mijn vader zich niet aan afspraken hield en dingen vergat. Omdat dat niet bij zijn karakter paste, ontaardde dat in ruzie. Het duurde een poos voor hij toegaf dat het geen onverschilligheid betrof, maar dat hij gewoon allerlei dingen vergat. In de brugklas kreeg ik in de gaten dat hij echt steken liet vallen."

Omdat hij steeds slechter ging functioneren, kwam haar vader overspannen thuis van zijn werk. "Zijn moeder is ook op jonge leeftijd overleden aan Alzheimer, hoewel ze destijds niet wisten wat er met haar aan de hand was. Maar op een gegeven moment zei mijn vader: 'Ik heb wat mijn moeder had.' Gelukkig hadden we een alerte huisarts die ook veronderstelde dat er meer aan de hand moest zijn. In een biopsie van zijn hersenen zagen artsen de karakteristieke verschijnselen van Alzheimer. Toen was het duidelijk.

Mijn moeder wilde voor mijn zusje en mij sterk zijn. Niet dat we nooit samen hebben gehuild, maar zij heeft geprobeerd om ons toch een zo normaal mogelijke tienertijd te geven. Dat kon natuurlijk niet, maar er werd wel altijd geprobeerd om ons uit te laten gaan als wij dat wilden en om ons naar feestjes te laten gaan, want we moesten al zoveel."

Achterdochtig

Desondanks stond Gaby's puberteit in het teken van de ziekte van haar vader. Overdag ging hij naar de dagbehandeling. Na school ging ze meteen naar huis om haar vader op te vangen omdat haar moeder dan nog niet terug was van haar werk. "Mijn zusje was te jong om op hem te passen, maar mij ging dat vrij goed af. Omdat hij ook motorisch flink gestoord was, hielp ik hem met alles: naar de wc gaan, eten, drinken. Lastig vond ik de periode waarin hij nogal agressief werd. Hij was toen ook erg achterdochtig. Elke nacht ging hij bijvoorbeeld met mijn moeder naar beneden om te kijken of zijn cd's niet gestolen waren. Dat was een uitputtende tijd. Toen heb ik ook wel momenten gehad waarop ik dacht: 'Met deze man kan ik niks. Zo hoeft het voor mij niet.' De momenten van helderheid werden steeds korter, mijn vader raakte steeds dieper verzonken in zijn eigen wereld. Hij wist niet meer hoe ik heette, maar had nog wel het besef dat ik de oudste was."

Ik heb momenten gehad waarop ik dacht: 'Met deze man kan ik niks. Zo hoeft het voor mij niet'

Dat zijn ziekte zich ontwikkelde tijdens haar puberteit heeft volgens Gaby voor een groot deel haar identiteit bepaald. "Ik vermoed dat ik een totaal ander persoon was geworden als ik dit niet had meegemaakt. Ik heb zulke duidelijke waarden gevormd door wat ik heb meegemaakt. Hoe belangrijk gezondheid is, hoe wezenlijk geluk is, hoe mensen je teleur kunnen stellen, maar ook hoe anderen er juist wel voor je zijn. Je maakt van alles mee in zo'n proces. Iemand verandert van persoon en gaat permanent achteruit. Elke keer verleg je je grenzen, elke keer pas je je weer aan de nieuwe situatie aan en neem je met minder genoegen. Je neemt afscheid van een persoonlijkheid, van een vader, ook al hadden we natuurlijk een allesbehalve normale vader-dochterrelatie. Ik heb me zo krankzinnig verantwoordelijk gevoeld voor hem. Dat merkte ik vooral de eerste periode nadat hij was overleden. Al tijden daarvoor verkondigde ik aan vrienden en aan mezelf dat het afscheid nemen van hem allang was begonnen. Dat ervaarde ik ook zo, want mijn vader was mijn vader niet meer. Maar toen hij was overleden zat ik met een hoop verantwoordelijkheidsgevoel waar ik geen kant mee op kon. Toen heb ik me echt een tijd nutteloos gevoeld."

Angie

"Vooral het laatste halve jaar van zijn leven was het overwegend gezellig met hem. Toen had ik wel het gevoel dat we een goede band hadden. Mijn vader had geen enkel helder moment meer. Het samenzijn was van een totaal ander niveau. Hij was er en zat op de

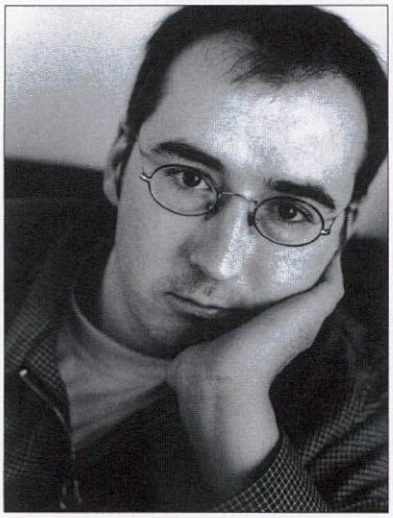

DOODGEWOON

TIJDSCHRIFT OVER DE DOOD

IN HET ZOMERNUMMER - # 17 (T/M AUGUSTUS IN DE WINKEL)

Ronald Giphart over de euthanasie van zijn moeder: *"Het was zo diep emotioneel dat ik ter plekke dacht: 'het lijkt wel of ik in een toneelstuk van Pinter zit.'"*

Medisch ethicus Erwin J.O. Kompanje over hersendood en hartdood, over schijndood en schijnleven.

Obductie-assistenten over hun werk: *"Als mensen ons met slagers vergelijken, word ik kwaad."*

VERDER:

Het donorschap; Schilderen in de snijzaal; Heks Jana over de wicca; Fotografe Marrie Bot zet enkele falsificaties recht; De design-rouwsuite; En nog veel meer.

Doodgewoon verschijnt vier keer per jaar, wordt uitgegeven door stichting Eindelijk in Amsterdam en is verkrijgbaar in boekwinkels door heel Nederland. Los nummer *f* 10,-. Abonnement (4 nrs.) *f* 35,-.

EERST EEN PROEFNUMMER ONTVANGEN?

Maak *f* 5,- over op gironummer 205617 t.n.v. stichting Eindelijk in Amsterdam o.v.v. 'proefnummer' en u ontvangt een exemplaar van een van de laatste nummers van *Doodgewoon*.

Doodgewoon, R. Hogerbeetsstraat 111', 1052 VW Amsterdam, tel./fax 020 68 693 49
e-mail: dood@xs4all.nl. *Doodgewoon* op internet: http://www.xs4all.nl/~dood

Jonas MAGAZINE

spiritueel én maatschappelijk

Een maandblad met een antroposofische achtergrond, serieus en toch leesbaar. Artikelen over onderwijs en opvoeding, kunst en cultuur, spiritualiteit en milieu.
In recent verschenen nummers:

- *'Voor verbinding met het gevoel is op school weinig ruimte', zegt orthopedagoog Robbie Bertsch. 'Het gevolg is dat een toenemend aantal kinderen buiten de boot valt.'*
- *Minister Jan Pronk: 'Niemand is illegaal op aarde'.*
- *Een boom wil graag serieus genomen worden - bodemkundige Maja Kooistra krijgt na een ernstig auto-ongeluk een bijzonder contact met bomen.*

Verder praktische artikelen over gezond eten, woninginrichting, tuin.

'n Blad om niet aan je voorbij te laten gaan. Dat kan nu: als u de bon invult ontvangt u drie maal Jonas Magazine voor *f* 17,50. Maar u kunt ook meteen een abonnement nemen; u krijgt dan als welkomstcadeau het boek 'Weten wie je bent' van psychotherapeut Ad Dekkers.

Haal kwaliteit in huis, neem een abonnement op

Jonas MAGAZINE

BON

- *Ik neem een abonnement op Jonas Magazine voor f47,50 per half jaar, tot wederopzegging. Stuur mij ook het boek 'Weten wie je bent'. Ik betaal met de acceptgirokaart die ik krijg toegezonden.*
- *Ik wil een proefabonnement: drie maal Jonas Magazine voor f 17,50. Ik betaal met de acceptgirokaart die ik krijg toegezonden en heb verder geen verplichtingen*

Naam: _____

_____

Straat: _____

_____

Postcode / Plaats: _____

_____

In envelop zonder postzegel sturen aan:
Jonas MAGAZINE,
Antwoordnummer 1557,
1620 WE Avonhorn
faxen kan ook: 0229-54 23 15

Ik wil niet doorgeven dat je je hele leven met die ziekte opgescheept zit

bank. Dan zette ik een cd op van de Rolling Stones en was ik helemaal gelukkig als hij 'Angie' meezong. Ik werd er ook erg blij van als hij 'bim, bam, bom' zong wanneer ik Vader Jacob aanhief.
Ik denk dat zijn ziekte en sterven mij zo sterk hebben bepaald dat ik er niet eens een vinger op kan leggen hoe doordrongen ik er van ben. Ik heb een periode gehad waarin ik voortdurend dacht: 'Waar maakt iedereen zich toch druk om?' Vriendinnen klaagden soms over hun vader en dan dacht ik: 'Jij hebt hem tenminste nog'. Nu kan ik daarvan meer afstand nemen en realiseer ik me dat dingen die voor mij trivialiteiten zijn, voor anderen van wezenlijk belang kunnen zijn. Toen ik op kamers ging wonen, leerde ik andere mensen kennen. De eerste jaren dacht ik dat mensen mij niet kenden wanneer ze niet wisten wat er met mijn vader was gebeurd. Nu ken ik mensen soms hele tijden voor ik het ze vertel.
Dat eerste jaar na het overlijden van mijn vader was moeilijk. Mijn zusje en ik dachten: Hoera, geen planning, geen agenda, vrij: wij gaan uit. Ondertussen zat mijn moeder alleen. Zij wilde graag bij ons zijn, terwijl wij juist niet meer dat vaste wilden. Voor ons alle drie is dat een lastig jaar geweest, met veel ruzie. Nu ik niet meer thuis woon realiseer ik mij dat de band tussen mijn moeder, mijn zusje en ik heel erg hecht is.
Ik weet niet of ik mijn vader mis. Bij bepaalde gelegenheden wel, zoals laatst bij mijn afstuderen. Missen is niet het juiste woord. Ik koester hem en wat er allemaal is gebeurd. Op een bepaalde manier zou ik het ook niet anders willen, en ik kan het mij ook niet voorstellen hoe het zou zijn als hij nog zou leven. Ik weet niet beter."

Genen

"Voor mij is Alzheimer geen afgerond hoofdstuk. Weliswaar is klinisch niet vastgesteld dat het erfelijk is, maar omdat mijn oma het ook heeft gehad maak ik mij weinig illusies. Mijn toekomst gaat voor mijn gevoel niet verder dan mijn veertigste. Al vanaf mijn zestiende ben ik er mee bezig of ik wel kinderen moet krijgen. Het kan zijn dat mijn genen de meest gunstige samenstelling hebben, maar dat kan op dit moment nog niet worden onderzocht. Misschien kan dat over twee jaar wel, maar dan is het nog maar de vraag of ik het wìl weten. Want wat voegt het toe? Op dit moment is er toch niks tegen Alzheimer te doen.
De gedachte dat ik jong kan sterven, is voor mij niet de reden om niet aan kinderen te beginnen. Op zich zou ik het mijn kinderen wel aan kunnen doen om jong te overlijden. Hoewel ik dan wel graag zou willen dat ze oud genoeg zouden zijn om het te begrijpen. Maar ik vind dat ik ze niet mag opzadelen met het proces waar ik nu middenin zit. Al die afwegingen: Hoe lang zal ik leven?, Hoe moet ik mijn toekomst plannen? Ik wil niet doorgeven dat je je hele leven met die ziekte opgescheept zit. Bovendien wéét ik dat deze ziekte erfelijk is, mijn ouders hadden daar geen flauwe notie van. Er zijn mensen die zeggen: 'Joh, je moet de natuur gewoon zijn gang laten gaan'. Maar dan denk ik: dat is makkelijk praten."

"Sinds vier jaar heb ik een relatie met iemand die ik al bijna acht jaar ken. Ik heb me altijd tot hem aangetrokken gevoeld, maar omdat ik wist dat hij ooit graag vader wilde worden, had ik hem uit mijn hoofd gezet. Langzamerhand werd duidelijk dat het toch wel eens erg leuk zou kunnen zijn om samen een relatie te hebben. Normaal gesproken denk je bij aanvang van een relatie niet onmiddellijk aan het krijgen van kinderen. Het gaat er allereerst om of je het samen kunt vinden. Acceptatie is een groot woord, maar we beginnen er vanuit te gaan dat we ook gelukkig kunnen worden zonder kinderen. Omdat wij elkaar al zolang kenden, wist hij waar hij aan begon. Ik heb niet nadrukkelijk gezegd: 'Houd er rekening mee dat ik er op mijn veertigste misschien niet meer ben'. Maar natuurlijk zijn er periodes waarin die gedachte sterker omhoog komt. Het speelt wel een rol.
Dikwijls merk ik dat anderen ervan uitgaan dat het leven maakbaar is. Ik hoor hoe sommigen met een soort gemak praten over als ze zestig zijn. Of dat ze zeggen dat ze over een poosje aan kinderen beginnen en dan graag een jongetje en een meisje willen. Hoewel ik milder ben geworden, kan ik me aan dat soort uitspraken ergeren. Want voor mij is het leven niet vanzelfsprekend. Als mensen het hebben over materiële zaken denk ik weleens geïrriteerd: wees toch blij met wat je hebt. Wat dat betreft zitten er ook goede kanten aan mijn situatie, want je wordt toch elke keer weer gedwongen om bezig te zijn met dingen die belangrijk zijn."

Gaby Fontein heet in werkelijkheid anders

Alzheimer

De belangrijkste risicofactor voor Alzheimer is de leeftijd. Bij de overgrote meerderheid van de 200.000 Alzheimerpatiënten in ons land dienen de eerste symptomen zich na het 65ste levensjaar aan. Daarnaast lijden ongeveer 10.000 Nederlanders aan dementie op jonge leeftijd. Bij hen openbaren de eerste verschijnselen zich tussen de 45 en 65 jaar. Bij jong dementerenden treft men in de hersenen dezelfde veranderingen aan als bij ouderen. Wel zijn er klinische verschillen in symptomen, verloop, tempo van de achteruitgang en de mate van erfelijkheid.
Omdat bij een veertiger of vijftiger geen Alzheimer wordt verondersteld, gaat de omgeving er vanuit dat de getroffene last heeft van stress en overspannenheid. Dat leidt regelmatig tot ontslag en spanningen in de relatie. Het kan soms jaren duren voor de juiste diagnose wordt gesteld. 'Er is meer onbekend dan bekend over deze ziekte', meldt ook de Alzheimerstichting. Alzheimer op jonge leeftijd heeft vaak dramatische sociale gevolgen. De ook jonge partners komen regelmatig in een loyaliteitsconflict: van partner wordt hij of zij ineens verzorger. Kinderen moeten voortdurend rekening houden met hun zieke ouder. Jonge mensen met opgroeiende kinderen zitten vaak op hoge kosten.
De Alzheimerstichting organiseert gespreksgroepen voor partners en kinderen van jong dementerenden. Voor meer informatie: Alzheimerstichting, Postbus 183, 3980 CD Bunnik, 030-6596285.

Speciaal voor lezers van Humanist

Gratis gids 'Beelden in de Zomer'

bij een jaarabonnement op Kunstbeeld.

Hèt toonaangevende kunsttijdschrift in de Benelux.

Kunstbeeld geeft een compleet beeld van wat er tegenwoordig in de kunst gebeurt. U vindt er prachtige reproducties, diepgravende achtergrondverhalen, interviews met kunstenaars, et cetera. Kortom elke maand biedt Kunstbeeld u een totaaloverzicht uit de kunstwereld.

Ja, ik wil

❑ Een jaarabonnement op Kunstbeeld (10 nummers). Ik betaal *f* 155,- en krijg gratis de gids 'Beelden in de zomer' van 1998.

❑ Een proefabonnement op Kunstbeeld voor *f* 45,- (4 nummers).

Naam: ..... m/v

Adres: .....

Postcode: .....

Plaats: .....

Handtekening: .....

Knip deze advertentie uit (of kopieer) en stuur deze in een envelop zonder postzegel naar:
Kunstbeeld, Antwoordnummer 20116, 3020 VB Rotterdam 98A3

De

'Vree

toerist, dat zijn we zelf

FOTO: THEO AUDENAERD/HH

het toerisme'

De moderne toerist trekt naar steeds exotischere bestemmingen, op zoek naar de plek 'waar nog nooit een toerist is geweest'. Voor de massatoerist haalt hij zijn neus op. Ten onrechte, vindt Tijs van den Boomen. Want wie maakt uit of een reis naar Patagonië authentieker is dan een vakantie aan de playa's?

DOOR TIJS VAN DEN BOOMEN

Drie weken naar Benidorm aan de Spaanse Costa del Sol, daar hoef je anno 1998 niet mee aan te komen als vakantiebestemming. Misprijzende wenkbrauwen of oprechte verbazing zullen je deel zijn. Die torenhoge flats zijn goed voor bierdrinkende bouwvakkers en overwinterende bejaarden, maar toch niet voor cultuur minnende, kritische mensen? Massatoerisme en plat vermaak vind je daar, geen greintje oorspronkelijkheid.

Verre reizen zijn heel gewoon geworden. Mijn moeder bezocht de afgelopen jaren onder andere Zuid-Afrika en Indonesië, mijn schoonouders gingen naar Brazilië en Canada. Met georganiseerde reizen zagen ze musea, wandelden door natuurgebieden, praatten met de plaatselijke bevolking, hielden dagboeken en fotoalbums bij. Maar, met alle respect, dat heeft nauwelijks tot werkelijk begrip van die landen en volken geleid.

Zelf ging ik vorig jaar met mijn levensgezel voor het eerst naar Amerika, we kochten een tweedehands auto in New York en reden twee maanden dwars over het continent naar Los Angeles. Kerouac voor beginners, zeg maar. We hebben er een reisverhaal en artikelen over geschreven, maar wij bleven net zo goed buitenstaanders. Een vakantieland is vooral een decor waartegen je je eigen gedachten en voorstellingen kunt projecteren.

Reizen is individueel en oprecht, toerisme is massaal en plat. "Ik ben geen toerist, ik ben een reiziger", zeggen mensen die langere tijd onderweg zijn of die voor hun brood op pad zijn, zoals journalisten, ontwikkelingswerkers en onderzoekers. Een hoogmoedig onderscheid, er is hoogstens een gradueel verschil. Maar dat willen we niet weten: de toerist, dat zijn de anderen. De grootste bron van verstoring van onze authentieke ervaring zijn andere toeristen. Het onbedorven dorpsleven in Oost-Turkije, de offerfeesten op de Kilimanjaro, de zonsondergang op het Zuidzeeeiland, daarbij kunnen we geen andere westerlingen gebruiken. Die ervaringen willen we voor onszelf hebben en houden. "Hier is nog nooit een toerist geweest", lijkt de ultieme oorspronkelijke ervaring. Lijkt, want de echtheid van een ervaring is helemaal niet afhankelijk van het feit of andere mensen je zijn voorgegaan. De driehonderdmiljoenste bezoeker van de Mona Lisa kan net zo goed geroerd worden door de geheimzinnige glimlach, de ondergaande zon trekt zich niets aan van de mensenmassa's op het strand.

Vrijetijdssocioloog Jaap Lengkeek opent zijn boek *Vakantie van het leven* met een parabel van Marten Toonder. Heer Bommel en Tom Poes ontmoeten op een eiland de Trottels, een nijver volkje dat een voorgevoel heeft van naderend onheil. Steeds als dat gevoel zich van hen meester maakt, verstoppen ze zich onder de grond. Het onheil blijkt een enorm monster dat uit een spelonk tevoorschijn komt en alles vernielt dat de Trottels hebben opgebouwd. Bommel laat een bom maken om het monster te vernietigen, maar juist op het moment dat het monster weer verschijnt, rukt Tom Poes hem de bom uit handen en werpt die in zee. Onder een fontein van koud water valt het monster uiteen in een groep Trottels die elkaar verward aankijken. Ze blijken hun eigen monster te zijn. De toerist, dat zijn we zelf.

Ring van vuur

Het begrip toerisme stamt uit de zestiende eeuw toen welgestelde jongeren ter vervolmaking van hun opleiding een Grand Tour maakten naar de wortels van de klassieke beschaving. Erasmus was een van de pleitbezorgers van deze reis die deugd, oog voor het algemene welzijn, goede zeden en wetenschap moest bijbrengen. Tijdens de Romantiek verschoof de belangstelling naar het landschap, de Tour werd vooral een zoektocht naar het verloren paradijs. Het moderne toerisme kwam op gang tijdens de industriële revolutie, Nederlands eerste VVV werd in 1885 opgericht in Valkenburg. Lange tijd bleef het verschijnsel tamelijk onschuldig: socialistisch kamperen op de Paasheuvel en pelgrimages naar de Troosteres der Bedrukten in Kevelaer. Pas door de welvaartsstijging na de oorlog zwol de reislust aan tot een vloedgolf. Wereldwijd is het toerisme de tweede bedrijfstak, alleen de landbouw is – voorlopig nog – groter. In 1996 gingen volgens het CBS ruim tien miljoen Nederlanders op vakantie in het buitenland en gaven daar 13,6 miljard gulden uit. Het aantal vakanties groeit nog steeds, wel worden ze korter. Multi-actief is de trend: de ene dag mountainbiken, de volgende dag een paar uur kanoën op stroomversnellingen en daarna nog even de culturele high-lights van de stad meepikken. Of even een weekje naar de Papoea's om er 'helemaal uit te zijn'.

De jaarlijkse alternatieve reisbeurs 'Op Pad' biedt een overweldigende keuze: een trek naar Kamtsjatka, Ruslands ring van vuur? Naar Patagonië, de zuidelijke punt van Zuid-Amerika? Of toch maar liever met klimmer Ronald Naar over Groenland sleeën? Naturistische vakanties – 'Natuurlijk in je blootje' – worden aangeprezen naast 'Speciale actieve reizen voor plussers'. In februari maken een kleine 25.000 mensen op deze beurs hun keuze voor de zomer. De hang naar extreme ervaringen gaat gepaard met een even sterke roep om comfort en veiligheid. En dus staat er een keur aan lichtgewicht *all terrain bikes*, hightech tenten, ademende kleding, buitensportvoedsel en buggy's voor in de bergen. In de Star-roller kun je het omslaan in een kajak oefenen, de workshop 'rugzak inpakken' behandelt niet alleen de checklist maar ook de filosofie van het rugzaklopen.

Deze beurs trekt vooral verantwoorde toeristen, mensen die zich verdiepen in de lokale cultuur, het milieu proberen te sparen en individualiteit hoog in het vaandel voeren. En

Vakantie is een manier om opnieuw naar onszelf te kijken

dus vliegen ze en masse naar Nepal, Nicaragua en Namibië. Hun reisgidsen heten *Lonely Planet* en *The Rough Guide*. Die beloven de alternatieve plekken, de lokale cafés, de kleine restaurantjes. In de praktijk fungeren deze gidsen als herkenningscode voor een groep wereldreizigers die elkaar van Alaska tot Zimbabwe treft.

Poepende Berbers

'Het is beter één mijl te reizen dan duizend boeken te lezen.' Dat moet Confucius gezegd hebben, tenminste als de reclame van slaapzakkenfabrikant Nomad klopt. Van reizen zouden we wat leren, zouden we kennismaken met de plaatselijke cultuur en gewoontes. Maar reisjournalist Paul Vreuls constateerde onlangs in *NRC Handelsblad* dat zijn wereldreizen hem niets hebben geleerd. Als voorbeeld noemt hij de gehurkte Berbers in de woestijn. Jarenlang had hij in die kalme, zittende houding het symbool gezien van de rust en onthechtheid van dit natuurvolk. Pas later hoorde hij de prozaïsche werkelijkheid: ze zitten te poepen. Dit is het misverstand van de *homo turisticus nostalgicus* die zijn wensen en verlangens op natuurvolkeren projecteert. De *homo turisticus culturalis* die drie weken uittrekt voor de tempels van Zuid-India is er niet veel beter aan toe. "Zelfs voor een hindoe is het pantheon van het hindoeïsme nauwelijks

FOTO: MARTIN PARR/ABC PRESS

te bevatten, zoveel goden en godinnen kent deze religie (...) Welk inzicht dat dieper is dan de picturale buitenkant blijft hangen?", vraagt Vreuls zich af. En dan de *homo turisticus naturalis*: als hij echt betrokken is bij het milieu kan hij beter thuis een natuurfilm bekijken dan per vliegtuig naar het oerwoud afreizen.

Ontsnapping

De zeventiende-eeuwse wijsgeer Pascal zei drieëneenhalve eeuw geleden al dat al het ongeluk van de mensen voortkomt uit één ding: hun onvermogen om rustig in een kamer te zitten. Een lange stoet kritikasters volgde hem. Zo constateert de Amerikaan Dean MacCannell dat de wereld een grote toonkamer van attracties is geworden. Je hoeft niets meer zelf te ontdekken en te plaatsen, de attractie vertelt het verhaal in hapklare brokken.
Fotograaf Martin Parr heeft dit mondiale attractiepark genadeloos vastgelegd in zijn boek *Small World*. Japanners die Japanners fotograferen op de Acropolis, Perzen die de toren van Pisa 'tegenhouden', Europeanen die kraaltjes kopen in Goa, Amerikanen tussen de tulpen van de Keukenhof, een dikke blanke man met zijn arm om een Thaise gezelschapsdame. De overtreffende trap vormt het Japanse attractiepark Happy Kingdom Germany waar de hoogtepunten van de Duitse bouwkunst op ware grootte zijn nagebouwd.
Het lijkt erop dat de toerist eindeloos blijft zoeken naar de ware werkelijkheid achter de opgevoerde toneelstukken, maar dat deze werkelijkheid hem blijft ontsnappen. Elke keer als hij zijn vinger op de authentieke werkelijkheid denkt te leggen, wijkt die een stukje naar achteren, al is het maar door de aanwezigheid van de toerist zelf. Maar wat is nu eigenlijk die authenticiteit? Vrijetijdssocioloog Lengkeek stelt terecht dat dat niet meer is dan een waardeoordeel van buitenstaanders die willen dat iets blijft zoals zij het hebben ontdekt. Dit statische beeld gaat vaak voorbij aan de belangen en de wensen van de lokale bevolking, die in een toeristische exploitatie van hun dorp of streek een manier zien om te ontsnappen aan de armoede. Moet er een hek omheen worden gezet om de ontwikkelingen van de moderne wereld buiten te houden en het pittoreske te conserveren?
Lengkeek weigert om vakantie af te doen als een 'pseudogebeurtenis'. Hij ziet het als een middel om te ontsnappen aan de alledaagse routine, een manier om opnieuw naar onszelf te kijken. Het gaat hem er niet om of de bezochte streek of cultuur authentiek is – zo dat al mogelijk is – maar of de *ervaring* authentiek is. En ervaringen zijn per definitie

een individuele aangelegenheid: "Wat de één triviaal vindt, is voor de ander een nieuwe ervaring."
Vakantie is volgens Lengkeek een vorm van spelen, waarbij de 'onechtheid' juist een voorwaarde is voor overgave aan een andere werkelijkheid. Even schorten we de gewone beslommeringen, angsten, beperkingen en oordelen op. We geven de lichamelijkheid ruim baan in de koestering door de zon of een vakantieliefde, of we spelen juist actief mee in het toneelstuk van een andere sociale werkelijkheid. We dommelen drie weken in een slaperig dorp om de stress weg te laten lopen of we zoeken de kick door de dood in het gezicht te kijken met bergbeklimmen. Ook een vakantie in Benidorm kan een niet-alledaagse ervaring opleveren: waar

Mooie vakantieplekjes willen we voor onszelf hebben en houden

FOTO: HANNES WALLRAFEN/HH

zie je zo naakt en onverbloemd het industriële karakter van het massatoerisme?

Status

De voorhoede vlucht ondertussen steeds een stap verder. Begin deze eeuw verzamelden zich de vorsten van Europa in het Zeeuwse Domburg, nu staan de campings daar vol. In de jaren vijftig was een reis naar de Spaanse kust een voorrecht voor de elite, nu is diezelfde kust het afvoerputje van de reisorganisaties. Eind jaren zestig was het Indiase Goa de avontuurlijkste plek van de wereld, daar rookten hippies opium en staarden aan de voeten van goeroes naar hun eigen navel. Nu kost een geheel verzorgde trip van negen dagen minder dan duizend gulden, uit en thuis. Tien jaar geleden was Amerika nog een land waar de liefhebber jaren voor spaarde. Nu adverteert de KLM met 'dagvlugjes': voor 250 Airmiles en 239 gulden bijbetaling vlieg je naar een willekeurige Amerikaanse stad. Ter plekke heb je een paar uur om 'gezellig te shoppen' voordat je met dezelfde vlucht terugvliegt. De luchthaven mag je niet verlaten, maar wat geeft het: je bent er even helemaal uit geweest.

Toerisme is *big business*, elke trend wordt onmiddellijk met uitgekiende marketingtechnieken aan de man gebracht. De elitaire geneugten van de voorhoede worden in steeds sneller tempo gekannibaliseerd door de massa. Steeds grotere delen van de ruimte komen onder het regime van het consumptieve toerisme. Ondanks zijn pleidooi om de toerist met een draaiende videocamera in de aanslag serieus te nemen, slaat ook Lengkeek de angst om het hart. Hij vindt dat de grijpgrage tengels van de commercie moeten worden ingetoomd, dat niet alles mag worden opgeslokt en gebanaliseerd. Want massatoerisme verandert de andere werkelijkheid die we zoeken al snel in een alledaagse werkelijkheid.

Journalist Gerard van Westerloo vatte dat krachtig samen in zijn boek *Voetreiziger, verslag van een tocht door Nederland*: "Vreemd, het toerisme. Ooit is er iemand in Oudemirdum gekomen die dacht, leuk hier. Authentiek! Die ene zei het tegen een ander. Die weer tegen een derde. De vierde dacht, ik wil er best een nachtje blijven. De vijfde knoopte daar een weekend aan vast. De honderdste kocht een huisje. En toen de duizendste dat ook gedaan had was er van de reden waarom de eerste het leuk vond niets meer over."

Toch heeft dat kuddegedrag een onmiskenbaar voordeel: ze zorgt voor concentratie van de overlast. Degene die klagen dat toerisme de hele Costa del Sol heeft verwoest, kijken niet. Meteen na de torenhoge flats begint een ruig bergland waar je in volstrekte eenzaamheid kunt ronddolen. Zelfs in kermissteden als Venetië zijn nog stegen en pleinen waar rust heerst. Misschien moeten we de reisgidsen en reisleiders juist wel dankbaar zijn dat ze de grote stroom leiden. En de nieuwe elite? Die blijft rustig thuis.

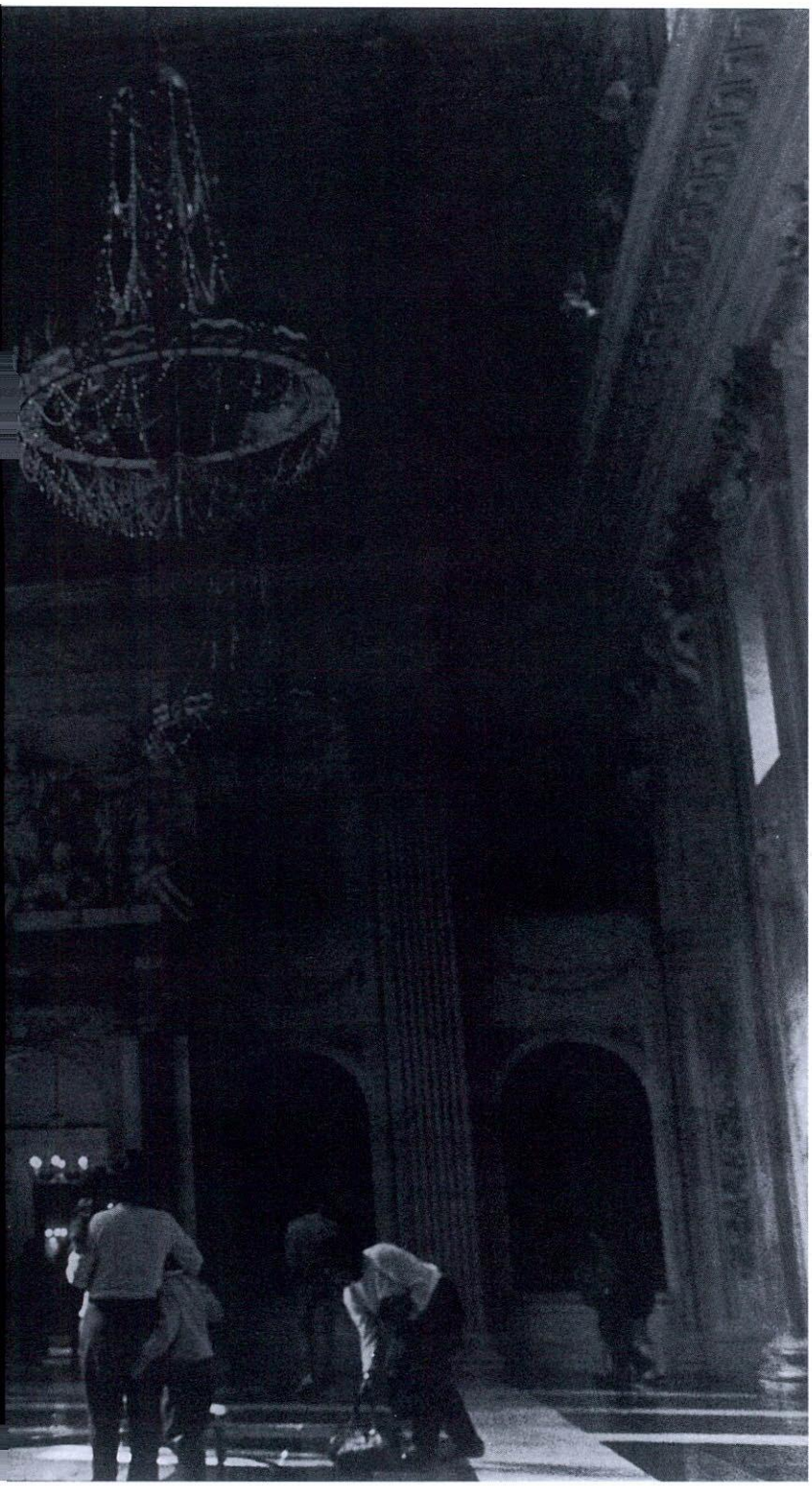

Jaap Lengkeek, 'Vakantie van het leven; over het belang van recreatie en toerisme', Uitgeverij Boom, Amsterdam
Martin Parr, 'Small World', Uitgeverij De Verbeelding, Amsterdam

Wachten tot het leven begint

Veel te doen hebben, maar in je hart wachten tot het leven ècht begint. Tot je echt lekker in je vel zit. Tot je werkelijk gelukkig bent. Dat is het lot dat we over ons afroepen als we in moderne sprookjes geloven, vreest Marjan Slob. Wie denkt dat geluk in omstandigheden zit, kan lang ongelukkig zijn. We zouden ons beter kunnen oefenen in de kunst van het wachten.

DOOR MARJAN SLOB

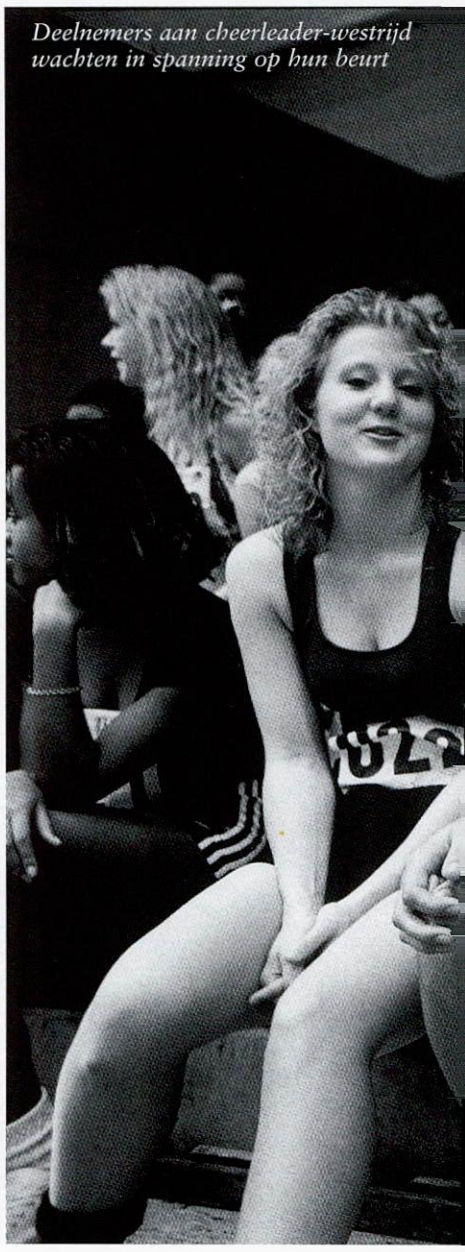

Deelnemers aan cheerleader-westrijd wachten in spanning op hun beurt

Als ik terugdenk aan mijn middelbare schooltijd, dan lijkt het alsof ik almaar aan het wachten was. Tot de les over was. Tot het weer weekend was, met tenminste de kàns dat er iets zou gebeuren. Tot ik het huis uit kon. Tot het leven begon. Een onoverzichtelijke, taaie tijd was het, waarin ik zó weinig mogelijkheden zag om zelf iets aan de situatie te veranderen, dat ik er apathisch van werd. Mijn emoties vlakten af. Ik was niet zo erg boos, ik was niet zo erg blij. Ik wachtte alleen maar op andere tijden.
Die andere tijden kwamen ook echt toen ik verhuisde naar de stad. Voor jonge mensen verandert het leven nog min of meer vanzelf. Toch merk ik dat ik ook als volwassene nog steeds zit te wachten. Het leven is duidelijk begonnen, het is allemaal druk genoeg, maar is dit nu het èchte leven? Het leven waarin ik rijp en wijs ben en dus eindelijk om weet te gaan met die kinderlijke karaktertrekjes van me? Waarin ik volop handel en toch mijn rust weet te behouden? Waarin ik in balans ben, liefdevol en ruimhartig? Allemaal kwaliteiten die ik stiekem in mezelf vermoed. Maar wanneer komen ze er nu eens uit!
Dus werk ik - en daar ben ik bepaald niet origineel in - aan mezelf. In mijn eentje, met behulp van vrienden, via een cursus, soms via een therapeut. Om dat doel te versnellen. Want wachten op je ware zelf is niet leuk.

Sip

In sprookjes wordt heel wat afgewacht, vooral door vrouwen. Zodra ze huwbaar zijn, vallen ze in slaap. Sneeuwwitjes en Doornroosjes hebben toch niets beters te doen tot de prins komt. Ik sliep ook op de middelbare school. Om die prins ging het me niet eens zozeer, ook al zat hij wel in mijn achterhoofd. Nee, ik wachtte eerder op mezelf. Ik wachtte tot ik in de omstandigheden verkeerde waarin ik gelukkig kon zijn.
Dat is misschien het moderne sprookje. Het sprookje van de balans, de persoonlijke ontplooiing, de louter weldadige liefdesrelaties. We wachten op een sprookjesachtige vorm van geluk, een vorm van geluk die niet bestaat - en zijn sip

als dat geluk uitblijft. We willen maar niet begrijpen dat die volmaakte balans, die ontplooiing en die mooie liefdesrelaties richtsnoeren zijn in plaats van maatstaven.
John Lennon zei ooit: 'Leven is wat er gebeurt terwijl je plannen maakt'. Leven is evengoed wat er gebeurt als je aan het wachten bent. Misschien is wijsheid: beseffen dat we wachten op wat er al is. Dat geluk niet afhangt van gelukjes, van omstandigheden, maar van onze houding. Misschien is geluk niet meer en niet minder dan een houding. Als dat zo is, dan heeft wachten weinig zin. Je kunt immers niet wachten op een houding. Die moet je aannemen.

Beven en balen

Tegelijkertijd klinkt het me allemaal te braaf, te eenzijdig in de oren. Zó dom is wachten toch niet! Wachten geeft ook aan dat je tenminste nog verwachtingen hebt. Het ligt weliswaar niet in jouw macht om je doel dichterbij te brengen - anders zou je tenslotte wel handelen in plaats van wachten - maar echt apathisch ben je niet. Je verlangt, je ziet perspectief, je hebt een idee hoe het beter zou kunnen. Wat kan daar mis mee zijn? Dan maar liever hopen, vrezen, beven en balen. Dat is tenminste menselijk.

Wachten is trouwens niet alleen maar vervelend. Wachten op het nieuwe boek van een favoriete schrijver, wachten tot die fles wijn op dronk is, wachten tot je je geliefde weer ziet: dat is wachten vermomd als voorpret. En dan is er nog verschil tussen wachten op een zekere uitkomst en wachten in de hoop dat er wat zal gebeuren. Lente wordt het weer. Dat is een kwestie van rustig afwachten. Dood ga je ook vanzelf. Maar niemand garandeert je dat je de erkenning zult krijgen die je meent te verdienen, of dat die grote liefde echt voor je in het verschiet ligt. Je kunt heel sterk op dingen wachten die je uiteindelijk niet af kan dwingen. Dat is misschien de moeilijkste vorm van wachten.

Sinaasappels

Maar zelfs als wachten niet leuk is, omdat je verlangt maar het heft niet in handen hebt, dan nog staat het je open om daar op verschillende manieren mee om te gaan. Je kunt goed en minder goed wachten. Je kunt de kunst van het wachten meer of minder goed beheersen. Wij in het westen zijn daar in het algemeen niet zo goed in. Wij staan collectief te chagrijnen in de file of op het station.
In dat opzicht valt er wat te leren van mensen die geoefend

FOTO: MAARTJE GEELS/HH

zijn in wachten, vindt Rik. Toen hij een jaar in Praag studeerde, nog voor de val van de muur, heeft hij het wachten aan den lijve ondervonden. "Hier in het westen houdt wachten het leven op. In Tsjecho-Slowakije was wachten zo'n integraal onderdeel van het bestaan dat je het niet eens meer opmerkte. Je moest overal op wachten - en lang ook. Een afspraak met een ambtenaar, een les, een theaterkaartje. Wachten was een *state of mind*. Soms ging ik 's morgens nog voor openingstijd naar een winkel omdat het gerucht ging dat er sinaasappels te koop zouden zijn. Dan stonden we met z'n allen in de rij, zwijgend, kletsend, peinzend. De rij was een ontmoetingsplek. We wisten niet eens of er werkelijk sinaasappels zouden zijn, en hoeveel. Je liep altijd de kans dat de winkel was uitverkocht voordat je aan de beurt kwam.

Ik raakte net als de Tsjechen gewend aan wachten. Ik maakte me er niet meer druk om. Alleen als ik in mijn ogen onnodig moest wachten omdat dingen slecht of onhandig geregeld waren, ergerde ik me nog. Maar de Tsjechen zelf konden zich daar toentertijd ook niet over opwinden."

Zijn ervaring komt overeen met die van Leonie, die veel in Afrika heeft gereisd. In alle Afrikaanse landen ten zuiden van de Sahara heeft wachten een andere betekenis dan hier, vertelt ze. In de grotere steden is dat verschil soms klein; voor Afrikaanse zakenmensen is tijd ook allang geld geworden. Maar in afgelegen gebieden gaat het heel anders toe. Daar wacht je op een bus die ooit zal komen. Je weet alleen niet wanneer. En het knappe is: Afrikanen kunnen lachen terwijl ze wachten.

Leonie: "In Afrika is de tijd zo rekbaar dat het geen zin heeft om op de westerse manier te wachten. Je kunt er maar beter niet teveel over in zitten. Als ik daar moet wachten, zwaai ik mijn blik letterlijk de andere kant uit. Ik kijk naar de mensen om me heen, naar een zwerm vogels, een donderwolk. Ik draai een knopje om. Afrikanen hoeven dat niet te doen. Ik heb de indruk dat ze helemaal niet wachten. Ze zitten gewoon, ze zitten en leven."

"Vorig jaar in Madagascar wachtte ik met een vriendin op een *taxi-brousse* die ons een eind verderop zou brengen. De taxi kwam maar niet. Er zaten al een heleboel mensen te wachten en wij informeerden zo her en der. Nee, de taxi was gisterenavond niet binnengekomen, het duurde allemaal wat langer. Een paar uur later ging het gerucht dat de taxi was vastgelopen in de modder. Maar er zou een vrachtwagen komen! Waar of wanneer was niet duidelijk. Als we daarnaar vroegen, was het antwoord: 'die komt, die komt'. Dus hingen we maar wat. Een beetje kletsen, met de kinderen spelen, meeschuiven met de schaduw. En kijken naar het hangen van de Afrikanen. Wij gingen nog af en toe een blokje om, in de stiekeme hoop dat de vrachtwagen er opeens zou zijn als we terugkeerden. Maar om vijf uur was hij er nog niet en gingen we naar een hotel, omdat we niet door het donker wilden wandelen. Dat was voor de Madagassen onbegrijpelijk. 'Hé, wat gaan jullie nu doen? Hij kómt toch gewoon, je weet toch dat-ie komt?'"

Leonie: "Soms denk ik hier, als ik vloek op het perron omdat de trein vijf minuten vertraging heeft: 'Wat maak ik me druk. Allemaal verspilde energie, want ik kan er nu toch niets meer aan doen.' Ik probeer er anders mee om te gaan, Afrikaanser. Dat lukt wel enigszins. Maar ik wil het verschil niet mooier maken dan het is. Ook in Afrika heb ik me weleens verschrikkelijk zitten opvreten omdat de bus niet kwam. Op dat moment wilde ik per se weg, en als je heel graag iets wilt, dan kun je niet wachten."

Menselijk beestje

Misschien zijn de verschillen tussen Afrikanen, Tsjechen en jachtige westerlingen inderdaad minder principieel dan ze op het eerste gezicht lijken. Misschien zit het gewoon in de aard van het menselijk beestje om efficiënter met tijd om te gaan zodra de mogelijkheden daartoe aanwezig zijn. Ik begrijp uit de verhalen van Rik en Leonie dat de tolerantiegraad voor wachten radicaal daalt zodra wachten een belangrijk persoonlijk doel blokkeert of zodra het wachten de schuld is van een duidelijk aan te wijzen persoon of instelling. Hier in het westen zijn de meeste zaken strak geregeld en liggen de meeste verantwoordelijkheden duidelijk, dus heeft het zin om te zeuren over wachten. Hartstikke makkelijk.

Toch gaat daar iets mee verloren. Want wachten maakt dat je oog krijgt voor kleine onverwachte dingen. Juist omdat je de controle over je tijd kwijt bent, sta je open voor het nieuwe: een opvallende plant, een gesprek met een onbekende. Wij westerlingen doen wel veel, maar er overkomt ons weinig. Daar maken we geen tijd voor. Wachten zou die tijd kunnen zijn.

Zo bezien is het de kunst om te wachten en tegelijkertijd door te leven. Niet in die bijna bewusteloze apathie van mijn middelbareschooltijd. Je zou beter als een ware Zenmeester al wachtend een vat kunnen zijn dat juist volstroomt met leven. Heb je invloed op de omstandigheden? Handel dan. Zo niet? Doe dan iets anders terwijl je wacht.

Ik wacht rustig tot ik niet meer wacht.

Bushalte in Zimbabwe

FOTO: MICHEL SZULC KRZYZANOWSKI/HH

Schaapjes tellen, een glas warme melk: het helpt allemaal niet

Wachten op de slaap

Elke avond wacht Riek Flipse (70) minstens een uur lang op de slaap. Als hij dan komt, blijft hij nooit lang. Na een licht hazenslaapje van drie kwartier is ze alweer klaarwakker. Schaapjes tellen helpt niet. Dus staat Riek maar op, gaat tv kijken, een kruiswoordpuzzel maken of wat heen en weer lopen. "Gelukkig hebben we een groot huis met een lange gang."

"Vannacht heb ik redelijk goed geslapen", zegt een montere Riek om tien uur 's ochtends. "Maar ik ben er toch nog vier keer uit geweest." Zolang ze zich kan herinneren slaapt Riek nooit een nacht aan één stuk door. Hooguit voor een uurtje kan ze de slaap vatten. Tientallen keren kijkt ze op de wekker, telt de kwartiertjes slaap bij elkaar op en vindt het na drie-vier uur wel weer genoeg. In extreme nachten doet ze helemaal geen oog dicht en staat ze wel tien keer op. "Niet om eventjes naar de wc te gaan, maar écht eruit. Meestal zet ik de regionale tv op, die zendt in Brabant de hele nacht uit. Net zoals het nieuws van SBS6, leuk hoor, met die jonge meiden."
Als Riek om half twaalf naar bed gaat, doet ze eerst wat yoga-oefeningen. Daarna laat ze haar dag de revue passeren: wat heeft ze gedaan, was het allemaal goed, is ze nog iets vergeten. Papier en potlood liggen naast haar bed, zodat ze dringende zaken meteen kan opschrijven. Toch ligt ze nooit te piekeren. "Ik fantaseer over dingen die ik nog zou kunnen doen, of ik beleef iets opnieuw. Afgelopen weekend bijvoorbeeld ben ik met mijn man en alle negen kinderen weggeweest, daar kan ik in bed nog lang van nagenieten."
Riek benut haar nachtelijke slaap-intermezzo's vaak voor huishoudelijke karweitjes. Ze doet nog even de afwas als die er nog staat, haalt iets uit de diepvries voor de volgende dag of is even met de stofdoek in de weer. "Ik zie het als een stukje verlenging van mijn dag." Soms wordt ze wakker omdat ze haar lichaam 'voelt'. Dan móet ze er even uit om wat los te lopen. "In de gang marcheer ik dan wat op en neer." Haar vader had dat ook, herinnert ze zich. Zelfs in de oorlog, toen er een avondklok was, móest hij af en toe naar buiten om de benen te strekken. En haar kinderen beginnen nu dezelfde kenmerken te vertonen.
Riek maakt geen drama van haar slapeloosheid. Niemand heeft er last van. "Ik ben nooit chagrijnig en lichamelijk heb ik er nauwelijks last van. En als ik me een keertje moe voel, ga ik even zitten, neem een kopje thee en dan is het zo weer over."
Riek heeft al van alles geprobeerd voor een betere nachtrust: slaaptabletten, homeopatische middeltjes, een glas warme melk, 's avonds een blokje om lopen, een slaapcursus van twee maanden. Het hielp allemaal niet. "Ik heb het idee dat ik zelf niet wil, onbewust dan. Maar ik kan dat gevoel nergens plaatsen, ik weet niet waar het vandaan komt. Ik ben wel eens jaloers op mensen die acht uur aan één stuk slapen. Maar stiekem ook niet: want dan zou ik 's nachts zoveel missen."

Leonie van den Schoor

wacht'bed, o. (-den), tuinbed waarop gezaaid wordt en waarin de verspeende plantjes enige tijd blijven staan alvorens naar hun definitieve standplaats gebracht te worden.

'WACHTWOORDEN' UIT DE DIKKE VAN DALE
ILLUSTRATIES: TEIKE ASSELBERGHS

ILLUSTRATIE: MARGREET DE BRUIN

Een ongekend verlangen

Het jaar is twee uur jong. Mijn lief en ik hebben op onze hotelkamer in Parijs een fles champagne opengetrokken en toosten op het nieuwe jaar. Vol nieuwe kansen. Ik ben al een paar dagen over tijd. Dat zou pas een prachtig begin zijn: eindelijk zwanger! De hele dag had ik kleine krampen in mijn onderbuik. Een goed teken of juist niet? Nog een keer naar de wc, om het voorgevoel, de angsten te bezweren. Maar zie wat ik niet wil zien... Toch weer ongesteld. De hoop van de afgelopen dagen, de fantasieën over ons kindje, over hoe hij vader en ik moeder zou zijn, slaat om in verdriet en frustratie. 1997 is begonnen!

DOOR BERNADETTE STRUYCK

Wachten op een kind

Lang geleden droomde ik over een meisje. Een tenger meisje met lang rossig haar in een witdoorschijnende lange nachtjapon. Ik wist: dit is mijn kind. Het meisje keek me lang en rustig aan, draaide zich toen om en liep weg. Zij was klaar voor mij, maar ik toen nog niet voor haar.

Al meer dan drie jaar willen wij graag een kind. Iedere maand herhaalt zich de cyclus van wachten-hopen-wachten-wanhopen. Eerst wacht ik, tot ik ovuleer. We vrijen. Weer wacht ik, tot ik menstrueer. En ongesteld word, met een tergende regelmaat.
De eerste tijd voelde ik me stiekem vaak opgelucht als mijn periode zich aandiende. Weliswaar hebben we besloten dat een kind welkom is, maar de verwachte verandering zal ons leven zeker op z'n kop zetten. Volgens de statistieken kàn het ook niet zo snel op mijn leeftijd. Na een jaar begint de twijfel toe te slaan: het duurt nu toch wel erg lang. Waarom komt er van al die miljarden zaadcellen niet één aan op de plek van bestemming? Is er iets mis met hem, met mij? We laten uitgebreide onderzoeken doen en worden allebei geheel vruchtbaar verklaard. Maar zwanger word ik niet. Het derde jaar wisselen ongeloof en wanhoop elkaar af. Ongeloof dat dit mij gebeurt: hoe ben ik in deze B-film terechtgekomen? Wanhoop dat de tijd zo snel verglijdt, dat ik ouder en ouder word, dat de natuur zich steeds meer tegen mij keert...
Mensen raden me aan: denk er niet aan, je wilt te graag. Stort je op je werk, ga reizen, koop een huis, dan word je 'vanzelf' zwanger. Kan iemand me uitleggen hoe je dat doet: er-niet-aan-denken? Betekent het dat het eigenlijk mijn eigen schuld is dat het niet lukt? Ik pantser me steeds meer tegen de pijn van de hoop en de wanhoop. En af en toe dringt zich de vraag op hoe lang ik hiermee door wil gaan.

Mijn lief ziet mijn geworstel, maar staat langs de zijlijn. Hij is er minder mee bezig, zegt hij, en heeft ook nog meer hoop. Hij leeft zich uit in zijn rol van suikeroom. Vindt vervulling in zijn werk. Zijn leven gaat door.

Mijn leven lijkt soms tot stilstand te zijn gekomen.
Ik wik en weeg over verandering van werk. Hoe kan ik daarover beslissen als ik over vier maanden - of over vier jaar, of over nooit - een kind in mijn schoot draag? Vacatures in de krant negeer ik, schuif de beslissing voor me uit. Maar voel me er ook ontevreden over.
We zijn aan het uitkijken naar een ander huis. Maar hoeveel kamers hebben we nodig? Ik wil geen huis waarin geen ruimte is voor een kind. Maar een gezinswoning voor z'n tweeën wil ik ook niet. Verdwalen we in de leegte van ons huis.
Past een pleegkind in mijn leven als ik een 'eigen' kind nog niet uit mijn hoofd heb gezet? De datum van een informatieavond schrap ik uit mijn agenda.
Een andere man? Eentje die me zal bevruchten in een moment van ongebreidelde passie? In gedachten is het soms een manier om uit de impasse te komen. Dan kijk ik naar m'n lief en weet: in voor- en tegenspoed.

Stagnatie dus. Maar... verheug ik me daardoor minder in mijn leven? Maak ik me minder boos om onrecht? Ben ik minder blij met de mensen die ik liefheb? Ben ik minder begaan met collega's die zich opvreten van frustratie? Voel ik me minder machteloos als een goede vriend ernstig ziek is? Is die volheid van het leven waardeloos zolang ik geen moeder ben?
Nee. Ik kan nog steeds opgaan in salsadansen, zingen en muziek maken. Ik word nog net zo pissig als ik me oneerlijk bejegend voel, blijf me irriteren aan mensen die alleen maar kunnen klagen. Als altijd heb ik slapeloze nachten als ik mijn werk niet goed overzie. Ik schrik nog van harde donderslagen en jaag mezelf met spookbeelden de stuipen op het lijf. En ik geniet, van grapjes maken, zoenen langs de branding, lui voor de buis hangen, een boek ontdekken, goede ideeën. Ik geniet van mooie mensen, grappige mensen, eigenwijze mensen. En natuurlijk van kinderen. Van Nikki die uit haar schulp kruipt als ik met haar stoei, van Pandora die samen lachen het leukste vindt, van Liselore met haar ongetemde temperament... Gelukkig weerhoudt mijn eigen kinderloosheid me er niet van om te houden van de kinderen van anderen.

Iedere maand herhaalt zich de cyclus van wachten-hopen-wachten-wanhopen

Mijn dagelijkse leven gaat dus door, alsof ik niet in de wacht sta. Misschien wel door het ongekende van mijn verlangen. Ik wacht op een kind dat nog niet bestaat. Ik kan me voorstellen dat ik mijn kind knuffel, z'n luier verschoon en tranen droog, in z'n nekje kriebel... Dat ik 's nachts opsta om het de fles te geven, soms heel moe zal zijn, er de balen van zal hebben en dan weer ontroerd zal raken door het vertrouwen wat een kind je schenkt... Ik kan het me allemaal voor de geest halen, maar het is nog niet in mijn leven geweest. Ik wacht op een kind dat ik niet ken - en misschien ook nooit zal kennen.

Wat zou ik graag even in de toekomst willen kijken! Als ik zeker wist dat ik over twee jaar een kind zou krijgen, zou het wachten anders voelen. Het zou me een houvast geven, een punt om naartoe te leven. Misschien is het frustrerende van het wachten wel vooral de onzekerheid, het ongrijpbare. Ik kan keurig drie of vier of vijf jaar wachten, maar niets garandeert me dat ik aan de beurt kom. In het wachten zelf zit geen beloning; het is wachten om niks en voor niks. Het dwingt me hoogstens tot de vraag of mijn leven ook de moeite waard blijft als er geen kind komt.

Of ik een kind zal krijgen, heb ik niet in de hand. Waar ik wel zeggenschap over heb is de keuze om te stoppen of door te gaan met proberen zwanger te worden. Als ik stop houdt het wachten ook op. Soms verlang ik sterk naar de duidelijkheid en de rust die me dat zal geven. Zodat ik verder kan met mijn leven. Maar of dat waar is?

Ik zie een moeder, hand in hand met haar kind.
Ik zie een moeder op de fiets, achterop een zingend kind.
Ik wacht. Nog even.

Een telefoonrekening van negenhonderd gulden

Wachten op je geliefde

Tijdens een feestje op oudjaarsavond leerde hij haar kennen: Ana Maria, een Peruaanse die tijdelijk in Barcelona woonde en werkte. Na die ontmoeting volgde voor Christoph Schmidt (31) een lange tijd van heen en weer pendelen tussen Amsterdam en Barcelona en vooral veel wachten, wachten, wachten.

wacht'lied, o. (-eren), (letterk.) lied over nachtelijke minnekozing waarin een conventionele wachter de tijd van scheiden meldt.

Negen maanden was de langste periode dat ze het noodgedwongen zonder elkaar moesten stellen. Ana Maria zat inmiddels weer in Peru om haar studie af te maken. In januari had Christoph haar nog opgezocht in Lima, waar ze op de Nederlandse ambassade 'keurig netjes' een visum-aanvraag hadden ingediend voor Ana Maria's definitieve komst naar Nederland. Ze hadden gerekend op een wachttijd van drie maanden, maar uiteindelijk nam de toekenningsprocedure ruim elf maanden in beslag. In oktober zagen ze elkaar pas weer: om te trouwen.

In de tussentijd steeg Christoph's telefoonrekening tot ongekende hoogte: negenhonderd gulden in twee maanden tijd. "We belden elkaar een à twee keer per week, meestal op zaterdagavond. Als het hier avond was, zat zij daar aan de lunch. We hadden het vooral over praktische zaken, de vorderingen van de aanvraag, en spraken elkaar moed in: het lukt wel, heb geduld."

De zomermaanden duurden het langst. In juni kwam de afwijzing op hun eerste aanvraag binnen: Christoph voldeed met zijn parttime baan bij een persbureau net niet aan de inkomenseis om zijn vriendin over te kunnen laten komen. Een onverwachte domper. "Ik kreeg het gevoel dat het nog heel lang zou gaan duren, dat ik nog maar aan het begin stond van een berg werk die ik moest verzetten. Er gloorde geen licht aan het einde van de tunnel. Ik sloeg mezelf voor m'n kop: waarom zijn we begonnen met deze ingewikkelde procedure, waarom geen simpel toeristenvisum aangevraagd? Ik weet niet wat erger is: wachten door machteloosheid of wachten door je eigen schuld."

Om de ambtenaren van de visa-dienst te laten zien dat het hem menens was, nam Christoph er een baantje bij: uitzendwerk voor de PTT. Hij werkte elf uur per dag. "Ik wist dat het niks zou uitmaken voor de aanvraag, want uitzendwerk telt niet mee bij de inkomensberekening. Maar voor mij maakte het psychologisch wel verschil. Ik wilde laten zien dat het aan mij niet zou liggen. Bovendien hield die baan me tenminste bezig."

Wat ook hielp was praten met vrienden en familie. Christoph hield hen voortdurend op de hoogte van de vorderingen. Toch is wachten een vrij eenzaam proces, merkte hij, net zoiets als verliefdheid of rouw. "Dit was wachten in de puurste zin van het woord. Zelfs als je heel hard aan het werk bent, ben je nog aan het wachten. Wachten betekende voor mij: wat kan ik doen om het eindpunt zo snel mogelijk te bereiken. Maar vooral ook: wat kan ik niet doen. Er ligt een aanvraag op een stapel ergens in een bureaula van de visa-dienst in Hoofddorp. Dan kan ik dat kantoor wel gaan bellen en bestoken met faxen en brieven, maar daardoor gaat die aanvraag niet omhoog in die stapel."

Wat hem tijdens dat eindeloze wachten op de been hield? De zekerheid dat het zou gaan lukken. "Ik had steeds het idee: onze band is sterker dan welke bureaucratische machine dan ook."

Leonie van den Schoor

Wie laag op de maatschappelijke ladder staat, moet vaak wachten op mensen met meer geld, meer macht, meer aanzien. En wie de macht heeft, láát anderen wachten om zijn aanzien te verhogen. Een politieke gevangene en de secretaresse van de burgemeester over hun beproefde omgang met wachten en wachtenden. Over agenda's en politieke idealen. En over de file die iedereen zonder aanzien des persoons laat wachten.

DOOR TANNY DOBBELAAR

Wachten en macht

'Als je wacht, dan heb je nog hoop'

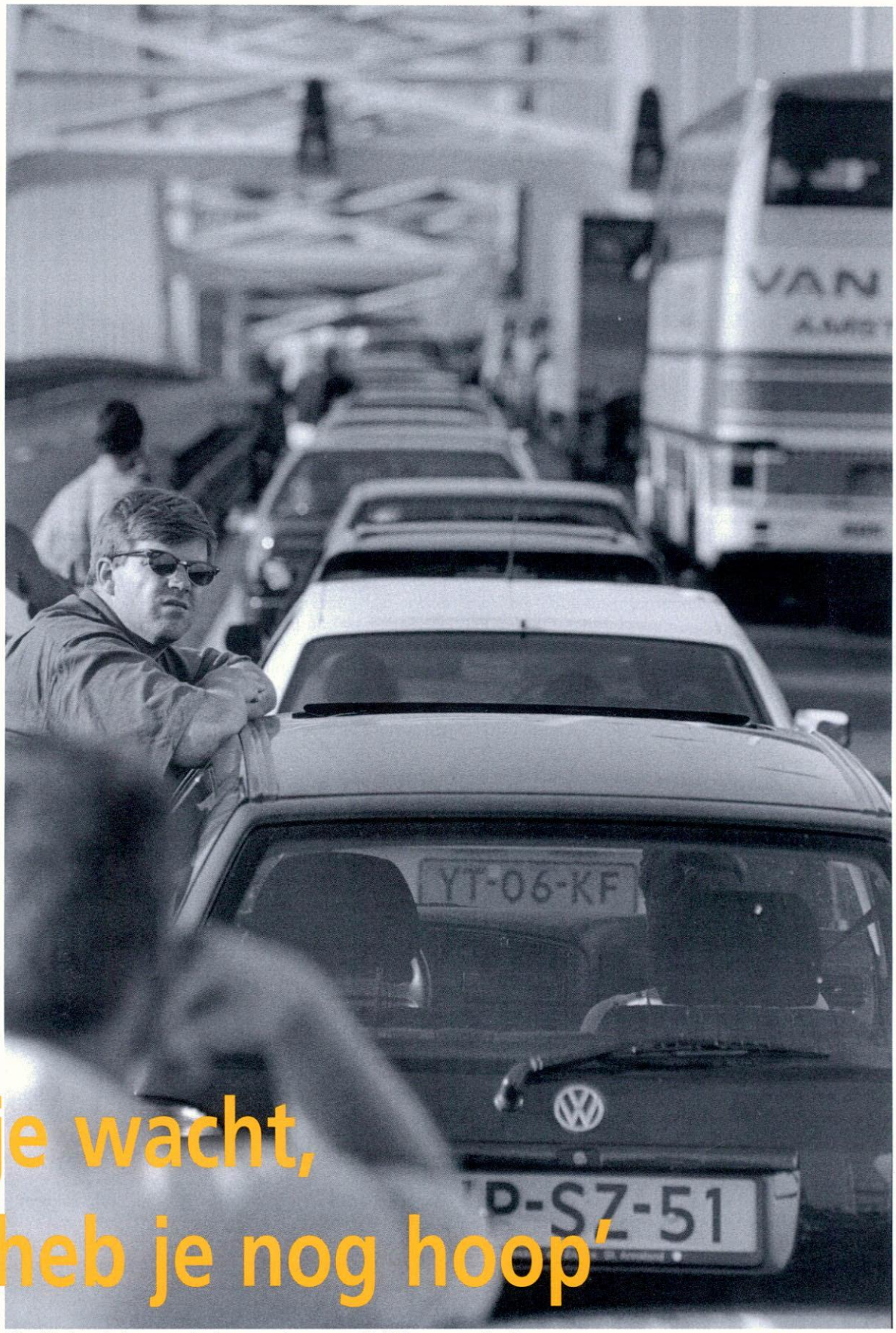

FOTO: STIJN RADEMAKER

De file laat iedere autobezitter wachten, van B&W- tot eendbezitter

Een jongeman rijdt met zijn auto een oranje versierde straat binnen. Hij stapt uit, een pizzadoos in zijn hand, en belt aan bij een van de huizen in het rijtje.
De televisie in huis staat hard. Op de achtergrond klinken geluiden van een voetbalstadion en van het Wilhelmus. De jongen wacht en belt en wacht. Totdat hij grommend de pizzadoos dubbelvouwt en door de brievenbus propt. Op de achtergrond schreeuwt een stem: "Vervelend hè, WACHTEN. Daarom is KRASSEN zo leuk!!" De moraal van deze stompzinnige sterspot is duidelijk: wachten is voor de armen, voor de *losers*. Krasloten maken aan die armetierige status een eind, want rijkdom heft al het wachten op.
Wachten is er voor degenen die een lagere sociale positie innemen dan anderen. Wie zich eenmaal van dit soort verschillen bewust is, valt het pas goed op. Neem de wachtkamer van de Sociale Dienst. Een lange rij staat voor het loket. De ambtenaar vraagt waarvoor je komt. Voor een uitkering of een heronderzoek naar de pogingen om werk te vinden. Je laat een brief zien, of papieren waaruit blijkt dat je bestaat. Als dat in orde is, dan krijg je een nummertje. Je kunt gaan zitten totdat een andere ambtenaar je komt halen.
Toen ik zelf tot de klasse van bijstandstrekkers behoorde, vond ik die rij heel vernederend. Ook de inrichting van de enorme grote wachtruimte irriteerde me. De hal is groot, je voelt je klein; het meubilair is vastgespijkerd, alsof het gebouw zichzelf bij voorbaat moet wapenen tegen de hordes werklozen die wel eens hun geduld zouden kunnen verliezen. Maar de meest schokkende ervaring bij de Sociale Dienst deed ik later op: de bijstandsuitkering allang ontstegen, had ik een afspraak met de directeur voor een interview. Ik trad de hal binnen en sloot gedachteloos achter aan in de rij. Maar na enkele minuten dacht ik: 'Zo kom ik te laat'. Dus liep ik snel maar wat ongemakkelijk naar voren en meldde mijn afspraak. Niemand die er vreemd van opkeek. Niemand die morde: 'Waarom dringt ze voor?'

Beschamend

Als ik dit verhaal aan Homayoun vertel, knikt hij bij wijze van herkenning. "Het idee dat je je hand moet ophouden, is heel beschamend. Hoe langer je moet wachten, hoe meer je daarvan doordrongen raakt." We zitten in zijn kleine kamer om te praten over de verschillende soorten van wachten in zijn leven. Aan de muur hangt een poster: 'Human rights can't wait' - mensenrechten kunnen niet wachten. Homayoun (43) is in Iran geboren maar heeft zijn land als politiek vluchteling moeten verlaten.
Als het gaat om wachten en macht, dan heeft wachten niet alleen te maken met je sociale positie, maar ook met je politieke idealen, zoveel wordt duidelijk uit Homayouns verhaal. "Toen ik jong was, had ik een droom. Op een dag zou de regering van Iran vallen en de koning zou vluchten. Daar wachtte ik op." Hij sloot zich daarom aan bij een communistische organisatie die het bewind van de Sjah - Perzisch voor 'koning' - wilde ondermijnen.
"In die tijd wachtte ik min of meer op mijn arrestatie. Ik voelde dat er iets in de lucht in. Er heerste een vreemde spanning. En ik was bang. Onze organisatie werd groter en groter en steeds minder beheersbaar. 'Het gaat fout', dacht ik. Dat was in de zomer van 1973. In Chili vond een staatsgreep plaats, president Allende bleek dood. En ik dacht: is dit waar ik op gewacht heb?"
Enkele dagen daarna werd Homayoun gearresteerd. Een groot deel van de organisatie werd ontmanteld. Hij kwam in de gevangenis terecht en bracht daar zijn tijd noodgedwongen door met wachten. Wachten op verhoor. Wachten op marteling. Wachten op de vrijheid. "Ik was in die tijd verliefd op een meisje en ik dacht: 'Als ik vrij ben, dan ga ik haar bezoeken'. Ik telde de dagen. Ik had drie jaar gekregen, maar aan het eind van die drie jaar hoorde ik dat ik staatsgevaarlijk was. Ik moest blijven, zonder dat iemand vertelde voor hoelang. Dat wachten werd een steen op mijn maag." Vanaf dat moment was hij een politieke gevangene - veroordeeld zonder proces, opgesloten voor onbepaalde tijd. "Toen kwam het bericht dat Amnesty International en het Rode Kruis de gevangenis zouden komen bezoeken. Aan de vooravond van dat bezoek werd ik vrijgelaten. Opeens was het voorbij. Ik stond op straat. Er ging geen bus meer naar mijn stad. Dat was vreselijk. De hele nacht heb ik wakker gelegen. Na vier jaar zou ik mijn stad terug zien, mijn wijk, mijn familie. In 1978 ben ik vrijgelaten. Een jaar later vluchtte de Sjah. Mijn droom was uitgekomen."

Gezellig onderonsje

De burgemeester steekt zijn hoofd om de hoek van de deur. "Moet ik nog speechen?", vraagt hij met zware stem aan zijn secretaresse Wil van Ginkel. Zo dadelijk zal hij het bestuur van de provinciale brandweerbond ontvangen in zijn kamer in het stadhuis. "Nee, u houdt een gezellig onderonsje", zegt Van Ginkel. "Meer hoeft niet. En over een half uur rijdt u naar de volgende vergadering." Als secretaresse beheert Wil van Ginkel nu ruim vijf jaar de agenda van de Utrechtse burgemeester Opstelten. "Een keiharde werker", oordeelt Van Ginkel over haar baas. "Hij laat je nooit wachten. Ik geef hem een stapel papieren om te ondertekenen en de volgende dag heb ik ze alweer terug."
Mijn veronderstelling was: mensen met aanzien, zelfs burgemeesters van een provinciestad, hoeven nooit te wachten. De enkele kwartieren die ik op het stadhuis ben, bevestigen dit idee. De burgemeester wacht zelden; er wordt op hèm gewacht. Opstelten wordt

De burgemeester is van moment tot moment bezet. Vaak moet ik snel iets tussendoor vragen

door zijn agenda geleefd. Hij heeft soms wel vijftien, zestien afspraken op een dag. Het draaiboek voor die afspraken ligt altijd bovenop zijn vergaderstukken. Die stukken gaan in een grote leren loodgieterstas, gedragen door zijn chauffeur.
Wie een afspraak met de burgemeester wil, komt niet om zijn secretaresse heen. Zij bekijkt welke verzoeken hij kan aannemen en bespreekt de uitnodigingen op maandagochtend in de stafvergaderingen. De uitnodigingen worden om de vaste afspraken heen gepland. En dat zijn er nogal wat. "Heel veel vergaderingen staan al een half jaar van te voren vast", vertelt Van Ginkel. Ze somt op: vergaderingen van raadscommissies, van B&W, van de gemeenteraad. En dan heeft de burgemeester nog talloze nevenfuncties waarin ook vergaderd moet worden.
Moet ze zelf vaak wachten op de burgemeester? "Nou, hij is van moment tot moment bezet. Vaak moet ik snel iets tussendoor vragen." Heel soms wacht de burgemeester zelf ook. Of liever gezegd: zijn secretaresse. Zoals vandaag: een ambtenaar heeft toegezegd de punten voor een speech te faxen. Van Ginkel moet die papieren echt hebben. "Het is al kwart voor zes, en ze zijn er nóg niet."
Een kwartiertje later loopt Van Ginkel naar de burgemeesterskamer. De burgemeester moet zich opmaken voor de

volgende afspraak. De mannen van de brandweerbond doen zich te goed aan de hapjes en de drankjes die voor hen zijn aangerukt. De chauffeur staat ondertussen in de belendende kamer te wachten, de loodgieterstas in de hand. "We kunnen ook een half uurtje later vertrekken. Ze kunnen echt wel zonder mij", klinkt het uit de burgemeesterskamer. Maar daar is mevrouw Van Ginkel niet van onder de indruk. "Die vergadering is speciaal voor u belegd. U kunt beter gaan." En tegen mij zegt ze: "Echt waar, als het even kan, laten we nooit iemand wachten."

Voor het stadhuis staat de chauffeur al klaar. Gezamenlijk brengen chauffeur en burgemeester heel wat uren met elkaar door in de auto, zeker als die in de file staat. Die files vormen een struikelblok in het agendabeheer van de burgemeester. Van Ginkel: "We rekenen voor de files extra tijd. Maar soms er sprake van overmacht." Zo bekeken is de file een mooi symbool van de democratie. Zonder aanzien des persoons laat hij iedere autobezitter wachten, van B&W- tot eendbezitter.

Vals moment

"Ik ken twee soorten uitdrukkingen over wachten", vertelt Homayoun. "In het Arabisch is het spreekwoord: 'Wachten is nog erger dan de dood'. Perzen zeggen zoiets als: 'Na het wachten komt de winst'. Wachten is erg, maar om iets te bereiken moet je geduld hebben. Daarom hoeft wachten je niet machteloos te maken. Als je wacht, dan heb je ook hoop. En om die hoop gerealiseerd te krijgen, moet je wachten."

Homayouns droom leek uitgekomen toen de Sjah eenmaal gevlucht was. "Ik had gewacht op het vertrek van de Sjah, maar ik kreeg er iets ergers voor terug", zucht Homayoun. "De Sjah voerde nog een fatsoenlijke dictatuur. Op de dag dat de Sjah wegging zei hij: 'Het zal niet lang duren voordat Iran mij weet te waarderen'. En hij heeft gelijk gekregen. De dictatuur die erna kwam, was honderd keer erger. Al die jaren heb ik op een vals moment gewacht. Dat is het moeilijke aan wachten: je wacht op iets waarvan je niet weet of het de moeite waard is."

Ook nu staat Homayouns leven in het teken van wachten. "Ik wacht op de dag dat ik alles hier kan achterlaten. Dat is mijn droom. Ik zal heel snel afscheid nemen en zo snel mogelijk teruggaan. Ik zal niet zo heel lang wachten." Met een armzwaai wijst hij naar zijn spullen. Zegt nogmaals: "Het enige waarop ik wacht is terugkeer. Daarom bouw ik in Nederland niets op. Ik ga geen stabiele relatie aan. Ik hoef geen spullen te hebben. Wat ik heb is meer dan genoeg." Dan mijmerend: "Ik denk dat ik zal terugkeren in de zomer. Alle politieke veranderingen in Perzië spelen zich af in de zomer of in de lente."

Hij herinnert zich het pijnlijkste moment in de gevangenis: "Er was iemand anders gearresteerd. Naar aanleiding van die arrestatie wilde de geheime dienst mij opnieuw verhoren. Ik moest naar de verhoorruimte in de stad - de gevangenis lag erbuiten. Na verhoor werd ik teruggebracht naar de gevangenis. De kortste weg is via de snelweg, maar de officier commandeerde de chauffeur: 'Ga maar via het centrum'. Midden in de stad moest de chauffeur stoppen. De band voor mijn ogen mocht los. Toen zag ik waar ik was: in het paradijs! Jonge meisjes en jongens flaneerden langs de boulevard. Er waren zoveel kleuren op straat! In de gevangenis kende ik slechts drie kleuren: het grijs van het beton, het geel van de tralies en het donkerblauw van de kleding. Twee minuten lang kon ik kijken naar de kleurenpracht op straat. Toen zei de officier: 'Heb je het goed gezien? Zie je wat je mist?'

De week daarna had ik het moeilijker dan de twee jaar bij elkaar die ik in de gevangenis had gezeten. Erger dan de martelingen. Ik was doordrongen van wat ik miste. Je ziet iets en dan moet je wachten om het opnieuw te kunnen zien. Wachten op je vrijheid. Na die kleurrijke dag, heb ik lang gedacht dat de Arabische uitdrukking de waarheid bevat: 'Wachten is erger dan de dood'."

FOTO: SIJMEN HENDRIKS

De inrichting van de wachtruimte spreekt boekdelen. De hal is groot, je voelt je klein.

'Stel je voor dat er een nier is en je zit een weekendje op de camping'

Wachten op een donor

Ze had snel een vakantie geboekt met het idee 'nu kan het nog'. Maar Anneke van der Stouwe (42) voelde het al aankomen: ze moest de reis annuleren. Haar nierfunctie was in korte tijd zo sterk achteruitgegaan dat ze meteen aan de dialyse moest. Inmiddels staat ze alweer drie jaar op de wachtlijst voor een donornier.

Ze probeert er positief aan te denken: elke dag brengt haar dichter bij de oproep voor een transplantatie. Want dat die nier er komt, weet ze zeker. "Alleen weet ik niet wanneer dat zal zijn. Sommige mensen wachten een week, anderen tien jaar. Het is geen kwestie van wachten totdat je aan de beurt bent, zoals bij de kassa waar je telkens een stapje vooruit gaat. Zelfs als ik bovenaan de wachtlijst sta, kan het zijn dat ik nog jaren moet wachten op een geschikte nier." Gemiddeld is de wachttijd voor een niertransplantatie vier jaar. Anneke komt met haar drie jaar nu aardig in de buurt. "In het begin voelde het niet als wachten, het kon nog zo lang duren. Maar als je dichterbij komt, wordt het toch spannender."
Drie keer per week gaat ze naar het dialyse-centrum in Zwolle. Elke keer ligt ze 3,5 uur aan de machine. Ze voert de dialyse bijna geheel zelfstandig uit. Ze haalt het materiaal uit het magazijn, maakt de machine klaar, legt de kunstnier aan, prikt zichzelf. Alleen bij het aansluiten op de machine heeft ze hulp van een verpleegkundige nodig. "Ik bouw mijn leven op rondom die drie dagen in de week, ik ga gewoon naar mijn werk en probeer er voor de rest zo weinig mogelijk aan te denken. Zo krijgt de dialyse een plekje in mijn levenspatroon. Maar dat wachten op een mogelijke oproep kun je geen plaats in je leven geven."
Zodra er een geschikte nier met het juiste weefseltype beschikbaar is, zal de dienstdoende nierspecialist haar bellen en moet Anneke halsoverkop naar het ziekenhuis in Groningen. Dat kan op de gekste momenten gebeuren: midden in de nacht, bij theaterbezoek of als ze op het strand ligt. Daarom moet ze altijd en overal bereikbaar zijn. Haar mobiele telefoon of semafoon steekt ze net zo automatisch in haar tas als haar huissleutels. "Ik ben er heel nauwkeurig in. Bij het dialyse-centrum heb ik acht telefoonnummers achtergelaten zodat ze me altijd kunnen vinden. Want stel je voor dat er een nier voor je is en je zit een weekendje op de camping zonder dat iemand het weet! Ik moet er niet aan denken."
Toch gaat ze gewoon op vakantie, ook buiten Nederland. Ze zoekt dan een plekje uit in de buurt van een dialyse-centrum. Twee keer is ze al naar Tenerife geweest en vorig jaar zat ze op Corsica. "Als ik zo'n reis boek realiseer ik me wel: je loopt het risico dat je te laat bent voor een transplantatie."
Sinds kort heeft het wachten voor Anneke een totaal andere dimensie gekregen. Haar neef heeft zijn nier beschikbaar gesteld. Na talloze onderzoeken blijkt dat zijn nier geschikt is voor transplantatie. "Ik wacht nu niet langer op een nier, ik wacht op een datum. Dat is een totaal andere manier van wachten. Dit is spannender, maar uiteindelijk ook makkelijker, want je weet dat het nu snel gaat gebeuren. Het is meer een wachten dat iedereen kent, vergelijkbaar met het wachten op de uitslag van een examen."

Leonie van den Schoor

wacht'toren, m. (-s), toren waarop wacht gehouden wordt.

Wachten

een fotoserie van Stijn Rademaker

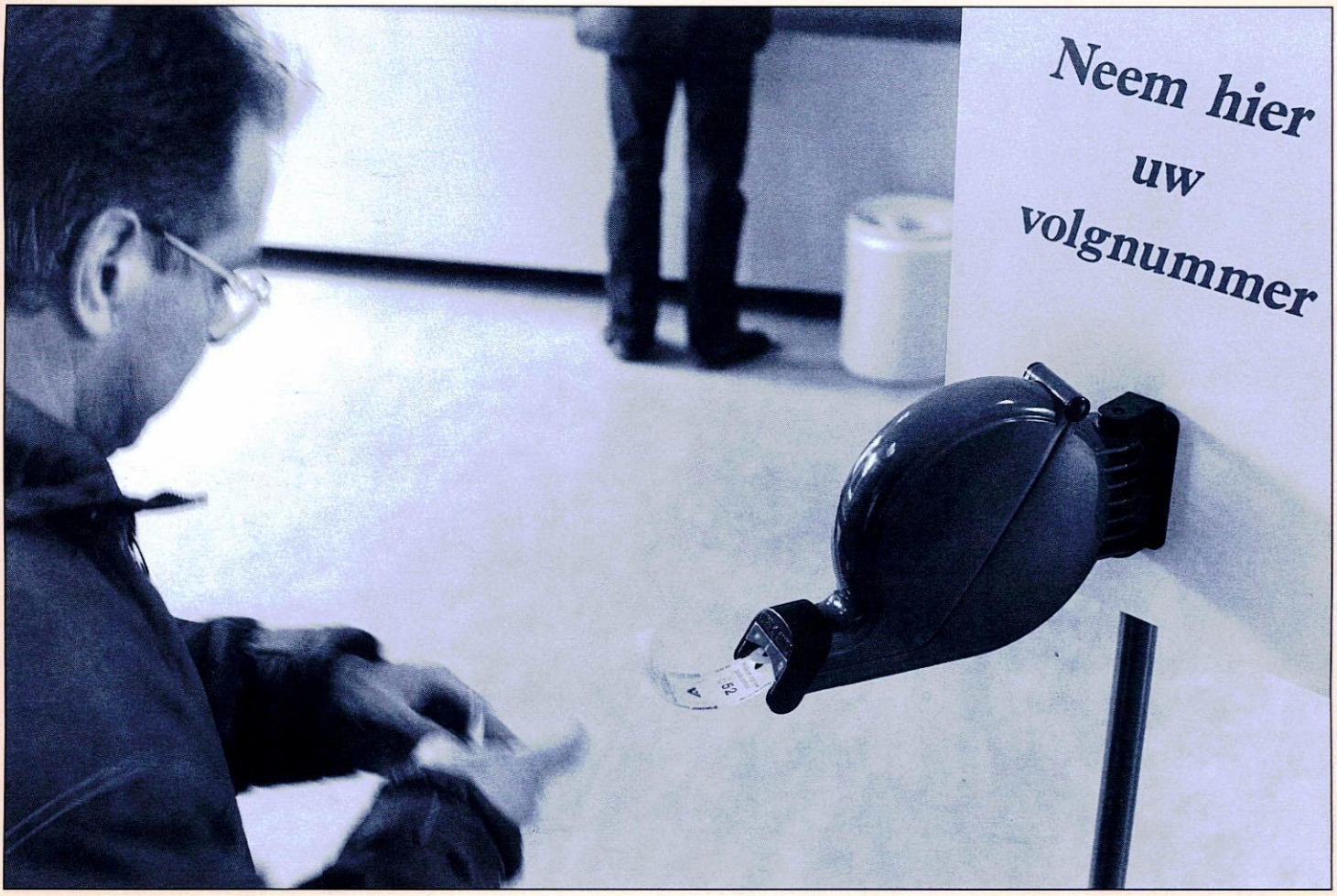
Neem hier
uw
volgnummer

START
Reebok
Reebok
235
Reebok
15
14
ARGO 77
Reebok
10
Reebok
223
Reebok
Reebok
34
Reebok
51

GRONINGEN

‘School is doodvermoeiend. De tijd kruipt voorbij’

Wachten op de laatste schooldag

Hij houdt het nauwkeurig bij: na vandaag moet hij nog precies 33 dagen naar school, dan zit zijn laatste schooldag van dit jaar er eindelijk op. Rabindra Braaksma (20) kan nauwelijks wachten tot hij de deuren van die ‘vrijwillige gevangenis’ definitief achter zich dicht kan trekken. “Ik ben niet zo geduldig.”

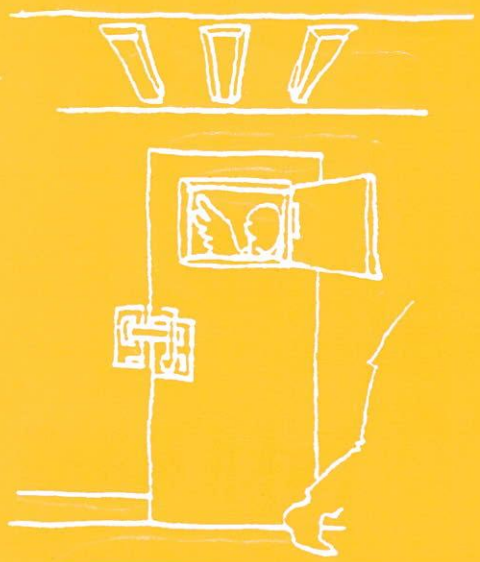

wacht’engel, m. (-en), engelbewaarder.

Als kind al had hij een hekel aan school. Maar sinds hij op de MTS-motorvoertuigtechniek zit, is zijn aversie nog een graadje erger geworden. “School is verschrikkelijk saai, ik kan het nauwelijks opbrengen mijn aandacht bij de les te houden.” Als hij voor de zoveelste keer een saaie berekening krijgt uitgelegd die totaal niks met de praktijk van een automonteur te maken heeft, dommelt hij wel eens in slaap. “Dan hoor ik opeens geluid om me heen en is er weer een kwartiertje voorbij.” Nuttige zaken komen veel te weinig aan bod, kritiseert Rabindra de inhoud van de lessen. “Laatst zijn we bezig geweest met het ontwerpen van multimetertjes. Wat moet een automonteur ermee? We zijn geen electrotechnici. Maar iets simpels als remblokjes vervangen hebben we nog nooit gedaan.” Hij neemt een slok van zijn ‘garagekoffie’: geen melk en suiker, want dat is niet zo makkelijk als je handen onder het smeer zitten.

Stilzitten, Rabindra kan het niet. Het liefst zou hij zes dagen per week sleutelen. Eén dag lessen volgen op school is zwaarder dan een hele week werken. “School is doodvermoeiend. De tijd kruipt voorbij. Denk je dat het al lang twaalf uur is en dan is het pas half tien. Als ik thuis kom, ben ik kapot. Ik moet altijd even een uurtje plat. Net alsof ik bloedarmoede heb.” Het enige leuke aan school is dat hij met de andere leerlingen het weekend kan doornemen. Maar dat is met een paar uurtjes op maandagochtend wel gedaan. Gelukkig heeft Rabindra dit jaar een gunstig lesrooster: donderdag en vrijdagmiddag is hij vrij, zodat hij kan gaan sleutelen. “Ik werk bij een revisiebedrijf, dat is nog leuker dan werken in een garage. Bij een garage moet je banden verwisselen, in een revisiebedrijf maak je je handen vuil aan het echte werk: krukassen slijpen en zo. Dat is zo mooi. Als ik straks van school kom heb ik een prachtbaan. Dat zie ik als beloning van al dat wachten.”

Zolang hij erbij kan blijven werken, kan hij het wachten op de laatste schooldag wel aan. “Het is niet zo dat ik er over in zit dat ik morgen weer naar school moet, ik lijd er niet onder. Ik wil er ook niet te veel energie in steken en continu zeuren over hoe stom school is - want school ís stom. Je zit er alleen maar je tijd te verspillen. Het is een vrijwillige gevangenis waar je alleen maar zit om een papiertje te halen.”

Leonie van den Schoor

'Het wordt heel rustig in mijn hoofd en alle wijsheid komt naar boven'

Wachten op de stilte

Elk jaar gaat Marjan van Lier (45) er een poosje tussenuit om tot rust en bezinning te komen. Ze neemt een afgepaste hoeveelheid eten mee, zoekt de afzondering op, sluit alle contact met de buitenwereld af en wacht tot het stil wordt in haar hoofd.

Haar hele leven had ze hard gewerkt: overdag stond ze in haar kapperszaak die ze in een paar jaar tijd had opgezet, de avonden vulde ze met cursussen en studie. Een avondje thuis op de bank zat er nauwelijks in. Totdat Marjan van Lier besloot haar bedrijf te verkopen. "Ik wilde iets anders, maar wat?"
Omdat ze nog niks nieuws om handen had, bedacht Marjan dat ze net zo goed wat tijd aan haarzelf kon besteden. Zo'n kans kreeg ze immers nooit meer. Drie maanden lang woonde ze in een afgelegen huisje op het platteland, ver weg van de rest van de wereld. Het dichtstbijzijnde dorp lag zeven kilometer verderop, tv en telefoon was er niet, contact met de buitenwereld had ze nauwelijks. Alleen een brede rivier die langs het huis stroomde zorgde voor enige afleiding. "Als ik 's ochtends wakker werd dacht ik: wat zal ik vandaag eens doen? Een boekje lezen misschien? Douchen? Het gras maaien? Of rustig aan de waterkant zitten?" Eindelijk had ze tijd om pas op de plaats te maken en te kijken naar de dingen waarmee ze bezig was in haar leven. "Omdat het zo stil is om je heen, word je vanzelf ook heel stil van binnen. Er is niemand die met je praat, je bent je eigen gesprekspartner. Daardoor kom je dichter bij jezelf."
Sinds die bezinningsperiode gaat Marjan elk jaar een weekje alleen in retraite. Het liefst op een plek die niet te druk is, dat zou alleen maar afleiden. Vlieland bijvoorbeeld is lekker overzichtelijk: geen auto's en maar één straat. Als voorbereiding op haar afzonderingsperiode neemt Marjan al een tijd van tevoren gas terug in haar drukke bestaan als directeur van Carnac, een management- en bezinningscentrum in Amsterdam. Ze maakt minder afspraken, gaat vroeg naar bed, kijkt geen tv meer, leest geen kranten of boeken. "Informatie van buiten schakel ik uit, dat stoort alleen maar. De informatie moet nu van binnen komen." Tijdens de rustweek doet ze veel yoga-oefeningen en mediteert ze. Ze verveelt zich geen moment. "Het wordt heel rustig in mijn hoofd en alle wijsheid komt naar boven. Het geeft een bepaalde zekerheid dat je het leven ook alleen aankan. De stilte veranker ik in mezelf, zodat ik er later uit kan putten."
Wachten is iets dat je moet leren, meent Marjan. Wachten is: tevreden zijn met hoe een moment zich aandient, of dat moment nu leeg of vol is. "In onze wereld is alles zo maakbaar, we hebben het gevoel dat we almachtig zijn. Maar we hebben ons leven niet altijd in de hand. Ik zeg vaak tegen mijn cursisten: 'Heb geduld, het komt vanzelf wel. Heb vertrouwen dat de dingen op de juiste tijd en plek gebeuren. En als ze niet gebeuren is het ook goed.'"

Leonie van den Schoor

wacht'hond, m. (-en), (w.g.) waakhond.

Speciale aanbieding

drie themanummers voor f 15,-

De dubbeldikke themanummers van de *Humanist* zijn nog altijd zeer geliefd bij de lezers. Veel mensen bestellen extra exemplaren omdat ze hun eigen exemplaar hebben uitgeleend - en nooit meer teruggekregen - of als cadeau hebben weggegeven. Zolang de voorraad strekt hebben we voor u drie speciale themanummers in de aanbieding:

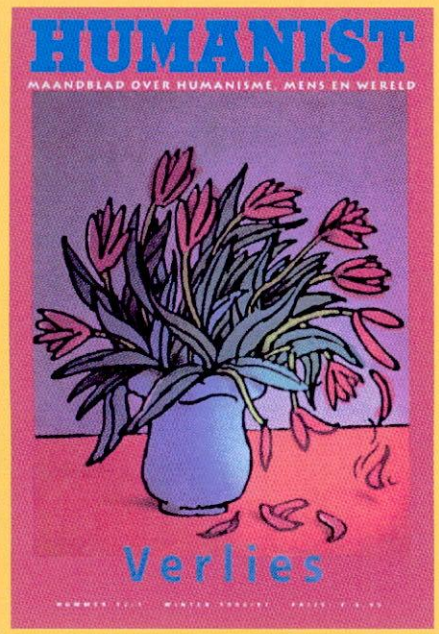

Verlies overkomt je, maar kom je d'r ook overheen?

Onbekende en bekende mensen - waaronder Frank van Ree, Ton Lemaire en Jan Siebelink - vertellen over het verlies in hun leven. 80 pagina's over verlies van je geliefde, het ex-vrouwsyndroom, vermiste mensen, verdwenen landschappen en de illusie van de eeuwige jeugd.

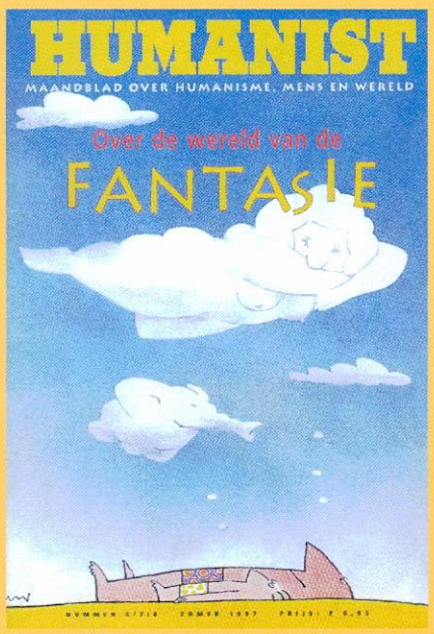

'Mijn fantasie sloeg op hol...'

Welke rol speelt fantasie in uw leven? En zijn dat erotische fantasieën? Of worden ze beheerst door wraak? De Moderne Manager scóórt door zijn verbeelding te gebruiken! Lees in dit zomernummer over de fantasieën van kinderen, de gedetineerde, de spelletjesmaker, de kok en de architect. Fotografen brengen hun fantasie in beeld. Psycholoog Karel Soudijn praat er liever over.

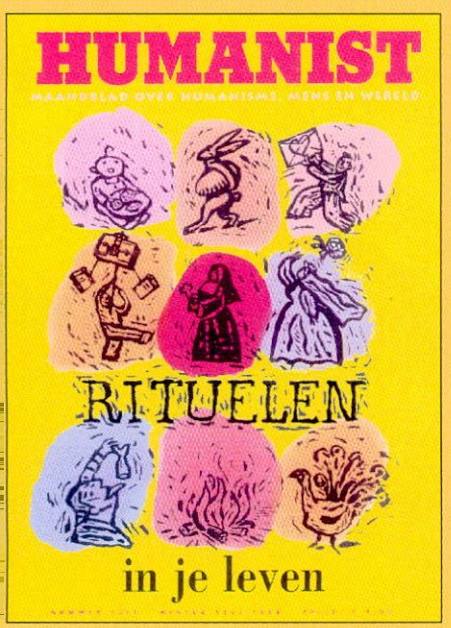

Rituelen in je leven

Niet alleen exotische volken voeren rituelen uit. Nuchtere Nederlanders kunnen er ook wat van! Blijkbaar hebben wij mensen die 'nutteloze' rituelen gewoon nodig.
80 pagina's over geboorte, huwelijk, dood, over rituelen en kinderen, over sjamanen en therapeuten. En wat zijn de verborgen rituelen in sport of mode? Met een kort verhaal van Kader Abdolah.

Zo bestelt u:

Maak ƒ 15,- (inclusief portokosten) over op giro 58 van het Humanistisch Verbond in Amsterdam onder vermelding van 806TH0. Let svp op het juiste adres op uw overschrijving!
Wilt u graag informatie over andere themanummers, bel dan het redactiesecretariaat: 020 - 5219030.

Ik diep een goudblonde meisjespaardenstaart op uit de linnenkast van mijn vader. De staart is van mij, afgeknipt toen ik zes was. Hij heeft hem altijd bewaard. Maar wat moet ik er mee, nu hij dood is. Ik gooi de staart in de zoveelste zwarte vuilniszak en ga door met de onttakeling van het ouderlijk huis. Het is het karwei dat altijd vlak om de hoek lag, al die jaren dat mijn vader ziek was of onderweg. Het verschil tussen alles en niets, dat was een kwestie van wachten en niemand wist hoe lang.

E

DOOR ALICE BROEKSMA

Wachten op het lege

n stil huis aan zee

Wachten. Op die seconde dat de specialist in het ziekenhuis eindelijk zegt wat we gewoon al weten. Dat ja, er deze keer echt een punt komt achter zijn bestaan. Ze zullen nog doen wat ze kunnen om het proces niet zwaarder te maken dan nodig is. Kleine operatie om hem niet door geelzucht kanariegeel te laten zijn. Pillen tegen de pijn. Pillen voor de dood, nu het mag, in gevallen zoals die van hem. "Kan dat dan al niet binnenkort", vraagt mijn vader. "Om van het gedonder af te zijn." Hij heeft al alle statistieken verslagen, hij heeft nog zoveel uit het bestaan gehaald, moet hij nou nog gaan wachten tot zijn lijf een schim is geworden en de pijn aan de poorten beukt? Wie wil dat nou. Hij niet.
Maar de specialist schudt natuurlijk van nee. Net zoals de roomskatholieke huisarts driekwart jaar later aan zijn doodsbed nog bijna nee schudt, als mijn vader vraagt waar die gifbeker nou blijft. Het mens ratelt in haar zenuwen - het is haar eerste actieve euthanasiegeval - net de officiële procedure af als ik binnenkom, vers uit het vliegtuig. Mijn vader kijkt blij op. Zegt: "Ga je weer slapen in je kleine kamertje". "Ja, gezellig", antwoord ik, zoals ik dat anders gezegd zou hebben, maar nu is het het absurdste antwoord wat ik ooit heb gegeven. De huisarts zeurt door: "Morgenochtend kom ik langs en als u dan nog niet bent overleden krijgt u van mij een injectie". Ja hoor, knikt mijn vader ongeduldig.

FOTO: FRAN VAN DER HOEVEN /HH

Wachten. Hij is ziek en ligt in bed. De deur van de slaapkamer staat open, ik zit in de huiskamer te lezen aan tafel. De zon schijnt, het is winter. Op de achtergrond blaast de Britse taptoe op een bandje, dat een kennis hem heeft gestuurd. Ooit ontwierp mijn vader grammofoonplaathoezen voor Philips, ook eens voor de taptoe. Mijn moeder tekende ook mee, ver weg in het verleden. Ik zie ze zitten onder de lamp aan dezelfde tafel. Een beeld van geluk. Ik weet waar de hoezen staan die ze ontwierpen. Ik weet waar alles staat in dit huis. In de kamer waar mijn vader ligt ben ik geboren. We voelen elkaars aanwezigheid. De taptoe blaast, maar door het felle winterlicht is het huis stil. Een lang moment van perfecte vrede. "Zo is het wel fijn om dood te gaan", zegt mijn vader dan door de open deur. "Stel je voor dat je een jongen bent van zeventien, in een loopgraaf vol koude modder in de Eerste Wereldoorlog. Nee, dit is beter. Zo heb je ten minste nog geluk gehad."

"Je vader gaat naar je moeder toe", zegt de eigenares van het pension, waar ik in de zomer ben gestopt op reis terug naar Nederland, om naar mijn vader toe te gaan. Ze had gevraagd of het vakantie was. "Ja", zeg ik, "hij gaat naar mijn moeder". Maar ik denk, mens, klets niet. Moet ik nou ook nog gaan doen alsof ik geloof in het hiernamaals. Mijn moeder is al jaren dood, die zit echt niet op een wolk met een harp. Was het maar zo. Of zou ze het anders bedoelen, misschien gewoon aardig. Dat zou nog kunnen ook. Het pension is een klein kasteeltje met een enorme tuin vol kruiden en uitbundige rozen. De bazin maakt jam. Vrolijke kinderen rollen binnen in natte badpakken, ze hebben gezwommen in de rivier. Het is het decor van het paradijs. Daar ga je wel van in de hemel geloven.

Mijn vader zit een krantje te lezen op een blauwe klapstoel op het balkon. Hij hoort de auto en zwaait blij. Hij ziet er uit als een gebraden haan, dat kun je zelfs op een afstand zien. Het is laat in de lente, we lopen naar een terras aan

'Ga je weer slapen in je kleine kamertje'

zee. De tegels van de stoep zijn nog dezelfde als toen we aan zijn hand liepen als kind, met emmertjes en een gestreepte strandtent. En boterhammen met omelet, die door het zout en het zand op het strand knarste tussen je tanden.
Als je in een flat bij de duinen opgroeit is de omgeving je voortuin. Het decor is allang veranderd. Geen duinen meer, maar wegen en nog meer flats, en een boulevard aan zee. Het oude badhotel waar mijn vader altijd zijn portefeuille trok voor ijs is al jaren weg. Hem schijnt dat niet te deren. Diep tevreden kijkt hij naar de mensen, naar het strand, naar de Noordzee die niet is veranderd. De zon staat al lager. Hij heeft de statistieken verslagen, het is warm, het zwarte gat dat gaapte na de dood van mijn moeder ligt achter de horizon. Het ouderlijk huis, dat door haar dood en zijn levensbedreigende ziektes het decor werd van het verleden, is zijn huis geworden. Het huis en de omgeving, ik heb het gemeden als de pest omdat aan alles de eindigheid kleefde. Te vroeg van alles voorbij. Hij heeft al van alles geordend en weggedaan. "Onthechting", zegt hij luchtig. Maar hij wil ons er ook niet mee belasten. Hij belt op naar mijn werk en zegt, "er staat een opkoper aan de deur, die wil die klok wel hebben". Ik zeg, "je bent gek". Nu zet hij lekkere grote glazen wijn op tafel en op de gang slaat de klok.

Het is zeven jaar later. De kwartaalrekening valt op de mat voor de opslag in Holland van de meubels van mijn ouders. "Doe toch weg", zegt een vriendin. Maar het is mooi tijdloos spul en ik wacht op een huis waar het nog eens kan staan. Dan kan mijn kleine kind er op raggen. Mijn Engelse huis was altijd tijdelijk en is voor de meubels uit Holland te klein. Alleen de blauwe klapstoel staat er, tot op de draad versleten.

'Mijn leven is op, wat heb ik nu?'

Wachten op een verblijfsvergunning

Al dertien jaar wacht Mohamed Larbi Chouikh (54) op een verblijfsvergunning. Twintig jaar geleden vluchtte hij uit Libië, nadat hij had geweigerd mee te werken aan een aanslag op een burgervliegtuig met een aantal Israëlische legerofficieren aan boord. Om de tijd te doden en niet helemaal gek te worden schrijft hij gedichten en boeken. "Dat is mijn enige houvast."

wacht'verbod, o., verbod om op bep. plaatsen met een voertuig stil te staan (niet gelijk aan parkeerverbod).

De inrichting van zijn kleine kamertje van 2,5 bij 4 meter in een sociaal opvangcentrum in Nijmegen is sober: een bed, een tafel met een stoel, een kleerkast, een wastafel achter de deur. De vensterbank staat vol etenswaar: keurig naast elkaar gerangschikte potjes en flesjes saus, bakjes yoghurt, een tros bananen, een kommetje met salade. Uit de gemeenschappelijke ruimte haalt hij extra stoelen en koffie.

"Toen ik in 1985 in Nederland aankwam waren er nog geen asielzoekerscentra", begint Mohamed Larbi Chouikh zijn verhaal. "Mensen van Vluchtelingenwerk hebben me aan een kamertje geholpen. Zes maanden zou ik moeten wachten op een beslissing, maar na anderhalf jaar wist ik nog niks." Hij schreef brieven aan de koningin, aan de Europese Commissie, Amnesty International en de hoofdredacteur van *Le Monde*. In 1990 kreeg hij een verblijfsvergunning voor een jaar, maar die is nooit verlengd. Sindsdien schrijft hij het ene bezwaarschrift na het andere en roept hij de hulp van allerlei personen en instanties in. Behalve stapels papier leverde dat niks op. Larbi bewaart de correspondentie zorgvuldig in een koffer bovenop de kleerkast.

"Twintig jaar van mijn leven zijn voor niks geweest. Eerst heb ik zeven jaar in Frankrijk gewacht op een verblijfsvergunning, nu zit ik alweer dertien jaar hier. En waarom? Omdat de hoge ambtenaren van Nederland en Frankrijk geen respect hebben voor het recht en het gevoel van andere mensen. Ze doen hun werk niet goed. Het is inhumaan om iemand zo lang te laten wachten. Als vluchteling weet je nooit wat er met je zal gebeuren. Je krijgt te eten, te drinken en een plek om te slapen, verder niks."

Hij klopt op zijn borstzakje waar een pen en een klein blocnootje uitsteken. "Ik schrijf altijd en overal, waar ik ook ben. Op mijn kamer, in een café, in de trein, in het bos. Dat is mijn steun. Ik moet gewoon schrijven anders word ik gek. Soms word ik 's nachts om twee uur wakker, en schrijf ik tot 's ochtends zeven uur. Als ik met iemand zit te praten, begin ik in mijn hoofd vaak al te schrijven." Hij staat op, doet zijn kast open en haalt een stapel losse velletjes tevoorschijn. Tientallen gedichten, in keurig handschrift geschreven, met zwaarmoedige titels als, *Mort Démocratique* en *Le Soupir*. Boeken schrijft hij ook, in zijn kast liggen zes manuscripten: met de hand volgeschreven ringbandblokken. "Mijn laatste boek, *Les barjos de Nimègue*, de gekke mensen van Nijmegen, gaat over de sociaal-psychologische problemen van buitenlanders in Nederland."

Intussen heeft Larbi alle hoop laten varen. Twee keer heeft hij een zelfmoordpoging ondernomen. "Mijn leven is op. Ik ben nu 54 jaar, wat heb ik nu, hoe lang zal ik nog leven? Tien jaar misschien? Leven of dood gaan is voor mij hetzelfde. Het gaat allang niet meer alleen om mij, het gaat nu over de jonge vluchtelingen die hier aankomen, de mensen in de asielzoekerscentra. Nederland moet duidelijker zijn: of je accepteert een vluchteling en dan help je hem ook écht, of je stuurt hem meteen weg." Hij zucht. "Er moet nu een definitieve beslissing komen. Ik kán niet langer wachten. Ook al is het negatief. Dan pak ik al mijn papieren en ga naar een ander land."

Leonie van den Schoor

Met dank aan Ismail Amara voor het tolken.

Het schilderij van Annet van den Heuvel

Gesprek met een kunstwerk

Een levensbeschouwelijk gesprek voeren aan de hand van een kunstwerk. Dat is wat Wil Arts haar volwassen leerlingen onderwijst. "Er is iets in het schilderij dat jou raakt, ook al heeft de maker het in afzondering gemaakt. Dat is het bijzondere van kunst." Verslag van een bijeenkomst in het atelier van een kunstenaar.

DOOR MARJAN SLOB

Wil en Annet scharrelen wat rond in het atelier van Annet. Waar moet dat grote schilderij komen, hangt het doek zo recht? Ze bereiden zich voor op de komst van ruim twintig studenten die straks onder leiding van Wil de schilderijen van Annet zullen bespreken. Het is een experiment, ze weten allebei niet precies wat hen te wachten staat, en dan helpt het om wat omhanden te hebben.

Misschien is het nog het spannendst voor Annet van den Heuvel, de Utrechtse kunstenares die haar atelier en haar werk openstelt voor de studenten van Wil Arts. Wil is docent kunst- & levensbeschouwing aan de Academie voor Theologie en Levensbeschouwing in Amsterdam. Haar studenten zijn volwassenen die meestal al een HBO-opleiding achter de rug hebben. In vier jaar tijd worden ze opgeleid tot docent levensbeschouwing, pastoraal werker of tot zelfstandige geestelijk verzorgers. Wil leert hen hoe ze kunst kunnen gebruiken om tot een levensbeschouwelijk gesprek te komen, met individuen of met groepen.

Hoe je dat doet? Wil Arts: "In het eerste en tweede jaar leer ik ze om thema's te herkennen in de kunst. Ze verdiepen zich in wat opdrachtgevers en makers met het werk bedoeld hebben. Later spoor ik ze aan om verbindingen te leggen met hun eigen thematiek. Ik vraag wat hen in het schilderij aanspreekt en hoe het dat doet. Vaak blijkt dat een motor om over gebeurtenissen in hun eigen leven te praten."

In het begin gaat het gesprek vooral over hun eigen leven, vertelt Wil. Maar vroeg of laat vragen de studenten zich af of je je het werk van een ander wel zo mag toeëigenen.Verstik je het schilderij niet door er vooral je eigen verhaal in te willen zien? Wil is blij met dergelijke bedenkingen, maar heeft toch geen principiële bezwaren tegen zo'n biografische 'lezing'. "Veel mensen hebben diep ontzag voor kunst en gaan ervan uit dat ze het niet begrijpen. Het leggen van verbanden tussen het kunstwerk en je eigen leven is een manier om zelfvertrouwen te krijgen. Ik vind dat prima, zolang je maar begrijpt dat het jouw verhaal bij het werk van een ander is. Waar het echt om gaat: kennelijk kun je een kunstwerk gebruiken om je eigen verhaal te vertellen. Terwijl de maker het in afzondering en met alleen de eigen ideeën en gevoelens in gedachten heeft gemaakt. Dat is het bijzondere van kunst. Kunst is hoogstpersoonlijk, maar heeft, als het goed is, tegelijk een algemene zeggingskracht."

Vervolgens leert Wil haar studenten om het kunstwerk niet uitsluitend meer te gebruiken als manier om de eigen associaties op gang te brengen. Het kunstwerk moet een heuse gesprekspartner worden. Om dat te oefenen zit de groep nu in het atelier van Annet. Voor de studenten is het een nieuw element dat de kunstenaar zelf aanwezig is. Zal ze 'foute' interpretaties terugfluiten?

Wil heeft een schilderij uitgekozen waar de groep zich op gaat concentreren. Een bijna levensgroot doek, met daarop een blauwe vrouw tegen een kleurige achtergrond van vierkantjes. De vrouw heeft een vis in haar handen. Op het schilderij zijn nog wat vissen te zien. Even later valt op dat er dingen in de vakjes zijn geschilderd: schelpen, een kwal, bladeren, vissen.

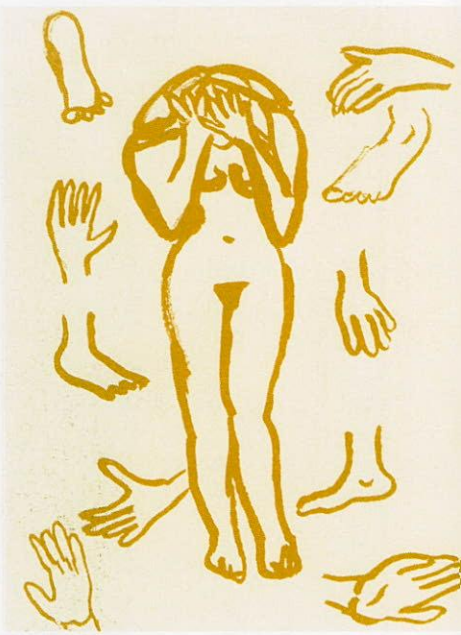

Oostindische inkt op papier, werk van Annet van den Heuvel

Droog

We zitten op de betonnen vloer naar het schilderij te kijken, tussen de tubes verf en de houten stellage waarin Annet haar werk heeft opgeslagen. Normaal gesproken zou ik het doek misschien een minuut aandacht hebben geschonken, gedacht hebben: 'goh, wel mooi', en weer verder zijn gelopen. Zo gaat dat meestal in een museum. Hier kan dat niet.

Allereerst vraagt Wil ons om de atmosfeer, de stemming van het schilderij te beschrijven. Verschillende, soms tegengestelde begrippen vliegen door het atelier. "Rust", zegt de één. Een volgende vindt het werk triest. "Nee, juist vriendelijk", zegt een ander. Ook de verhouding tussen voorgrond en achtergrond behoeft commentaar. "Er bestaat spanning tussen", zegt iemand. "Ja, het lijkt wel of de achtergrond de voorgrond wordt", vult een ander aan. Wil vraagt ons nu het schilderij heel droog te beschrijven. Ze geeft een voorzetje: "Het schilderij is groot, maar je kunt het met je armen nog net omspannen. Het heeft een menselijke maat. Je zou in het schilderij kunnen stappen. De vrouw staat weliswaar op de voorgrond, maar is veel terughoudender geschilderd dan de vierkantjes op de achtergrond."

Wat valt je het eerste op als je kijkt?, vraagt Wil. "Toch die vrouwfiguur. Haar ogen", zegt iemand. "Nee, juist haar handen met die vis erin." Weer anderen blijken eerst op de achtergrond te letten. Een leerling: "Ik zie vijftien vlakjes met eenvoudige vormen erin. Een bloem, een vis, bladeren, een slak. Onder die vlakjes zie ik losse vissen. En ze heeft ook een vis in haar jurk. Dan kijk ik weer naar haar ogen."

"Ik kijk veel versnipperder", merkt de volgende op. "Eerst naar een stukje achtergrond, dan weer naar die vrouw, dan weer de achtergrond, enzovoort. En mij vallen haar voeten op." Instemmend gemompel. "Ik zie letters boven de vlakjes, maar ik kan ze niet lezen. Ik wil weten wat daar staat", zegt een leerling. Niet iedereen heeft de letters gezien. Een ander verzet zich een beetje. "Ik vind de kleuren prachtig en heb helemaal geen zin om naar de details te kijken."

Krantenknipsels

Na deze inventarisatie vertellen we waar het schilderij ons aan doet denken. "Je kunt nu alles uit de kast halen", zegt Wil. "Iets uit je jeugd, krantenknipsels, het maakt niet uit." Dit lijkt een favoriet onderdeel en de groep is goed opgewarmd. "Het doet me denken aan jou, Annet", zegt een man direct tegen de kunstenares. "Die vrouw en jij lijken op elkaar." Annet schuifelt een beetje heen en weer. Dit was niet de bedoeling. Een ander redt de situatie. "De achtergrond doet me denken aan een memory-spel, met die eenvoudige vormen in vierkante hokjes." Deze opmerking treft weerklank in de

groep. Dat we daar zelf niet opkwamen! Op weer een ander komt het schilderij folkloristisch over, met die lap vol bonte dingetjes. Het zou joods, maar ook Latijns-Amerikaans kunnen zijn. Door al die vissen hebben anderen juist een associatie met het christendom - de vis is immers een christelijk symbool.

"Die vrouw is vriendelijk", vindt deze leerling. "Het leven is achter haar en ze wil het geven." Een ander heeft een meer wetenschappelijke associatie. "Het gaat over evolutie. Van water naar land", vindt ze. Maar het zou ook een scheppingsmythe kunnen zijn. Wil zegt: "Het schilderij geeft kennelijk de suggestie van compleetheid, juist door die grabbelton aan dingetjes achter de vrouw."

Een ander protesteert. "Voor mij is het heel simpel. Het is een vrouw die laat zien wat ze heeft. Ze zegt eigenlijk: 'zo zit het bij ons'." "Ze biedt zichzelf aan met die vis", zegt een volgende. Weer een ander, sceptisch: "Ik weet niet of ze die vis wel geeft. Ze héeft die vis." Ik merk dat ik heftig knik. Dat vind ik nou ook! Voor mij heeft de vrouw iets zelfvoldaans, iets verzadigds, al kun je inderdaad net zo goed zeggen dat ze die vis geeft. En het gekke is: soms zie ik het ook even zo.

Zweven

Inmiddels zitten we al meer dan een kwartier naar het schilderij te kijken en niemand is het beu. Integendeel, het doek wordt steeds intrigerender. Wil vat samen: "Er is iets in dit werk. Het straalt rust uit, maar er ontstaat toch telkens weer beweging, juist door de levendige achtergrond en door de inhoudelijke tegenstellingen. De vrouw heeft bijvoorbeeld stevige voeten, maar die voeten zijn tegelijk licht, 'waterig' van kleur."

Een leerling zegt aarzelend: "Eh, sorry Annet, maar ik zou het schilderij misschien mooier vinden zonder die bonte achtergrond." Wil grinnikt: "Okay, maar bedenk eens wat er zou gebeuren zonder die achtergrond. De vrouw zou gaan zweven in het doek. De spanning zou wegvallen. De achtergrond houdt haar en de staande vissen op haar plaats. Dat is louter visueel geredeneerd, maar zo kom je wèl betekenissen op het spoor."

Annet, ondertussen, is ontroerd. "Veel van wat jullie zeiden staat heel dicht bij me, zonder dat ik het van tevoren allemaal zo bewust heb gedacht. Wat grappig is: ik had inderdaad een memory-spel in gedachten toen ik schilderde. Later vond ik bij toeval mijn oude spel bij mijn ouders op zolder. Sommige plaatjes bleek ik uit mijn geheugen nageschilderd te hebben. Die letters die jullie net niet konden lezen heb ik op een bepaald moment weggeschilderd. Er stond: 'Memory. Is dit een vis?'"

Verstillen

Later, als haar klas in kleine groepjes andere schilderijen van Annet bekijkt, zegt Wil dat het gesprek vanaf dat moment verschillende kanten uit had kunnen gaan, afhankelijk van wat de kijker op dat moment zelf bezighoudt. De grond is zogezegd rijp gemaakt voor het levensbeschouwelijke gesprek. Het schilderij zal voor sommigen bijvoorbeeld de spanning tussen het verlangen naar inkeer en het verlangen naar activiteit thematiseren, juist omdat de houding van de vrouw dubbelzinnig blijft. Ze lijkt het allebei te willen, of zelfs te doen. "Iedereen kent het verlangen om een tijdje op te gaan in jezelf, om te verstillen", zegt Wil. "Maar alleen maar zweven zou ook niet goed zijn. Juist die aardse dingetjes in de achtergrond geven de vrouw tenslotte een plek. Nou, dat thema kun je verbinden met je eigen leven.

Je zou ook dieper in kunnen gaan op de eenvoud waarmee de vrouw is geschilderd versus de veelvormigheid van de achtergrond. Wat is voor jou een belangrijke waarde, eenvoud of veelvormigheid? En wanneer? Misschien ook spreekt juist dat memory-spel je aan. Ben je in een stadium in je leven waarop je denkt: maar dat kaartje heb ik al gehad. Als je wilt, kun je het schilderij laten bemiddelen tussen je eigen individuele verhaal en grotere, mythische thema's."

Dat is het mooie van kunst, vindt Wil. Een kunstwerk kan tijdelijk als brandpunt werken. "Eigenlijk is dat heel wonderlijk, want waar hebben we nou de hele tijd naar gekeken: naar een vrouw en wat vissen. Toch was het doek even betekenisvol, toch kregen die onderdelen met elkaar te maken. Er was samenhang, het 'klopte', het schilderij ging iets betekenen. Natuurlijk, die betekenisvolheid is vluchtig en bestaat niet zonder het schilderij, maar is wèl herhaalbaar." Glimt: "Daarom wil je sommige schilderijen steeds weer zien." ■

ingezonden mededeling

ZOMERCURSUSSEN INTERNATIONALE SCHOOL VOOR WIJSBEGEERTE

alle voordelen van een vakantie, gekombineerd met inspirerend denkwerk!

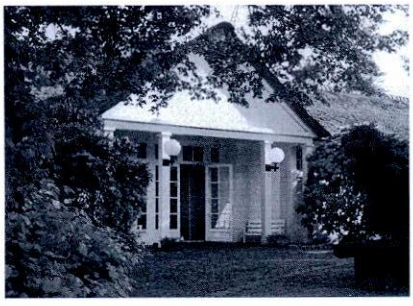

- Filosoferen over emoties
- Wandelen met Aristoteles
- Vragen staat vrij
- Johann Sebastian Bach
- Lichaam - ziel - geest

Vraag vrijblijvend het programma aan:
ISVW, Dodeweg 8, 3832 RD Leusden,
tel. 033-4650700 / fax 033-4650541

Reizigers willen hun eigen cultuur behouden

'Binnen vijftig jaar is het afgelopen met ons besta

Nu de Tweede Kamer onlangs instemde met de afschaffing van de Woonwagenwet, mogen ook gewone burgers in een woonwagen gaan wonen. De woonwagenbewoners zijn bang dat het nu al nijpende tekort aan standplaatsen daardoor zal groeien, ook al omdat enkele grote woonwagencentra ingekrompen of opgeheven worden. De 'reizigers' vrezen voor hun cultuur. "Wanneer wij met elkaar praten, weten we precies wat een ander bedoelt. Dat willen we graag zo houden." Een reportage over de strijd voor een eigen levensstijl.

n'

DOOR JANNA VAN VEEN

Het gekraakte woonwagenterrein in Amstelveen

FOTO'S: PAUL ROMIJN

Het is een mooie zonnige avond wanneer ik het woonwagenkampje in Amstelveen bezoek. Er wordt druk gewerkt aan het bewoonbaar maken van een bouwkeet. Twee mannen kijken tevreden naar de wit met gouden wandversiering. "Zo wordt het wel wat", constateert een van hen tevreden. Op dit kamp staan enkele stacaravans en verder grote woonwagens op wielen. Nu het warmer wordt heeft bijna iedereen de voortent opgezet.
Zigeunerfamilie Petalo verliet deze plek omdat daar volgens de zigeunertraditie een vloek op rust sinds hun voorman Koko Petalo er twee jaar geleden stierf. Maar het terrein bleef niet lang leeg. Direct nadat de laatste Petalo's waren vertrokken, werden de tien standplaatsen 'gekraakt' door bewoners van een ander, vlakbij gelegen woonwagenkamp. Daar was door natuurlijke aanwas veel te weinig ruimte en jongeren die op zichzelf gingen wonen, waren gedwongen met hun woonwagens op een parkeerplaats te bivakkeren. Eigen voorzieningen zoals douches en wc's ontbraken. Hoewel de douches, wasbakken en toiletten op het gekraakte kamp volledig waren vernield en ook nu nog slechts provisorisch zijn aangesloten, zijn de 'krakers' blij met hun nieuwe stek.

Sportveldje

De gemeente Amstelveen is al jaren op de hoogte van het tekort aan standplaatsen, maar heeft tot nu toe geen enkele haast gemaakt met de inrichting van een tweede kamp. En dat terwijl in een nieuwe Amstelveense woonwijk twee terreinen al zo'n acht jaar de bestemming 'woonwagenkamp' hebben.
"Maar", vertelt Adri Kruijer, een van de Amstelveense krakers, "de gemeente heeft daar nooit werk van gemaakt en een van die terreinen is inmiddels een sportveldje geworden. Dan is het toch niet zo gek dat wij zelf een terrein hebben ingenomen? Als je op de ge-

meente moet wachten, ben je oud en grijs voor het zover is. En eigenlijk hebben we ze met onze actie een dienst bewezen. De gemeente heeft niets hoeven doen en er zullen geen klachten uit de buurt komen, want het kamp bestaat hier al bijna tien jaar. Dat was wel anders geweest wanneer de gemeente een nieuw kamp had moeten inrichten."
De Amstelveense woonwagenbewoners hebben het heft in eigen hand genomen door een terrein te kraken. Maar die situatie is uniek. Het nijpende tekort aan standplaatsen (volgens een schatting van de overheid zijn er ongeveer tweeduizend standplaatsen te weinig) vormt op bijna alle kampen een probleem. Vandaar dat het verzet tegen afschaffing van de Woonwagenwet groot is, want ook 'burgers' mogen nu in een woonwagen gaan wonen. Maar vrees voor ruimtegebrek is niet het enige motief: de 'reizigers', zoals zij zichzelf noemen, willen ook liever onder elkaar blijven.
Achter een kopje koffie in de voortent van een van de wagens sombert Adri Kruijer over de toekomst van het woonwagenbestaan. "Binnen vijftig jaar is het met ons bestaan afgelopen", voorspelt hij. "Want weet je wat er gebeurt wanneer burgers ook in woonwagens mogen gaan wonen? Dan krijgen zij als eerste standplaatsen toegewezen omdat ze meer geld hebben. Dan worden het binnen de kortste keren een soort vakantiekampen, waarvan de wagens het grootste deel van de tijd leeg staan. Dat trekt dan weer vandalen en dieven aan. En waar moeten de jonge woonwagenbewoners naar toe als er straks helemaal geen standplaats te krijgen is? In een gewoon huis gaan wonen? Dat wil niemand."

Schijn bedriegt

Een andere maatregel die de woonwagenbewoners in het hart treft is het verkleinen of opheffen van zeventien woonwagencentra. Een van die kampen is Beukbergen, dat ligt verscholen in de bossen van Zeist en met ongeveer zeshonderd bewoners een van de grootste van Nederland is. Door de wijze van bebouwing heeft het kamp meer weg van een ingedutte nieuwbouwwijk dan van een woonwagenkamp. Er staan veel dezelfde witte 'vakantiebungalows' met slechts hier en daar een 'echte' wagen op wielen. Maar schijn bedriegt, zoals een bewoner me uitlegt. De 'huisjes' zijn niet van steen, maar van PVC en vormen slechts een omhulsel waaronder de traditionele woonwagens schuilgaan. De huisjes zijn dan ook mobieler dan je op het eerste gezicht zou denken.
Na een rit langs de monotone rij keurig geverfde schuurtjes die bij iedere standplaats horen, vind ik het clubgebouw. Hier vergadert het bestuur van Stichting Beukbergen. Deze stichting organiseert, net als in iedere andere woonwijk, buurt- en clubhuiswerk. Zo zijn er regelmatig bingo- en disco-avonden en er worden zelfs, onder de bezielende leiding van zuster Ulrike, bedevaarten georganiseerd. Een van de bestuursleden van de stichting is Hiele Gerrits, die sinds 1972 op het kamp in Zeist woont. Ook zijn kinderen wonen op Beukbergen.
Gerrits: "Ik wil heel graag dat al onze jongeren in de toekomst de vrijheid houden om voor deze levenswijze te kiezen. Dat zijn ze immers gewend. We hebben ons dan ook heel sterk verzet tegen het 'uitsterfbeleid' waar de gemeente een tijdje geleden mee op de proppen kwam. Dat houdt in dat standplaatsen die vrij komen, worden opgeheven. De jongeren moeten dan ergens anders een plek zien te krijgen of in een huis gaan wonen. Maar dat wil niemand." Bovendien verpaupert binnen de kortste keren het kamp als er allemaal lege plekken komen, vreest Gerrits.
Hiele Gerrits kan zich behoorlijk kwaad maken over het overheidsbeleid. "Toen wij, de reizigers, nog goed genoeg waren voor de seizoenarbeid en het zware werk opknapten voor de boeren en tuinders, werden we met rust gelaten. Maar nu we ons over het algemeen prima zelf kunnen bedruipen, lijkt het wel of de jacht weer is geopend. Het is een beetje te vergelijken met de gastarbeiders. Zolang ze nodig waren voor het vuile werk, hoorde je niemand. Nu zet de overheid ze het liefst de grens weer over. Ze doen er ook van alles aan om ons in een huis te krijgen. Maar dat zal niet lukken."
Gerrits vreest dat het afschaffen van de Woonwagenwet tot gevolg heeft dat

Vier meiden van Beukbergen: 'Wij zijn één grote familie'

gemeenten denken dat ze nu geen enkele inspanningsverplichting meer hebben om nieuwe standplaatsen in te richten. "Er is nu al een groot tekort en dat wordt alleen maar erger als ook burgers in een woonwagen kunnen gaan wonen. Dat tekort zal eerst weggewerkt moeten worden, voordat er wat dan ook gedaan wordt."

Peuterspeelzaal

Verkleinen van de regionale centra is volgens Gerrits een vorm van spreidingsbeleid. "Ik snap niet wat het ministerie wil. Wij zitten hier prima. We hebben van niemand last en niemand heeft last van ons. Moeten we dan straks op allemaal kleine kampjes vlak bij de burgerbebouwing gaan staan zodat we beter integreren? Wat een onzin. Je krijgt alleen maar problemen met de burgers, want die zitten echt niet op ons te wachten. En wij zijn hier zeer goed ingeburgerd. We gaan in Soesterberg naar de katholieke kerk, onze kinderen worden daar gedoopt, onze ouderen begraven en de jeugd gaat gewoon naar school. En zelfs andersom vindt er integratie plaats: we hebben hier een peuterspeelzaal in het clubhuis en daar maken soms ook burgers gebruik van."

Volgens Gerrits heeft de burgemeester van Zeist inmiddels de toezegging gedaan dat het kamp de eerste vijftien jaar met rust gelaten zal worden. Er is ook al twee miljoen gulden geïnvesteerd in een grondige opknapbeurt van het terrein. Maar de overheden lijken nogal langs elkaar heen te werken. Volgens een woordvoerder van Woonwagenschap Zeist (waarin een vijftal gemeenten in Oost-Utrecht is vertegenwoordigd) wordt namelijk al druk gesleuteld aan de ambtelijke voorbereiding van de zogenaamde 'deconcentratie' van Beukbergen. "Wij van het Woonwagenschap willen het rustig aanpakken, maar het Rijk wil dat Beukbergen al binnen enkele jaren drastisch wordt verkleind. Daar komt echter nogal wat bij kijken. Er moeten tientallen plaatsen worden gezocht waar je nieuwe kampjes in kunt richten. Bovendien ondervind je veel weerstand van zowel de bewoners als van omwonenden op plèkken waar je een nieuw kamp wilt inrichten. We hebben ook nog geen wettelijke mogelijkheid om mensen te dwingen om te verhuizen. Maar we zullen er vrees ik toch aan moeten."

Hechte familie

In het clubhuis van Beukbergen schuilen Briggitte (17), Stephanie (16), Tonia (15) en Rowela (14) voor de regen. Ze zitten rond een tafel en spelen een woordspelletje. Het viertal is goed op de hoogte van de plannen van de overheid. Het kamp opdelen in tientallen kleine kampjes 'kan helemaal niet', vinden de meiden. "Dat zou hetzelfde zijn als een gezin uit elkaar halen", zegt Briggitte verontwaardigd. Ze legt uit: "We zijn hier een grote familie. De jongeren zijn heel hecht met elkaar. Ieder weekend gaan we samen uit naar een grote discotheek in België. Daar ontmoeten we groepen bewoners van andere kampen in Nederland. Maar ook hier doen we heel veel samen en je hoeft je op een kamp nooit alleen te voelen. Als we straks op ons zelf gaan wonen, willen we ook weer hier, op dit kamp, een standplaats hebben. We willen niet uit elkaar gedreven worden, nooit", zegt Briggitte hartgrondig, terwijl de andere drie haar bijvallen.

'Als burgers hier komen wonen, wordt dit binnen de kortste keren een soort vakantiekamp'

De vier meiden van Beukbergen zien het ook niet zitten als er burgers op het kamp komen wonen. Stephanie: "Soms komen er wel eens burgers op een feest hier op het terrein. Maar dan is de sfeer meteen heel anders dan wanneer we onder elkaar zijn. We praten toch een soort van eigen taal en gaan anders met elkaar om. Vrijer of zo. Dat is moeilijk uit te leggen. Maar voor die burgers zelf is het ook niet leuk. Die voelen zich buitengesloten en zullen nooit onze cultuur over kunnen nemen. Daar ben je nu eenmaal mee opgegroeid."

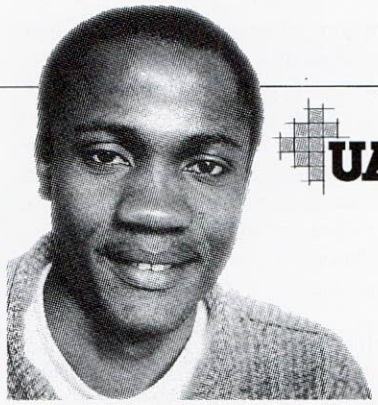

UAF

Giro 76300

1948 - **50 jaar** - 1998

studeren in vrijheid

Word ook donateur

Stichting voor Vluchteling-Studenten
UAF Postbus 14300, 3508 SK Utrecht
(030) 252 08 35 Internet: www.uaf.nl
e-mail: donateuren@uaf.nl

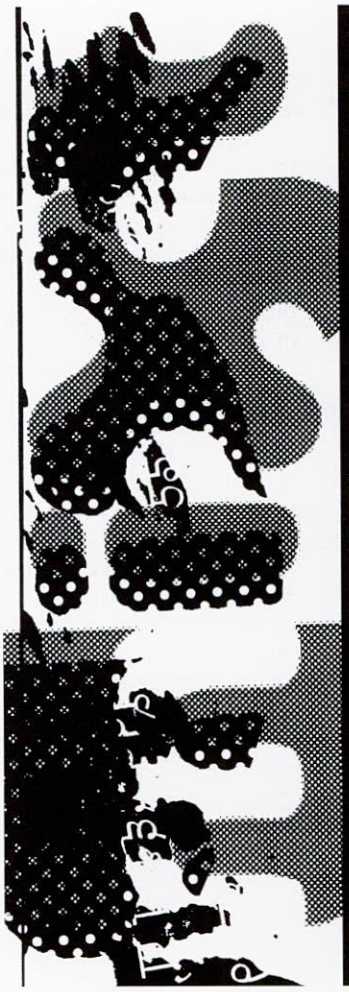

MIXT, voorheen Pop Against Racism, zet zich in voor tolerantie tussen jongeren in Nederland. Met de jaarlijkse organisatie van het Racism Beat It Festival, Planet Tolerance op de Megafestatie en tal van projecten in het voortgezet onderwijs werkt zij concreet aan verbetering van ons multiculturele leefklimaat.

mixt

Stichting voor | interculturele projecten

van Diemenstraat 410 1013 CR Amsterdam
T 020 627 77 66 F 020 420 54 46
e-mail mixt@xs4all.nl

De Stichting Protecta, een werkstichting van Humanitas, beheert financiën voor mensen die dat zelf niet of niet meer kunnen, vanuit een sociale doelstelling. Zij wil haar dienstverlening uitbreiden en komt in verband daarmee graag in contact met een vrijwilliger (M/V) voor de

RELATIE-ONTWIKKELING

Het werkgebied beperkt zich nu nog hoofdzakelijk tot de Randstad, maar uitbreiding is gewenst. Daartoe is het nodig nieuwe contacten te leggen met:

KANTONRECHTERS EN GRIFFIES, omdat het de kantonrechters zijn die een Onderbewindstelling (zoals beheer in dit geval heet) kunnen uitspreken in gevallen waarin beheer door een derde noodzakelijk is.
INSTELLINGEN als patiëntenverenigingen, ouderenbonden, thuiszorginstellingen, woonoord- en serviceflat-organisaties, inrichtingen voor geestelijk- of lichamelijk gehandicapten en andere instellingen binnen of buiten humanistische kring. Dit omdat er potentiële cliënten verblijven, danwel omdat zij of hun familie er om raad vragen.

Gezocht wordt een vrijwilliger (M/V), bijvoorbeeld een 55-plusser, die de sociale doelstelling van de stichting onderschrijft en beschikt over de relevante werkervaring, die deze taak één of twee dagen op zich wil nemen. In principe is vergoeding van de gemaakte kosten mogelijk. Bij de uitvoering is gelegenheid tot het ontwikkelen van eigen initiatieven.

Reacties zien wij gaarne tegemoet. U kunt deze richten aan Protecta, Postbus 71, 1000 AB Amsterdam (020-5231100).
Voor informatie: T 0186-613469 (voorzitter) of T 0346-571813 (penningmeester).

De deugd van

Ronald Jan Heijn

ILLUSTRATIE: NIELS DE HOOG

Over deugden kun je lang en breed praten. Heel zinvol is dat niet, want wat vandaag als wellevend wordt ervaren, is morgen een teken van grote wolligheid. Deugden zijn nou eenmaal erg gebonden aan tijd, cultuur en plaats.
Toch is er één duurzame of universele deugd en dat is lef. En dan bedoel ik niet lef in de zin van branie, maar het soort lef dat voortkomt uit een gevoel van vrijheid. Het is de lef die je hebt als je niet meer geblokkeerd bent door angst, twijfel, frustratie, oneigenlijke normen en schuldgevoel. Lef omdat je weet wie je bent en weet wat je kan. Lef om jezelf te zijn en onder de meest gekke omstandigheden jezelf te blijven. Van dat soort lef heb je niet snel teveel.
Het is de lef die je doet breken met dogma's. De lef die je krijgt omdat je je gevoel kent en vertrouwt. Het is ook een lef die je in eerste instantie isoleert van de groep omdat het je als individu ontwikkelt en los doet komen van de groep. Het is de lef om, zoals Castaneda zei, 'In de afgrond van de onzekerheid te springen'. Deze lef verschaft echte vrijheid, doet het echte respect voor je omgeving ontstaan en laat je als vanzelfsprekend bedachtzaam zijn.
Deze deugd wil ik meenemen over de grens van het millenium. Sterker nog, het is misschien wel een voorwaarde om überhaupt in dat nieuwe millenium te kunnen functioneren. Met lef op zak kun je in iedere omstandigheid je eigen deugden ontwikkelen. En is dat niet de grootste deugd? Het is immers leuker om deugden zelf te ontwikkelen dan om ze te hebben.
Het is net als een schip dat een wereldreis gaat maken. Neem je dan brood mee voor de hele reis, of neem je meel mee, zodat je zelf brood kunt bakken? Lef is in mijn ervaring het belangrijkste ingrediënt om je flexibiliteit te behouden. En die flexibiliteit zal noodzakelijk zijn om mee te komen in de toekomstige ontwikkelingen die ons ongetwijfeld nog zullen gaan verbazen.
Daarom is lef het enkelvoud van leven. Pas als je het vaker toont kun je wèrkelijk gaan leven.

Ronald Jan Heijn is directeur van Oibibio

Uw favoriete deugd

Dit is een aflevering uit de serie 'deugden voor de 21ste eeuw'. Begin volgende eeuw wordt de serie gebundeld. Lezers van *Humanist* kunnen aan dit boek een bijdrage leveren door in maximaal 600 woorden op persoonlijke wijze te vertellen welke deugd zij van belang vinden om mee te nemen naar de volgende eeuw. Een deskundige jury maakt de selectie. Richt uw column aan: het Humanistisch Verbond, postbus 75490, 1070 AL Amsterdam, o.v.v. 'boek deugden'.

Het keerpunt

Een plotselinge ziekte, een verrassende ontmoeting, een verre reis, een onverwacht ontslag, een onthullende droom. Tal van gebeurtenissen kunnen het leven ineens op zijn kop zetten. Hoe ga je dan verder? In deze serie komen mensen aan het woord die een ingrijpende ommekeer in hun leven hebben meegemaakt. Dit keer het verhaal van Theo Knoop (40). Hij volgde zijn ziel: van bouwvakker werd hij kapper.

DOOR LEONIE VAN DEN SCHOOR

'Kapper, dat was een

Eigenlijk wist hij al heel vroeg dat hij kapper wilde worden. Als klein jongetje zat Theo Knoop elke woensdagmiddag in de herenkapsalon van Weurt, het Gelderse dorp waar hij is geboren en getogen. Gewoon, om te kijken hoe er geknipt werd. "Ik deed alsof ik een klant was en ging bij het rijtje wachtende mensen zitten. Als er nieuwe klanten binnen kwamen, liet ik ze tegen betaling van een dubbeltje vóór gaan."
Toen Theo zestien was, wilde hij naar de kappersvakschool. Zijn vader was erop tegen. "Kapper, dat was een homovak. Mijn vader vond me beter op mijn plaats in de bouwwereld, daar was het veiliger."
Dus ging Theo aan de slag op de bouwsteigers, eerst als schilder, later werkte hij zich op tot voorman isoleerder. "Dat was vreselijk hard pezen. Van 's ochtends vroeg tot 's avonds laat stond ik met een grote boormachine in mijn handen te beulen. Voor de spouwmuurisolatie van de Nijmeegse schouwburg bijvoorbeeld hebben we wel vier miljoen gaatjes moeten boren. Op zich heel suf werk, maar toch gaf het een bepaalde voldoening. Als we klaar waren met isoleren, moesten we de boorgaatjes opvullen met cement. Ik had me erin gespecialiseerd dat cement op de juiste kleur te maken, zodat je later niks meer van die boorgaten zag. Het gaf een kick om een gebouw mooi af te leveren." Theo's bouwvakkerstijd was vooral een stoere tijd, met sterke verhalen en weddenschappen: wie het langste twee blikken bindmiddel van elk dertig kilo met gestrekte armen voor zich kon houden. Of een uitgeschoven pijp van zestien meter lang en tachtig kilo zwaar op je kin laten rusten. "We hadden toen een enorme spierkracht."

Zak met botten

Op een dag stond Theo precies tegenover een kapperszaak een woning te isoleren. "Ik voelde hoe mijn ziel uit mijn lijf vloog, rechtstreeks die kapperszaak in. Daar is ie de hele dag gebleven. Het gaf een heel leeg, vreemd gevoel. Het leek wel alsof mijn innerik, zoals ik het noem, buitenshuis was gegaan. Alleen een zak met botten bleef achter om die woning te isoleren. Toen ik 's avonds bij mijn baas kwam zei ik: 'Wim, ik ga je iets heel raars vertellen. Ik neem ontslag. Ik móet kapper worden, ik weet het zeker.' Hij begreep het, maar mijn collega's verklaarden me voor gek. Kapper, dat was in hun ogen een verwijfd vak.
Toen ik de keuze voor het kappersvak eenmaal had gemaakt, voelde het als een ware bevrijding. Het verlangen om te knippen had ik al zolang moeten wegstoppen dat het er nu in één grote explosie uitkwam. Voor het eerst in mijn leven had ik gekozen voor iets dat ik écht wilde. Het valt met geen pen te beschrijven wat je dan voelt. Dat geeft zoveel energie! Je krijgt er een ontzettende kick van, alsof je je eigen batterij oplaadt en je energie van binnen naar buiten stroomt."

De hardy

Theo was 27 toen hij begon aan de kappersdagschool in Eindhoven. De hele treinreis zat hij verwoed te oefenen op een oefenkop, zijn duimen zaten vol eelt van al dat knippen. "Ik was als een spons die alle kennis absorbeerde, ik slurpte het niet met kopjes maar met bakken naar binnen." Binnen korte tijd had hij het kapsel 'de hardy' in zijn vingers, een technisch hoogstandje in de kapperswereld. Na een jaar op school kwam er een baantje vrij bij een oude herenkapper in Den Bosch. Theo: "Opeens ging alles heel snel. 'Kun je knippen? Heb je je scharen bij je?', vroeg hij me. Ik ben meteen begonnen en ben nooit meer gestopt."
Een paar jaar werkte Theo in verschillende kapperszaken, ook in de zaak waar hij als bouwvakker zijn roeping kreeg. Na een aanvaring met een baas, begon Theo voor zichzelf als ambulant kapper. In een knaloranje Dafje reed hij naar zijn klanten, een koffer met alle kappersbenodigdheden op de achterbank. Dat was een leuke tijd, blikt Theo nu terug, maar door al dat heen en weer rijden ook vermoeiend en onrustig. "Echt lekker werken was er niet bij. Je kwam nooit op een perfecte locatie. Ik heb geknipt op de gekste plekken: in keukens, garages, kelders, badkamers, douches en op balkonnetjes. Ruim twee jaar heb ik dat volgehouden, in die tijd heb ik een grote klantenkring en wat kapitaal opgebouwd. Toen ik een kapsalon kon overnemen, heb ik dat meteen ge-

FOTO: LEONIE VAN DEN SCHOOR

Theo: 'Ik voelde hoe mijn ziel die kapperszaak invloog'

daan. Op dit moment heb ik twee kapperszaken."

Familiegevoel

De beslissing om van de bouwwereld over te stappen naar het kappersvak heeft Theo's leven compleet veranderd. "Als ik bouwvakker was gebleven, was ik nu een stuk oppervlakkiger geweest. Minder emotioneel ook. Ik ben een echte man-man. Juist door de keuze kapper te worden, heb ik ook mijn vrouwelijke kanten kunnen ontwikkelen. Mijn mens-zijn is enorm toegenomen, mijn liefde is veel universeler geworden. Ik hou van al mijn klanten, wil liefde aan hen doorgeven. Dat heeft niks met seks of iets lijfelijks te maken, het gaat om het uitwisselen van energie. Je kijkt iemand aan, een vonk springt over en opeens is het alsof je elkaar al heel lang kent. Ik heb een goede relatie met al mijn klanten. Zij zijn mijn familiegevoel, met mijn eigen familie botert het niet zo goed. Voor ik ga knippen kijk ik eerst wat voor type klant in de stoel zit, introvert of extravert. Ik kan kapsels maken waardoor ze zich sterker gaan voelen of waardoor hun eigen ik meer naar voren komt. Het verstandelijke laat ik steeds meer los. Als ik sta te knippen ben ik me er niet van bewust wat ik doe, ik knip gewoon vanuit mijn ziel."

Putjesschepper

"Of er moed voor nodig is om van vak te veranderen? In principe wel, ik moest er veel voor opgeven. Toen ik nog in de bouw werkte, had ik een cross-motor, een shopperbike, een grote auto en een camperbus. Ik ging op vakantie wanneer ik maar wilde, materieel gezien had ik alles. Nadat ik mijn ontslag had genomen, moest ik het opeens doen met een strafuitkering van zevenhonderd gulden per maand. Daarna volgde er een lange weg langs allerlei instanties. Een kappersopleiding volgen? Dat kon volgens het arbeidsbureau niet, in die branche was de werkloosheid namelijk veel te hoog. Dus kreeg ik er geen toestemming voor. Maar ik vond een creatieve oplossing: voor minderheden waren er namelijk wel scholingsmogelijkheden. Drie procent van de kappers is man, twee procent is homo, één procent is hetero. Nou, als ik geen minderheid was! Ik schreef een brief naar het ministerie van onderwijs. Binnen twee maanden zat ik op school, met OV-jaarkaart en al.

Ik heb gekozen voor iets dat lef vraagt. Aan de andere kant: ik kan eigenlijk alles maken wat ik wil. Als ik een baan wil, dan krijg ik hem, daar ben ik van overtuigd. Het is maar net wat je drijfveer is, je moet vertrouwen op je innerkracht. Ik geef dat ook door aan mijn klanten: doe wat je werkelijk wil, kies bewust voor dat wat je voelt. Dan is het leven heel mooi. Iedereen weet eigenlijk wel wat hij wil. Als je advocaat bent en je had eigenlijk liever putjesschepper willen zijn, dóe het dan. Al schep je maar één putje en word je dan door de bliksem getroffen, dan heb je tenminste gedaan wat je móest doen. Dan heb je gedaan waarvoor je op de wereld bent gezet."

DENKEN & DOEN

Activiteiten in de zomer

Elk voorjaar vertrekken vier mannen van een nomadenstam die leeft op de hoogplateaus van de Himalaya (Noord-Tibet) met ruim honderd yaks voor een maandenlange reis naar de zoutmeren. Deze meren behoren tot de grootste zoutreserves ter wereld. Daar bepakken ze hun dieren met het zout, het 'witte goud', dat voor hen een belangrijk ruilmiddel is. Voor het welslagen van de onderneming zijn tradities en rituelen van doorslaggevend belang. Ze moeten allerlei regels in acht nemen om de goden niet boos te maken.

De Chinezen echter propageren modernisering: de zoutmeren worden steeds meer industrieel geëxploiteerd, vrachtwagens rijden af en aan. Deze snellere zoutwinning leidt tot een lage zoutprijs, wat de nomaden in hun bestaan bedreigt. Met het verdwijnen van de traditie van de zoutnomaden gaat een bijzondere cultuur verloren. Hun manier om zout te halen is weliswaar omslachtig, maar het geeft zin aan hun leven en getuigt van respect voor de natuur en alles wat leeft.

Tibetaanse zoutmannen

Film 'Die Salzmänner von Tibet' van Ulrike Koch. **Vanaf 28 mei** te zien in diverse theaters en bioscopen.

Vredesdebat

'Fragiele Vrede; vormen van conflictpreventie'. Onder deze noemer zendt de Humanistische Omroep in de maand juni drie documentaires uit. Op **woensdag 3 juni** om 22.00 uur op Nederland 1, voorafgaand aan de documentaires, een debat waarin internationaal gerenommeerde deskundigen uitgebreid praten over het thema conflictpreventie.

Raambiggetje

Protesteer tegen de bio-industrie en bestel **nu** een raambiggetje! Bel met Stichting Wakker Dier, tel. 030-2306006.

Beeld voor Beeld

Negende filmfestival 'Beeld voor Beeld', van **donderdag 4 t/m zondag 7 juni** in het Soeterijn-theater in Amsterdam. Kleinschalig festival met binnen- en buitenlandse films waarin de nadruk ligt op cultuur en communicatie. Kenmerkend zijn de gesprekken met de makers over hun werk en de discussies met het publiek. Thema is dit jaar *overlevering*. Centraal staan de vragen: op welke manier vindt overlevering plaats en welke rol speelt film daarin? Bel voor het programma met 020-5688500.

Maas

Op **vrijdag 5 juni** organiseert het NIVON de internationale conferentie 'Beter leven met de Maas', over duurzame ontwikkeling van het stroomgebied van de Maas van bron tot monding. Modellen voor duurzame ontwikkeling, voorbeeldprojecten en een excursie door een natuurontwikkelingsgebied. Van 9.30 tot 18.00 uur in het Provinciehuis te Maastricht. Informatie: tel. 020-6269661.

Studeren?

Op **zaterdag 6 juni** vindt op de Universiteit voor Humanistiek tussen 11.00 en 15.00 uur een voorlichtingsdag plaats voor aankomende studenten. Plaats: UvH, Drift 6, Utrecht. Informatie en opgave via tel. 030-2390100.

Stichting Wakker Dier voert op dit moment een landelijke campagne als protest tegen de dier- en mensonterende vorm van veehouderij die bio-industrie heet. In de campagne staat het 'raambiggetje' centraal. Ook lezers van de *Humanist* worden opgeroepen een kartonnen biggetje, ontworpen door Len Munnik, te bestellen en voor hun raam te hangen als protest tegen de lijdensweg van varkens, inclusief hun behandeling in de politiek. De varkenspestepidemie heeft de leefomstandigheden van de 15 miljoen varkens in Nederland op indringende wijze in beeld gebracht. Uit de tragedie van vorig jaar voor tienduizenden varkens en biggen moet nu een substantiële verbetering voor het welzijn van de dieren voortkomen, vindt Wakker Dier. Het wordt hoog tijd dat Nederland maatregelen treft voor een fatsoenlijke omgang met dieren in fokkerijen en mesterijen. De Nederlandse bevolking kan haar misnoegen in ieder geval kenbaar maken met een kartonnen roze biggetje voor het raam!

televisie informatie radio gezocht expositie activiteit lezing humanistisch verbond

Deze 'fabelachtige manifestatie over dieren' gaat over het verschil in behandeling tussen troeteldieren en productievee. Troeteldieren krijgen verwenvoer en een volledig verzorgde uitvaart terwijl vee massaal wordt geslacht als dit financieel meer opbrengt. De vraag is welke denkbeelden over dieren bij mensen deze verschillende behandelingen rechtvaardigen. In drie lezingen wordt ingegaan op de filosofische en theologische beelden van dieren in onze cultuur (Jean Pierre Wils), beelden van dieren in de literatuur (Herman Pleij) en de betekenis van de verschillende denkbeelden over dieren voor de dierenethiek (Jan Vorstenbosch). De lezingen worden afgewisseld met presentaties van fabeldieren en dierengeluiden. Tijdens de middagpauze kunnen de deelnemers een excursie in de dierentuin volgen.

Troeteldier

Manifestatie 'De melkkoe en het schoothondje', georganiseerd door de Thomas More Academie. Op **zaterdag 6 juni** van 12.00 uur tot 16.45 uur in Artis, Plantage Middenlaan 43 in Amsterdam. Informatie: 024-3615555.

Vukovar

Eerste documentaire uit de serie 'Fragiele Vrede; vormen van conflictpreventie' op **woensdag 10 juni** om 22.00 uur bij de Humanistische Omroep op Nederland 1.

Levensverhalen ouderen

Van **donderdag 11 tot en met zaterdag 13 juni** kunt u bij Driekant (opleiding en advies in maatschappelijke ontwikkeling) een training volgen rondom het werken met levensverhalen in de ouderenzorg. De training is bedoeld voor mensen die (als vrijwilliger) werken in een dagopvangproject, in een verzorgingshuis of in het sociaal cultureel werk voor ouderen. Bel voor informatie 043-3690259.

Beeldrechtlezing

Op **vrijdag 12 juni** houdt Rik Vos, directeur van het Instituut Collectie Nederland (ICN) de Beeldrechtlezing 1998. Onderwerp: 'Ontzamelen, de paradox van het behoud'. Plaats: Cobra museum, Sandbergplein 1-3 te Amstelveen. De lezing duurt van 15.00 tot 16.00 uur. Informatie: tel. 020-3470251.

Paddestoelen

Cursus paddestoelen kweken op **zaterdag 13 juni** van 10.00 tot 16.00 uur in Paddestoelentoren Het Rondeel, Parkweg 65 in Nijmegen. Ook iedere zondag geopend van 12.00 tot 17.00 uur. Informatie via tel. 024-3601155 (tijdens kantooruren 024-3789206).

Koreaanse kunst

Tentoonstelling van het werk van Hong Myung Seop (1948) en Cheong Kwang Ho (1959), **tot en met zondag 14 juni** in het Stedelijk Museum Zwolle. De grote verschillen tussen de Koreaanse en westerse benadering zijn in de beelden en installaties duidelijk terug te zien. Informatie via tel. 038-4214650.

Conflictpreventie is: het voorkomen van nieuwe geweldsuitbarstingen in voormalige oorlogsgebieden. Documentairemaker Rob Hof filmde meer dan een jaar in drie verschillende gebieden. 'Gevaarlijke stilte in Vukovar' is de eerste documentaire, waarin de vredesmissie van Max van der Stoel in Oost-Slavonië wordt gevolgd. Als Hoge Commissaris probeert hij te bemiddelen tussen de oorspronkelijke Kroatische bewoners en de Servische minderheid die volgens de Dayton-akkoorden in dit gebied mogen blijven wonen. Doordat de huizen van de Kroaten echter in beslag zijn genomen door de Serven ontstaan spanningen, die tot een nieuwe oorlogssituatie zouden kunnen leiden.

Zelf eetbare paddestoelen kweken is leuk, lekker en een verrijking voor de tuin. Naast de uitgebreide kweekcursus op 13 juni worden deze zomer in de Paddestoelentoren iedere zondag afwisselend twee soorten activiteiten georganiseerd. De ene week is het 'kweekzondag' (met dia-lezing over het enten van paddestoelen op stammetjes, compost en stro); de andere week zijn er spannende verhalen voor jong en oud in een middeleeuwse sfeer. Tegelijkertijd is er een 'bloemlezing' van tentoonstellingen rond diverse paddestoelen-thema's. Deze kunnen ook worden verhuurd voor onderwijs- en milieu-doeleinden. Ook is het mogelijk een kant-en-klaar kweekpakket te bestellen, voor minimaal drie oogsten verse champignons. Een tuin is niet nodig: ze groeien in de huiskamer.

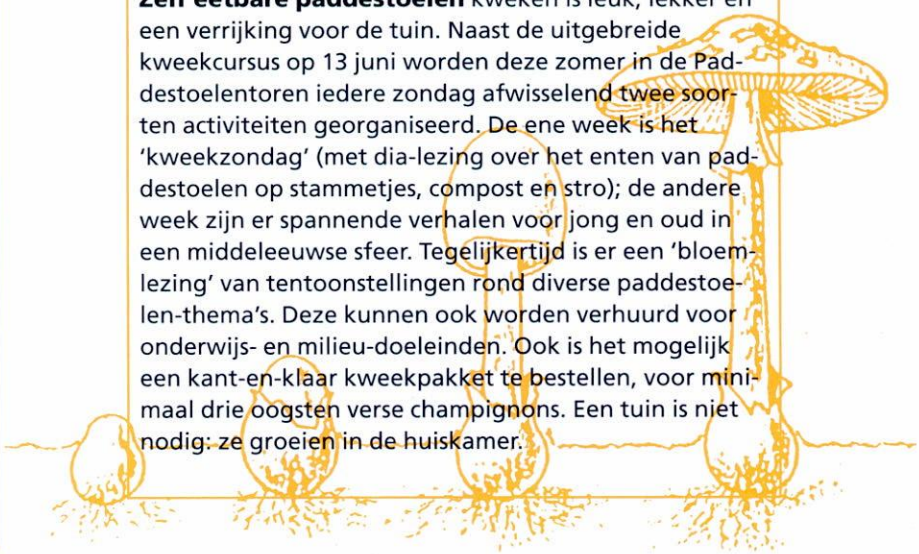

DENKEN & DOEN

Activiteiten in de zomer

Natura Artis Magistra (de natuur is de leermeester van de kunst) uit 1839 is de oudste Nederlandse dierentuin. In de loop van de 20ste eeuw volgden nog acht andere dierenparken. De oprichting van Dierenpark Amersfoort in 1948 viel in een periode waarin het dierenbeheer in discussie was. Kon je dieren voor het plezier van mensen opsluiten in een vreemd land? Zo werden dieren voeren, kameelrijden en de dierentemmer rond 1960 taboe verklaard. Van de andere kant gingen dierentuinen een sleutelrol spelen in het bewaren en fokken van bedreigde diersoorten. Aapjes kijken heeft plaats gemaakt voor onderricht in een zo levensecht mogelijke omgeving.

Kinderfestival

Op **zondag 14 juni** vindt in Muziekcentrum Vredenburg in Utrecht vanaf 13.30 uur het slotfestijn plaats van de elfde editie van het Wereld Kinderfestival. Het festival is uitgegroeid tot een toonaangevend multicultureel zomerevenement voor en door kinderen uit binnen- en buitenland, met muziek en dansvoorstellingen uit alle windstreken. Tijdens het slotfestijn kunt u kijken en luisteren naar de swingende samba-reggaeband Oludum jr. uit Brazilië en naar Circus Ethiopië, een professioneel circusgezelschap van jonge jongleurs, acrobaten, clowns, slangenmensen en muzikanten. Meer informatie: RASA, tel. 030-2319676.

Burundi

Documentaire 'Gevaarlijke stilte in Burundi', op **woensdag 17 juni** om 22.00 uur op Nederland 1 (Human). In Burundi werken Hutu- en Tutsi-radiojournalisten nauw met elkaar samen om het geweld te beperken. Via hun Radiostation Jambo (vriend) proberen de verslaggevers de bevolking objectief te informeren en verzoening te bereiken. Niet zonder gevaar: herhaaldelijk worden zij met de dood bedreigd.

Win een zeefdruk

Wilt u een gratis zeefdruk? Doe dan **nu** mee aan de prijsvraag van het Steunfonds Humanisme op de internetsite www.human.nl/steunfonds. Door handig te puzzelen maakt u kans op een fraaie, kleurenzeefdruk, getiteld 'De Dialoog', exclusief ontworpen door beeldend kunstenaar Kees Salentijn ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van het Steunfonds Humanisme.

Kleinkunst-talent

Van **donderdag 18 t/m zaterdag 20 juni** wordt het studiejaar voor Kleinkunst afgesloten in De Kleine Komedie in Amsterdam. Tweede- en derdejaars tonen hier hun vorderingen; ook te zien is een productie van de eindexaminandi. Een nieuwe generatie kleinkunstenaars nu al in actie in De Kleine Komedie. Aanvang alle avonden 20.15 uur, meer informatie: tel. 020-6240534.

Afscheid

Albert Nieuwland en John Brobbel gaan de Universiteit voor Humanistiek verlaten, na ruim 21 respectievelijk 17 jaar trouwe dienst. Reden voor een afscheidsreceptie op **vrijdag 19 juni** van 16.30 tot 18.00 uur op de UvH (Drift 6, Utrecht). Informatie: tel. 030-2390167.

Dierentuin

Vanaf **zaterdag 20 juni** presenteert Museum Flehite te Amersfoort (Westsingel 50) een tentoonstelling over de geschiedenis van de

In samenwerking met de VPRO organiseert Kasteel Groeneveld tentoonstellingen over 'De Plek'. 'De Plek' is een wekelijks radioprogramma op Radio 5 (dinsdag tussen 11.00 en 12.00 uur) waarin één vierkante kilometer van Nederland wordt belicht. In het kasteel is een vierkante kilometer van Zurich te zien. De naam Zurich geeft veel verwarring met de post omdat de postcode ongeveer hetzelfde is als die van Zürich in Zwitserland. 'Ons' Zurich is een Fries gehucht met slechts tweehonderd inwoners waar sinds de komst van de afsluitdijk veel is veranderd.

De documentaire 'Gevaarlijke stilte in Zuid-Afrika' laat zien hoe het Zuid-Afrikaans Media Vredescentrum probeert in Johannesburg twee leiders van de rivaliserende Inkatha en ANC-partij met elkaar te verzoenen via het maken van een videodagboek. Zij filmen zichzelf en vertellen voor de camera over de misdaden die zij hebben begaan. Bij de eindmontage ontmoeten zij elkaar waarbij ze proberen elkaars optreden te rechtvaardigen en daarmee het geweld een halt toe te roepen.

Na het stuklopen van zijn relatie raakt filmcriticus Alfredo in een depressie. Hij is altijd dronken, slecht gehumeurd en zijn recensies zijn verschrikkelijk. Dit kost hem zijn baan. Zijn ex-vrouw Claudia is met hun twee kinderen ingetrokken bij de gerenommeerde schilder Pablo. In een poging zijn vrouw terug te winnen en om wraak te nemen geeft Alfredo zich uit voor Pablo, het begin van een reeks tragikomische gebeurtenissen.

Op diverse locaties in en rond de stad worden naast sportieve ook culturele activiteiten georganiseerd (raadpleeg hiervoor de actuele media). Verwacht wordt dat ruim 15.000 atleten en zo'n 200.000 toeschouwers uit de hele wereld de Gay Games van dichtbij zullen volgen. De bekende Canal Parade, een excentrieke, vrolijke boot-optocht over onder meer de Prinsengracht, wordt gehouden op zaterdag 1 augustus van 14.00 tot 17.00 uur.

Nederlandse dierentuinen, n.a.v. het vijftigjarig bestaan van Dierenpark Amersfoort.Voor kinderen zijn er aparte teksten, een speurtocht en veel spelmogelijkheden. Tot en met 13 september. Informatie: 033-4619987.

Zuid-Afrika

Derde en laatste deel uit de serie 'Fragiele Vrede; vormen van conflictpreventie' op **woensdag 24 juni** om 22.00 uur op Nederland 1 (Human).

Fries gehucht

Tentoonstelling 'De Plek', **tot en met 9 september**, Kasteel Groeneveld, Groeneveld 2 in Baarn.

Suriname

Op **woensdag 1 juli** staat het onderwerp 'Suriname-Nederland: een dialoog in ontwikkeling' centraal in 'MASSIV', discussieprogramma van de Humanistische Omroep. Guilly Koster praat met gasten over de stelling: de financiële steun die Nederlandse Surinamers op eigen initiatief naar hun moederland sturen, is slecht voor de Surinaamse economie. Nederland 1, 22.00 uur.

Midlife-crisis

Film 'La cruz', een tragikomedie over een man in een midlife-crisis, van Alejandro Agresti. **Vanaf 2 juli** in het Nederlands Filmmuseum te Amsterdam (Vondelpark).

Hokjesgeest

In de aflevering 'Istanbul en Casablanca aan de Amstel' van het t.v.programma MASSIV (**woensdag 15 juli**, Nederland 1, 22.00 uur) de vraag hoe Hollands de tweede generatie Turken en Marokkanen zich eigenlijk voelt. Een discussie over de Nederlandse hokjesgeest.

Gay Games

Van **zaterdag 1 tot en met zaterdag 8 augustus** vinden in Amsterdam de vijfde Gay Games plaats.

Racism Beat It!

Groot multicultureel muziekfestival, **zondag 16 augustus** op Rereatiegebied Spaarnwoude (bij Amsterdam). Toegang gratis. Informatie via tel. 020-6277766.

Socratisch gesprek

Wat een socratisch gesprek is kunt u **dit najaar** leren in enkele weekenden tijd. Het HV zoekt freelance-begeleiders voor zowel landelijke als plaatselijke groepen die volgens de methode van het socratisch gesprek een thema bespreken en uitdiepen. Informatie en inschrijving voor zo'n socratisch gesprek en bijbehorende training voor begeleiding via 020-5219040.

Guilly Koster in MASSIV

Het 'Racism Beat It'-festival wordt georganiseerd door MIXT Stichting voor interculturele projecten (voorheen Stichting Pop Against Racism). Dit jaarlijks terugkerende muziekfestijn (zie ook de *Humanist* van mei) biedt een scala aan artiesten, die zowel pop, dance als wereldmuziek ten gehore zullen brengen. Op minimaal twee grote podia treden de hele dag bekende en onbekende artiesten op. Verder zijn er diverse multiculturele activiteiten op het festivalterrein, waaronder workshops, activiteiten voor jonge kinderen en gelegenheid tot discussie. Het festival begint om 11.30 uur en duurt tot 23.00 uur.

DENKEN & DOEN

Activiteiten in de zomer

De tentoonstelling 'Sculptures without a hero' toont de drie belangrijkste groepen van sculpturen van Karel Appel. De eerste groep ontstond in de late jaren veertig in Amsterdam. Appel, prominent lid van de COBRA-beweging, maakte bont beschilderde composities van afval waarmee hij tegen academische opvattingen over kunst protesteerde. Rond 1960 beschilderde Appel olijfbomen uit de tuin van zijn Zuid-Franse atelier met expressieve kleuren; uit knoestige stukken hout ontstonden op die manier duivels, vogelkoppen, kobolden en andere fantasiefiguren. De derde belangrijke groep ontstaat na 1987. Rondscharrelend op rommelmarkten verzamelt Appel voorwerpen uit verschillende tijdperken en culturen, waarmee hij in zijn atelier grote objecten maakt.

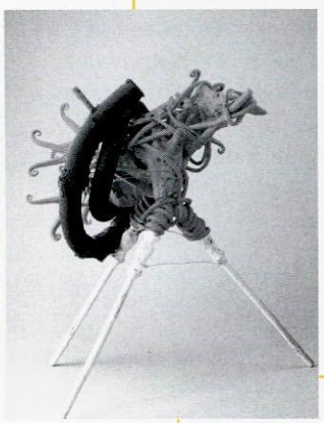

'The wild fireman' van Karel Appel

Iets ècht nuttigs doen deze zomer? Wat dacht je van een zomerwerkkamp? Ieder jaar zenden VIA, Vrijwillige Internationale Aktie, en SIW, Internationale Vrijwilligersprojecten, meer dan 100 vrijwilligers uit naar verschillende projecten in Midden- en Oosteuropa. Deze projecten vinden plaats in de zomer en duren zo'n twee à drie weken. Het werk kan bestaan uit natuurbeschermingswerk, constructiewerk of sociaal werk. Zo kun je bijvoorbeeld meehelpen om een vervuild meer in Siberië schoon te maken, een weeshuis in Sofia op te knappen, met gehandicapten werken in Polen of spelactiviteiten organiseren voor kinderen uit achtergestelde gebieden in Armenië. Per dag wordt er zo'n zes uur gewerkt, zodat er voldoende tijd over is om elkaar, de cultuur en het leven in het betreffende Oosteuropese land te leren kennen. Het is noodzakelijk dat je voldoende Engels spreekt om met anderen te communiceren.

Appel

Grote overzichtstentoonstelling beeldhouwwerk Karel Appel, **tot en met 23 augustus** in Museum Beelden aan Zee, Harteveltstraat 1/Boulevard in Scheveningen. Informatie: tel. 070-3585857.

Beeldlijst

Neem **nu** een kijkje op de website www.dds.nl/beeldlijst voor beelden die u gezien móet hebben (volgens kenners).

Benetton

'Fabrica, colors of Benetton', grote overzichtstentoonstelling over de reclame-wereld van Benetton. **Tot en met 6 september** in het Bonnefantenmuseum, Avenue Céramique 250 in Maastricht.

Humanisme om de hoek

Inspirerende bijeenkomsten voor HV-leden die zich actief willen bezighouden met levensbeschouwing. In vijf regio's organiseert het HV ontmoetingen die duren van vrijdagavond t/m zaterdagmiddag. In **september** staat op het programma: het ontwikkelen van plannen voor 1999, het organiseren van concrete activiteiten rond 'het goede leven', armoede en een humanistische visie op maatschappelijke dilemma's. Prijs, incl. overnachting en maaltijden *f* 50,-. Data: **4 en 5 september** in Kortehemmen (regio Noord) en Doorn (regio Oost); **11 en 12 september** in Rockanje (regio Zuid-West); **18 en 19 september** in Bergen aan Zee (regio Noord-West); **2 en 3 oktober** in Oisterwijk (regio Zuid). Bel voor meer informatie en aanmelding met het HV, tel. 020-5219040.

Zomerwerkkamp

Vrijwilligersprojecten in Midden- en Oosteuropa. Bel voor meer informatie met Vrijwillige Internationale Aktie, tel. 020-6892760 (14.00-17.00 uur).

Ken uw beeldklassiekers! Sinds kort kan iedereen met een internetaansluiting een kijkje nemen op de beeldlijst, een beeldende variant van de bekende boekenlijsten. In een tijd waarin we overspoeld worden door beelden en waarin de beeldcultuur steeds belangrijker wordt, groeit de kloof tussen de wereld en het klaslokaal in hoog tempo. De Balie nam daarom het initiatief tot het openen van een website waarin plaats is voor films, documentaires, foto's, video's, etc. Beelden die iedereen gezien moet hebben om inzicht te krijgen in de geschiedenis van het beeld en een houvast te hebben bij het begrijpen van onze beeldcultuur. Het is ook mogelijk om zelf favorieten aan de beeldlijst toe te voegen.

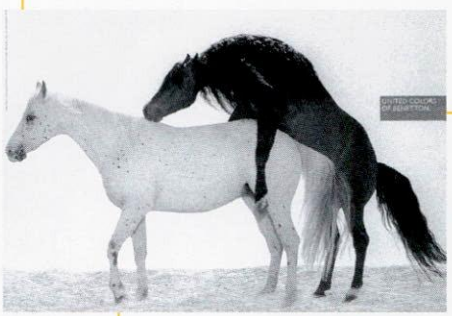

"Ik maak foto's, ik verkoop geen kleren." Centraal in de tentoonstelling staat fotograaf Oliviero Toscani (Milaan, 1942). Hij heeft de hand in het kenmerkende idioom van heldere composities met grote kleureffecten, zonder tekst en meestal gemaakt zonder professionele modellen. "Al jaren gebruikt Benetton een groot deel van het reclamebudget om te spreken over de meest dramatische thema's van onze tijd: aids, oorlog, racisme, intolerantie. Dit is onze manier om te laten zien dat ook een grote onderneming een 'sociale actor' kan zijn en wel degelijk in de positie is om een intelligente dialoog aan te gaan met de consumenten."

televisie informatie radio gezocht expositie activiteit lezing

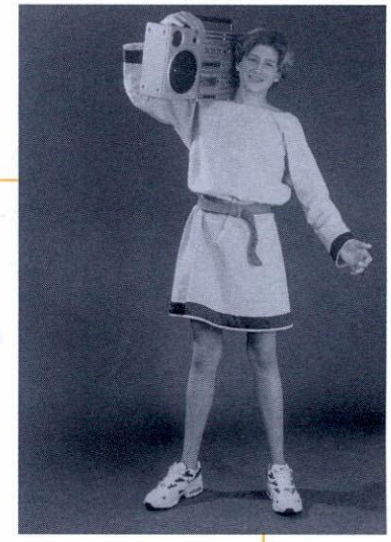

De tentoonstelling '!Actie Romein!' is bestemd voor kinderen in de leeftijd van 8 tot 13 jaar. Thema is de verhoudingen tussen Romeinen en Germanen, en de veranderingen in politiek, cultuur, economie en het sociale leven die de komst van de Romeinen met zich meebrachten. Deze uitdagende kindertentoonstelling laat kinderen kennismaken met de Romeinen in Nederland. De zintuigen zijn de sleutel: voelen, ruiken, zien, horen; alles kan en mag. Kinderen doen samen met een Romeins jongetje een stap terug in de tijd en leren het Romeins-Germaanse stads-, markt- en schoolleven kennen. Met echte voorwerpen, maar ook replica's, elektronische toeters en bellen, puzzels en spelletjes, verkleedpartijen en muziek. Het museum is tijdens schooltijden gereserveerd voor schoolbezoek en voor individuele bezoekers geopend op zaterdag, zondag en woensdagmiddag.

Nomadisch Paviljoen

Het Nomadisch Paviljoen is een demontabele architectonische ruimte, gebouwd vanwege de viering van Den Haag 750 jaar en **tot 15 september** gratis te bekijken in het Atrium van het Haagse stadhuis aan het Spui.

Uitvaartbegeleiders

Er is dringend behoefte aan vrijwilligers die een toespraak vanuit humanistisch perspectief willen houden bij niet-kerkelijke uitvaarten. Het werk vraagt inzet en geeft voldoening. Belangstellenden krijgen een korte opleiding van twee weekenden en lopen enige tijd stage. Eerstvolgende cursussen zijn in de weekenden van **12 en 26 september** (en 14 en 28 november). Bel voor informatie met 020-5219040.

!Actie Romein!

Een 'doe-en-voel' tentoonstelling, waar kinderen actief en spelenderwijs kennismaken met de Romeinen in Nederland. **Tot eind 1998** in het Rijksmuseum voor Oudheden, Rapenburg 28 in Leiden. Informatie: tel. 071-5163163.

ALV

Op **28 november** houdt het Humanistisch Verbond haar Algemene Leden Vergadering. Nadere gegevens over plaats en programma leest u in de *Humanist* van september. Noteert u de datum alvast.

IHEU-congres

Het veertiende 'International Humanist and Ethical Union World Congress' vindt dit jaar plaats in Mumbai, India en wel van **10 t/m 14 januari 1999.** Meer informatie is nog niet voorhanden en volgt in de loop van dit jaar.

Het met informatie-, computer- en telematicatechnologie uitgeruste Nomadisch Paviljoen toont een aantal veranderingen in de (ontwerp) cultuur vanuit verschillende ontwerpinvalshoeken. Het leven van de 21ste-eeuwse mens zal ingrijpend verschillen van ons dagelijks bestaan. Vervoer, communicatie, werken en recreëren zullen onder invloed van de elektronische revolutie snel veranderen. Het Paviljoen zal als wisselende tentoonstelling dienst doen, met als belangrijkste thema 'de opkomst van de digitale ruimte'.

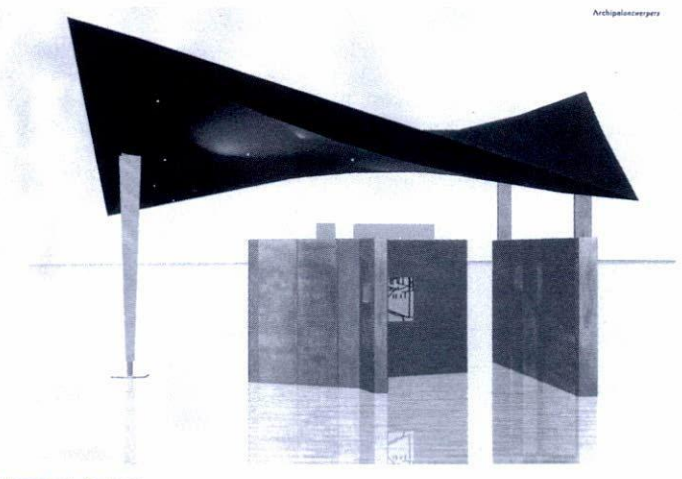

Nomadisch Paviljoen

Uw brief is van harte welkom. Maar schrijft u zo kort en bondig mogelijk (maximaal 200 woorden). De redactie behoudt zich het recht voor uw brief in te korten of niet te plaatsen.

Begrip I

'Alles begrijpen is alles vergeven.' Begrip en ruimdenkendheid zijn de deugden die Gert van Dijk (februari) en Arthur van Dantzig (april) mee willen nemen naar de volgende eeuw. Gert van Dijk was teleurgesteld over een vriend die niet kwam opdagen bij een lekker etentje. Had ik nu maar 'ruimdenkend' bedacht wat voor iemand hij was, dan had ik me niet zo teleurgesteld gevoeld, aldus Van Dijk. Psychotherapeut Van Dantzig wijst erop dat we iemand zijn wandaden beter kunnen vergeven als we zouden begrijpen wat voor jeugd hij/zij heeft gehad.
Beide columnisten haasten zich om redelijk en rationeel te zijn. Toch wil ik enkele kanttekeningen plaatsen. Van Dijk wil van de pijn afkomen. Hij wil nooit meer bedrogen of teleurgesteld raken, en denkt dat te kunnen oplossen door een alomvattend begrip. Ik denk dat dat de verkeerde strategie is. Er bestaat geen veelomvattend neutraal, rationeel standpunt van waaruit we onkwetsbaar zouden zijn. Ofwel je hecht aan trouw en dan riskeer je de pijn van andermans ontrouw. Ofwel je geeft de trouw op, maar als dat lukt hou je op een andere manier van iemand. Leven betekent volgens mij particuliere standpunten innemen en dus riskeren dat een ander het anders ziet en ons anders behandelt dan we zouden wensen. Daar kunnen we ons nooit afdoende tegen beschermen. Onze hang tot begrijpen is een hang tot beheersen. Bij het verhaal van Van Dantzig moeten we goed bedenken dat onze pijn wordt opgelost in het begrip van de psycho-analyse. Ik mis bij hem toch de relativering van zijn eigen type deskundigheid.
Ten slotte is het volgens mij beter dat we *niet* alles van onszelf en elkaar weten. Het leven op aarde zou niet uit te houden zijn, want ons zelfrespect en al onze morele helden stierven een veel te vroege dood. Het is al mooi als we elkaars motieven en handelwijzen af en toe begrijpen. De rest is megalomanie.

Joep Dohmen
Universiteit voor Humanistiek, Utrecht

Begrip II

Nogal verrassend en tamelijk abrupt besluit Andries van Dantzig in de *Humanist* van april zijn stukje over zijn favoriete deugd. Begrip, schrijft hij daarin, is de door hem meest beoefende deugd. Een van zijn conclusies luidt dat begrip de neiging tot vergelding vermindert. Maar even later stelt hij botweg dat een paar bommen op de kop van Saddam Hoessein voor hem enige teleurstelling zou hebben vermeden. Een mooie deugd noem ik dat. Wat jammer nou toch dat hij geen begrip lijkt op te kunnen brengen voor de erbarmelijke situatie waarin het Iraakse volk verkeert. Voor het pleidooi van Van Dantzig om met een paar bommen op het hoofd van Saddam Hoessein een probleem op te lossen, kan ik dan ook geen enkel begrip opbrengen. Ten eerste ziet hij over het hoofd dat daarmee gepleit wordt voor een politieke moord. Bovendien druist het volledig in tegen de eisen van het internationale recht. Dat het treurige lot van de bevolking als gevolg van een dergelijke actie door hem over het hoofd wordt gezien, heeft mij echter nog het meest getroffen. En zo blijkt maar weer eens dat je als mens er in het leven met één enkele deugd niet komt. Naast begrip zou op zijn minst mededogen opgebracht moeten worden. Ook zou enig politiek inzicht in dit geval zeker niet misstaan.

Rien Heijne
Humanistisch Vredesberaad, Rotterdam

Zondag

Daar word ik echt triest van, die column van Marian Verkerk in het aprilnummer. Hebben de bedrijven, dankzij een regering die alles wil economiseren, het eindelijk voor elkaar om medewerkers alle dagen van de week en alle uren van de dag in steeds roulerende diensten te kunnen laten werken, moet ik uit die column begrijpen dat nu voor hen de ware vrijheid aangebroken is. Ik ken een paar van die gelukvogels met een verstoord slaapritme, die inmiddels hebben moeten bedanken voor hun sportvereniging, hun vrienden minder zien omdat die in een andere (wissel)dienst zitten, en die na een avond- of nachtdienst stilletjes in bed kruipen om hun vrouw niet wakker te maken omdat die haar dagje met de kinderen gehad heeft.
En wat fijn juist dat de kerken zich weer wat meer met het openbare en maatschappelijke gebeuren gaan bemoeien. Dat was inmiddels het exclusieve jachtterrein geworden van de economie, van de bedrijven en van de reclamebureaus. Want van het Humanistisch Verbond moeten wij het op het gebied van waarden, van ethiek en van moraal de laatste jaren ook al niet meer hebben. Integendeel, die gaat zich nu afzetten tegen de kerken?

Ico van der Willik
Veldhoven

Weezenkas

Eén dezer dagen kreeg ik de brochure '1948-1998, 50 jaar Universele Verklaring van de Rechten van de Mens' onder ogen. In deze brochure wordt een opsomming gegeven van de samenwerkende humanistische organisaties met een korte omschrijving van hun doelstellingen. Ook de Weezenkas staat vermeld. Als omschrijving wordt echter gegeven *'zamelt geld in voor wezen'*. Deze omschrijving is ooit in de *Humanist* verschenen en schijnt een eigen leven te gaan leiden. Ik wil u erop wijzen, dat de *Vereniging* Weezenkas weliswaar contributie int van de leden, maar dat ons hoofddoel het begeleiden en financieel ondersteunen van wezen en half-wezen van onze leden is. De *Stichting* Weezenkas beheert het geld. Wat overblijft gaat naar humanistische instellingen en andere subsidie-aanvragen, zoals het mede-financieren van vermelde folder. De Weezenkas kan een steun zijn voor mensen aan de onderkant van de samenleving, die hun kinderen willen verzekeren van een goede toekomst. Ons niet betrekken bij de discussie over armoedebestrijding is daarom een gemiste kans.

Chris A. Plu
Voorzitter Weezenkas

Tijdgeest

Hoewel Leo Bosland gelijk heeft dat de tijdgeest nogal materialistisch is (*Humanist* van mei), is die tijdgeest ook nogal idealistisch. Iedereen heeft het immers over mensenrechten. Het is in politiek opzicht 'de taak van onze tijd' om daaraan een wereld- of VN-beleid te koppelen. Daartoe zullen de Verenigde Naties van een ongeloofwaardige organisatie van regeringen (die gedwee aan de leiband van *Uncle Sam* lopen), moeten uitgroeien tot een gezaghebbend mondiaal beleidsorgaan met bovennationale bevoegdheden. Via nationale partijpolitiek is deze wijziging echter niet te realiseren. Mensenrechten staan nu eenmaal boven de partijen en een daaraan gekoppeld (vredes-)beleid idem dito.

Wouter ter Heide
Langenholte

Uit het hoofdbestuur

Netwerken beter gebruiken

"Als hoofdbestuurslid word je vaak uitgenodigd om lezingen te houden, recepties bij te wonen, lobbywerk te doen en dergelijke. Dat is leuk natuurlijk, maar met een hoofdbestuur van zeven mensen, die ook nog eens allemaal een drukke baan hebben, geeft dat wel eens problemen. Dat zie je aan de voorzitter, die vanwege tijdgebrek heeft moeten afhaken. Als bestuur zijn we daarom al een tijdje bezig om te bezien hoe we beter gebruik kunnen maken van de deskundigheid die in het HV zelf aanwezig is."
Hoofdbestuurslid Marlies van Wijk besteedt al haar ADV-dagen aan het bestuurswerk voor het HV. Dat vindt ze niet erg, maar het is niet iets wat je jarenlang volhoudt. Er zullen volgens haar dan ook meer mensen actief moeten worden voor het HV: "Wat we graag zouden willen is dat het HV netwerken rond bepaalde thema's ontwikkelt. Dat kunnen thema's zijn die voortkomen uit het Humanistisch Perspectief, maar ook andere. Die mensen uit zo'n netwerk kunnen dan lobbywerk voor het HV doen, maar misschien ook eens een advies schrijven over een bepaalde kwestie."
Over wie die mensen zouden moeten zijn heeft Van Wijk duidelijke gedachten: "Er zijn allerlei prominente mensen lid van het HV. Het is toch jammer als je hun deskundigheid niet inzet? Die netwerkgedachte past volgens mij veel meer in deze tijd dan allerlei officiële structuren en werkstichtingen. Hoe we die netwerken precies gaan vormgeven is op dit moment nog niet duidelijk, maar dat we ermee aan de gang gaan is zeker. Suggesties zijn van harte welkom!"

De Ideale Mens

In het kader van het project 'De ideale mens? Op zoek naar het goede leven' werkt het landelijk bureau van het HV aan een aantal producten en activiteiten. 'De Ideale Mens?' is een project over oordelen, vooroordelen en ideaalbeelden die mensen over zichzelf en anderen hebben. In vorige *Humanisten* heeft u kunnen lezen over de reizende fototentoonstelling 'Leeftijd in beeld', en de conferentie 'Niets te danken' op 6 juni in Zwolle.
Het is de bedoeling dat het project ook lokaal vorm krijgen. Ideeën en suggesties hiervoor worden besproken tijdens de regionale ontmoetingen in september, waarover u op pagina 62 meer kunt lezen. Een map met een overzicht van mogelijke werkvormen en concreet materiaal ter inspiratie en gebruik is in voorbereiding. Belangstellenden kunnen zich nu vast aanmelden bij Dini Boer, tel. 020- 5219040. De map wordt in de loop van september verzonden.

Rekenschap over de Verlichting

Het juninummer van het wetenschappelijk tijdschrift *Rekenschap* is geheel gewijd aan de achttiende-eeuwse Verlichting in Nederland. In die periode worden belangrijke grondslagen van het hedendaagse humanisme gevonden - het vrije denken, tolerantie en vrijheid van levensovertuiging.
De Verlichting deed zich in Nederland vijftig jaar vroeger voor dan in Frankrijk, Engeland en Duitsland. Waarom liep Nederland voorop? Nogal wat personen en groeperingen bleven op zoek naar een juiste verhouding tussen rede en godsdienst. Die pleidooien voor redelijke godsdienst vonden makkelijk aansluiting bij een op de handelseconomie gebaseerde traditie van tolerantie. Auteurs in dit nummer onder anderen Wijnand Mijnhardt, Han van Ruler, Theo Verbeek, Wiep van Bunge en Hans Bots.
Bestellen? Maak f17,50 over op giro 58 t.n.v. Humanistische Pers te Amsterdam, onder vermelding van 'Rekenschap juni 1998'.

Relatieviering groeit

In de eerste drie maanden van het jaar zijn op het landelijk bureau dertig aanvragen binnengekomen voor begeleiding van relatievieringen. Een stijging van tweehonderd procent vergeleken met dezelfde periode vorig jaar. Steeds vaker weten ook vrienden- of vriendinnenparen de weg naar het HV te vinden. Opmerkelijk is dat de gratis publiciteit in advertentiebladen tot een aanzienlijk aantal aanvragen om informatie leiden. De werkgroep overweegt een nieuwe training te starten voor aspirant-begeleiders. Meer informatie bij Bea van Berkel (tel. 020-

Humanistische Zomerschool

Na de grote belangstelling van het vorig jaar, wordt deze zomer vijf maal een Humanistische Zomerschool georganiseerd. De Zomerschool is een goede kans om een rustgevende vakantie te combineren met een interessant inhoudelijk programma op het gebied van creativiteit, levensbeschouwing en filosofie. Elk van de vijf zomerscholen heeft een eigen thema, variërend van een inleiding in het humanisme tot creatief omgaan met taal. Alle vakanties vinden plaats in goede accommodaties op prachtige lokaties. De kosten zijn afhankelijk van het inkomen van *f*350,- tot *f*675,- (van maandag tot vrijdag op basis van volpension.) De data van de Zomerschool: 20/7-24/7 (Baarlo, Limburg en Aardenburg, Zeeland), 27/7-31/7 (Orvelte, Drenthe) en 3/8-7/8 (Elspeet, Gelderland en Aardenburg).
Bel voor de informatiebrochure en een opgaveformulier met het Landelijk Bureau van het HV, Dini Boer, 020-5219040.

CRYPTOGRAM

Evert Wassenaar

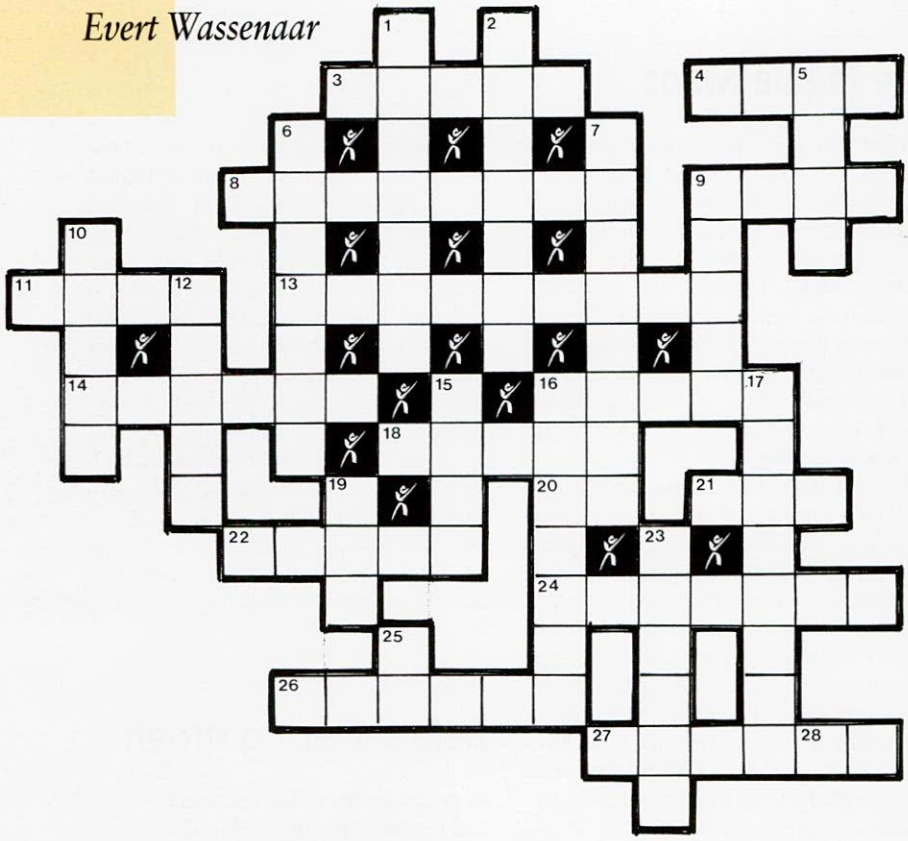

7	14	16	10	24	1	27	2	7	28

Horizontaal

3 Moet u op wachten, niet ervoor gaan. (5)
4 Wie dit doet wacht op gratis vervoer. (4)
8 Deze mijnheer wacht op antwoord, maar niet van vernielers. (8)
9 Wacht de jager op. (4)
11 Hebt u vast wel eens, eventueel quasi als smoes, voor gewacht. (4)
13 Wacht op een onbekende, die hij nog nooit gezien heeft. (9)
14 Hiermee wacht u bij bakker, slager of postkantoor op uw beurt. (6)
16 Schaapjes tellen wil wel eens helpen bij het wachten hierop. (5)
18 Hier wacht u op tram of bus(je). (5)
20 Als u hier in wil moet u wachten op sneeuw of ijs. (2)
21 Gewicht na extreem lang wachten. (3)
22 Verwachten. (5)
24 Op de vervulling van deze dromen kan men lang wachten. (7)
26 Samen met lang wachten en nooit denken leidt dit tot krijgen. (6)
27 Zonder gezelschap. (6)

Verticaal

1 Hierop wacht de drenkeling. (7)
2 Hierachter wachten gevangenen. (7)
5 Gemotoriseerd wachten. (4)
6 Anton uit Lharingen. (7)
7 Wacht op de bank, naast het speelveld. (8).
9 Wachtwoord. (5)
10 De lang verbeide op het witte paard. (5)
12 Toestand waarin men kalm afwacht. (5)
15 Verre wachter. (4)
16 Daar wacht men op de trein. (7)
17 Wachtte 20 jaar op Odysseus. (8)
19 In verwachting; in ... (3)
23 Schone zaak, nodig bij (lang) wachten. (6)
25 Aantal wachtenden. (2)

Win een boekenbon!
De redactie verloot een boekenbon onder de inzenders van het juiste, gezochte woord (onder het cryptogram). Stuur uw oplossing vóór 23 augustus naar: Redactie Humanist, Postbus 75490, 1070 AL Amsterdam. De winnaar krijgt bericht en wordt in de volgende Humanist vermeld.

Oplossing cryptogram meinummer

Horizontaal
6 Eveneens, 8 helm, 9 in, 11 geval, 12 brilslang, 15 big, 17 voldaan, 18 mars, 19 bij, 20 ezel, 21 ongebonden, 25 rem, 26 serie, 28 verflucht, 29 kippen, 30 snik, 31 verlaten.

Verticaal
1 Hemelwater, 2 geweld, 3 deken, 4 enig, 5 tevredenheid, 7 snee, 10 saai, 13 garde, 14 overwegen, 15 bezigheden, 16 gilde, 18 mijn, 19 bomen, 22 bever, 23 doffer, 24 nauw, 27 ik.

Het gezochte woord was: ONGEVORMD
Boekenbon gewonnen door: M. Verhage uit Goedereede

Humanist is een uitgave van het Humanistisch Verbond, 52-ste jaargang nr. 6,7,8, zomer 1998.

Redactieadres:
Postbus 75490, 1070 AL Amsterdam.
Tel.: 020 - 5219030.
e-mail: hv@euronet.nl

Kantooradres:
Sarphatikade 13, Amsterdam.
Fax: 020 - 5219080
Algemene informatie:
Tel: 020 - 5219000

Redactie:
Marjan Slob (hoofdredacteur)
Mirre Bots
Saskia van Loenen (Denken & Doen)

Vormgeving:
Studio Brouwer
Marja Mans

Medewerkers aan dit nummer:
Teike Asselberghs, Alice Broeksma, Margreet de Bruin, Tijs van den Boomen, Bamber Delver, Gert van Dijk, Tanny Dobbelaar, Sijmen Hendriks, Niels de Hoog, Tom Janssen, Adriënne M. Norman, Stijn Rademaker, Paul Romijn, Leonie van den Schoor, Jolanda aan de Stegge, Bernadette Struyck, Janna van Veen, Evert Wassenaar

Illustratie omslag:
Len Munnik

Redactiecommissie:
Peter van Agteren, Marleen Janssen Groesbeek, Jan Haasbroek, Saskia ter Kuile, Willem Offenberg, Hans Martens

Prepress/Lithografie/Druk:
Brouwer Utrecht B.V.

Internet:
De Humanist wordt op Internet aangekondigd op de HV-Homepage: http://www.human.nl/hv

Teletekst:
De Humanist staat regelmatig aangekondigd op teletekst 325

Gesproken Humanist
De Humanist wordt ook ingesproken op cassette. Een jaarabonnement kost *f* 30,-. Aan te vragen bij:
Centrum voor gesproken lectuur,
Tel. 0486 - 486486

Advertenties:
Saskia van Loenen, Postbus 75490
1070 AL Amsterdam
Tel. 020 - 5219030
Fax 020 - 5219080

Informatie over de tarieven op aanvraag verkrijgbaar.

De Humanist wordt gedrukt op lichthouthoudend mc papier, chloorvrij.
ISSN: 0025-9489

Verras iemand met een cadeau-abonnement op de Humanist!

Kent u iemand die de Humanist graag zou lezen? En wilt u hem of haar een jaarabonnement van ƒ50,- schenken? Vraag dan snel de kaart voor een cadeau-abonnement aan. Op de kaart is ook ruimte voor een persoonlijke wens of boodschap aan de ontvanger van het cadeau. Eén telefoontje naar de Humanist is genoeg: 020 - 5219030.

Humanist, voor een andere kijk op uw leven.

Maak kennis met het Humanistisch Verbond

De Humanist kent u natuurlijk al. U kunt voor ƒ50,- per jaar een abonnement nemen. Een proefabonnement (drie nummers voor een tientje) is ook mogelijk.

Voor lezers met interesse voor wetenschap en cultuur is er het kwartaalblad Rekenschap (vanaf ƒ50,- per jaar).

U kunt ook donateur van het Steunfonds Humanisme worden. Het Steunfonds is een werkstichting van het HV met als doel het verwerven en beheren van financiële middelen. Als donateur ontvangt u twee keer per jaar informatie over projecten en activiteiten van het HV met een acceptgiro. Zo kunt u per keer beslissen of u een financiële bijdrage wilt geven.

Lid worden van het Humanistisch Verbond biedt nóg meer voordelen! U krijgt negen keer per jaar de Humanist in huis. En ontvangt regelmatig nieuws over activiteiten bij u in de buurt. Als lid helpt u bovendien bij het instandhouden van geestelijke verzorging, uitvaartbegeleiding, relatievieringen en humanistisch vormingsonderwijs. Het lidmaatschap kost ƒ100,- per jaar; jongeren tot 27 jaar en mensen met een minimuminkomen betalen een lager tarief.

Het HV heeft verschillende folders en brochures die u meer informatie geven. Interesse? Bel publieksvoorlichting 020 - 521 90 90. Of gebruik de bon in deze Humanist!

Kiezen voor vrijheid?

Over de hele wereld vieren we het vijftigjarig bestaan van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Helaas kunnen veel mensen zich nog steeds niet op deze rechten beroepen. Daarom ondersteunt Hivos organisaties in ontwikkelingslanden die zich inzetten voor de mensenrechten.

Hivos steunt lokale organisaties die bouwen aan een samenleving gebaseerd op gelijkwaardigheid. Vanuit het humanistisch gedachtengoed willen wij kansen scheppen die door omstandigheden niet aanwezig zijn. Democratisering, emancipatie en armoedebestrijding bevorderen.
Een goed voorbeeld van zo'n organisatie is 4C's van de mensenrechtenactivist Willy Mutunga in Kenia. Willy Mutunga verzet zich tegen het vasthouden van 1200 politieke gevangenen en pleit voor eerlijke verkiezingen. Hivos ondersteunt 4C's in haar strijd voor vrijheid en een menswaardig bestaan.

Maak het Jaar van de Mensenrechten tot een feestjaar.
Ondersteun het werk van 4C's en andere mensenrechtenorganisaties met een donatie.

vrijheid om te kiezen

Hivos, giro 716000 Den Haag, telefoon 070 - 376 55 00

Hivos *Mensen helpen mens te zijn*

06>
8 710206 205513